Søllerød bogen 1988

Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune

Søllerødbogen 1988

Søllerødbogen 1988

udgivet af

Historisk-topografisk Selskab for

Søllerød Kommune

Søllerødbogen 1988 er sat med Linotype Janson.
Papiret er Patricia offset papir.
Typografi: Erik Ellegaard Frederiksen IDD.
Sat og trykt hos Poul Kristensen Grafisk Virksomhed, Herning,
Kongelig Hofleverandør
Oplag: 1500 ekspl.

Redaktion af Selskabets publikationer:
Arkivar *Niels Peter Stilling*,
Sekretariat v/ *Anne-Lise Høck*
Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune
Gl. Holtegaard, Attemosevej 170, 2840 Holte. Tlf. 02 80 01 69

ISBN 87113-78-11
ISSN 0085-6339

Manuskripter, der ønskes optaget i årbogen eller blandt Selskabets øvrige publikationsvirksomhed, bedes sendt til redaktøren, arkivar Niels Peter Stilling, Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune, Gl. Holtegaard, Attemosevej 170, 2840 Holte. – Tlf. 02 80 01 69

Eftertryk uden kildeangivelse er ikke tilladt.
Ved aftryk i større omfang må tilladelse indhentes gennem redaktionen.

INDHOLD

Lystslotte, landsteder og kæmpehøje på Skodsborgegnen
af *Roar Skovmand* 11

Vidnesbyrd fra tingbogen
af *Hans Thueslev* 57

Vedbæk havn
af *Peter Ritsholm* 98

Lelle's historie
af *Else Marie Larsen* 120

Søllerød Museum. Beretning 1987
af *Janne Laursen* 178

Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune. Beretning 1987
af *Niels Peter Stilling* 181

Historisk-topografisk Selskab i året 1986
af *Erik Helmer Pedersen* 188

Selskabets regnskab 1986
af *Niels Brühl* 196

Selskabets bestyrelse pr. 1/1 1988 198

Forfattere til årbogen 1988 198

Roar Skovmand
1908-1987

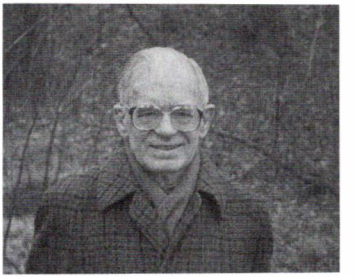

Den 30. november 1987 døde Selskabets formand gennem 18 år, professor Skovmand, 79 år gammel. Født og opvokset i et grundtvigsk miljø blev begrebet folkeoplysning et centralt element i hans virksomhed, som den udfoldede sig i højskolen, i radioen og ved Danmarks Lærerhøjskole. Midt i en fuldt besat hverdag fik han dog alligevel tid til at hjælpe andre i arbejdet med historiske emner – og til selv at forske og formidle.

Selskabets medlemmer vil stedse huske Roar Skovmand som en rent ud genial fortæller. De døde ting fik liv og mæle i hans ord- og sprogkunst understøttet af en helt fremragende diktion. Som skribent har han i Søllerødbogen for 1970 og nu 1988 vist, hvorledes man ubesværet forener kildekritisk akkuratesse med uskrømtet fortælleglæde.

Roar Skovmand nåede kort før sin død at afslutte artiklen om lystslotte, landsteder og kæmpehøje på hans hjemegn i Skodsborg. Desværre skulle han ikke opleve at se arbejdet trykt. Den store artikel vil nu stå som et minde over Selskabets hjertevarme formand, og den er et karakteristisk vidnesbyrd om Roar Skovmands brede historiske interesser og hans vellykkede virke for forening af fagene historie og arkæologi.

Mogens Funch
1900-1987

Knap en uge efter, den 5. december, døde et andet af Selskabets æresmedlemmer, boghandler Mogens Funch, 87 år gammel. Funch, der var lægesøn fra Hørsholm, etablerede sig som boghandler i Holte i 1933 og kunne således for et par år siden fejre 50 års forretningsjubilæum.

Gennem alle årene, hvor Holte voksede sig stor som en central del af det storkøbenhavnske område, var Funch en markant iagttager af livet i kommunen og en ivrig deltager i det lokale foreningsliv. Det lokale, det nordiske og det historiske stod stærkt i Funchs besvidsthed. Han var således med fra Selskabets start og mangeårig medlem af bestyrelsen. Gennem et engageret kommissionsarbejde hjalp Funch Selskabets årbog gennem de første vanskelige år og markerede sig i de senere år som en entusiatisk indsamler til Byhistorisk Arkiv. Herudover har hans aktive og humorfyldte markedsføring fra bogladen af vore skrifter været af uvurderlig betydning for den lokalhistoriske interesse i kommunen.

Redaktionen

Lystslotte, landsteder og kæmpehøje på Skodsborgegnen

Af Roar Skovmand

1. MATHILDEHØJ

Når man fra busstoppestedet på Strandvejen er gået et stykke op ad Aggershvile Allé kan man ved forårstid mellem de endnu bladløse allétræer se en kuppel af ranke lindetræer hæve sig over de omliggende villahaver på det højtliggende terræn omkring Højagervej og Kettebakken. Går man videre ad gangbroen over Kystbanen og op ad den bakkede Højagervej viser det sig, at lindetræerne til venstre for vejens nr. 11 omkranser en prægtig oldtidshøj. Den ligger indeklemt mellem nutidens villaer på tre sider, og ved sommertid er det ikke let at få øje på den, skønt den ligger ganske nær vejen. Ved begyndelsen af dette århundrede lå den endnu indhegnet på åben mark tæt under bakkens top og kun godt hundrede meter fra Jægersborgs Hegns skovbryn, nær den røde port ved dyrehavehuset Kørom.

Avnholt på Mathildehøj

Højen kaldes *Mathildehøj*, og det eneste sted den er omtalt i den ellers så righoldige Søllerød-litteratur er i en artikel gartner A. Avnholt, den banebrydende amatørarkæolog, skrev i Søllerødbogen 1945. Her stod der:

»Ved Aggershvile ligger den store, kendte Mathildehøj, der er anlagt som Udsigtshøj; desværre er den moderne Villabebyggelse groet op om den, saaledes at den næsten er skjult. Den er sikkert en Bronzealders Storhøj, og det synes som om Bronzealderens Folk med Forkærlighed

har valgt de Steder, hvorfra der har været den mest storladne Udsigt. Det er meget at beklage, at Villabebyggelsen har faaet Lov til at skjule denne prægtige Høj; det burde i Tide have været forhindret«.[1]

P. V. Glob på Mathildehøj

Højen har dog ikke været mere kendt end at Nationalmuseets direktør, rigsantikvar P. V. Glob, da han for nogle år siden var ved at lave sin bog »Fortidens Spor, Dyrehaven og Jægersborg Hegn«, blev helt overrasket, da denne artikels forfatter gjorde ham opmærksom på den. Jeg var en formiddag på cykel undervejs til byen, da jeg tilfældigt traf ham sammen med en medarbejder i færd med at bese de lave høje i skoven syd for Kørom. Da Glob fortalte mig om formålet med deres skovtur, spurgte jeg om det ikke ville være på sin plads at indlemme Mathildehøj i deres plan. »Den kender jeg ikke«, svarede Glob. »Skal vi så ikke tage op og kigge på den?« foreslog jeg. Det var Glob med på, og han fik lov af husets beboere til at fotografere højen. Og billedet af den kom med i hans bog. Dog kun med underskriften »Caroline Mathildes Høj« – uden nærmere forklaring. Den havde hverken Glob eller jeg kunnet give – den gang.[2]

1700-tallets terrasseanlæg

Det fremgår af Globs fotografi, at oldtidshøjens jævne kuppel er blevet omdannet til et koncentrisk terrasseanlæg hvis fod er omgivet af symmetrisk anbragte kandelaberlinde, antagelig oprindeligt studsede og klippede. Også på højens top knejser en lind. Hvornår kunne denne omdannelse være sket? Anlægget minder påfaldende om Julianehøj ved Jægerspris. Det er også en oldtidshøj. På arveprins Frederiks og i virkeligheden geheimestatsministeren Ove Høegh Guldbergs befaling omdannede Johannes Wiedewelt i 1776 sidstnævnte høj til et terrasseanlæg prydet med symmetrisk beplantning og med mindestøtter for oldtidskonger. Det er blevet fornemt restaureret i 1984.[3]

I sognebeskrivelsen fra 1899 i Nationalmuseets oldtidsafdeling er terrasseanlægget overhovedet ikke bemærket. Det kom jo ikke oldtiden ved. Kaptajn A. P. Madsens beskrivelse lyder kort og godt: »Nr. 44, paa Agershvile, Matr. 1 a: Rund Høi, 25 Meter i Tv., 3,50 M høi. Noget

Lindetræerne på Mathildehøj i baggrunden set fra vestenden af Aggershvile Allé. Fot. Lars Scheving, Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune, april 1987.

over Foden, en Kreds Høien rundt af større Træer«. En senere hånd har tilføjet »Mathildehøj«.[4]

Mathildehøj fredes

Først i foråret 1934 blev højen fredlyst. Det skete efter at den historisk interesserede arkitekt Martial Webér havde meddelt Nationalmuseet, at der var fare for, at Caroline Mathildes Høj ville blive sløjfet ved en forestående udstykning som det stedlige sogneråd stod bagved. Han oplyste videre: »Højen er beplantet med Linde og ligger i et firkantet, indhegnet Jordstykke«. Nationalmuseet tog straks affære, og efter for-

Mathildehøj set fra nord. Fot. Lars Scheving, februar 1986.

handlinger med sognerådet og ejeren, proprietær August Mellentin på avlsgården Aggershvile, blev højen fredlyst 4. maj 1934. Deklarationen herom bestemte, at »denne Oldtidsgravhøj maa ingensinde sløjfes, ej heller opføres Bygninger paa Højen. Lindetræerne, der findes i en Krans om Højens Fod, skal bevares saa længe de er friske«.[5]

Højens omgivelser er ikke fredet

Så vidt, så godt. Men der var tale om en fredning inden for en alt for snæver ramme. Selv den nye naturfredningslov fra 1937 sikrede ikke automatisk fredning af et fortidsmindes nærmeste omgivelser. I dette tilfælde søgte naturfredningsnævnet at bøde derpå ved i en kendelse fra 1954 at bestemme, at også arealet omkring højen »der er beplantet med

skov[!] og arealet syd[!] herfor indtil nabogrunden« skulle være »fredet mod bebyggelse og beplantning«.[6]

Men allerede da var højens sydskråning adskilt fra dens affladede topparti og nordlige del ved et stakit tværs over højen. Det skæmmer den stadig. Den sydlige del af højen tilhører én ejer, den nordlige en anden. Den nordlige del er siden 1960 i gode hænder hos arktiekterne Inger og Johannes Exner, hvis hus i grundens nordøstlige hjørne nænsomt er tilpasset omgivelserne.[7]

Tilknytningen til Frydenlund

Skulle denne forsømte men stadig fornemme høj have noget med dronning Caroline Mathilde at gøre, måtte det stamme fra sommeren 1771. Da var det nærliggende lystslot Frydenlund grev Struensees og dronningens yndlingsopholdssted i forbindelse med hoffets residens på Hirschholm Slot.

2. FRYDENLUND OG DETS HERSKAB

Lystgården Frydenlund tæt syd for Trørød Skov var erhvervet af kronen i 1683. I 1720'erne havde tidens ledende arkitekt J. C. Krieger opført et kompakt ottekantet »lysthus« i barokstil til Frederik den Fjerdes dronning Anna Sophie. Da Christian den Syvende var blevet konge i 1766 og gift med den engelske prinsesse Caroline Mathilde blev Frydenlund overdraget til hende.[8]

Christian VII

For eftertiden har det stået som en forbrydelse, at den kun femtenårige prinsesse blev prisgivet en gal mands tøjlesløse adfærd. Men samtidens ministre havde ikke erkendt, at den syttenårige konges »raseri« var uhelbredelig sindssyge. De havde planlagt giftermålet, som et middel til at berolige ham. Det lykkedes ikke. Snart turede han byen rundt med den berygtede luder Støvlet-Cathrine, snart smed han kostbart service ud fra slottes balkon, og han var stolt som en pave, da det engang i et slagsmål med byens natvægtere var lykkedes ham at erobre en af deres morgenstjerner.

Geheimekabinetsminister J. F. Struensee, malet 1771 formentlig af C. A. Lorentzen. Frederiksborgmuseet.

Struensee

Den eneste person den ledeløse unge konge havde respekt for var Johann Friederich Struensee. Han kom i kongens tjeneste 1768 og blev snart hans livlæge. Han var kun 32 år gammel, men forstod hurtigt med sin dygtighed og tålmodighed at berolige den altid ængstelige konge. Snart blev han uundværlig for ham. Det blev også betroet ham at tilse den unge dronning, der på sin vis var lige så ængstelig og isoleret. Under et ensomt ophold på Frederiksborg Slot havde hun indridset i en rude:

Caroline Mathilde

Dronning Caroline Mathilde, malet af Jens Juel i 1769. Statens Museum for Kunst.

»O, keep me innocent, make others great ...«. »Gør blot andre store, men bevar mig uskyldig«. Den tillid og fortrolighed Struensee snart vandt hos Caroline Mathilde, også ved hans omsorg for hendes nyfødte kronprins, førte for en tid til Struensees storhed, men samtidig til hen-

des ulykke. Allerede i året 1770 blev han hendes elsker, og hendes næste barn, født i sommeren 1771, var en datter af Struensee skønt hun officielt blev fejret som prinsesse.

Struensee Storhedstid

Struensee vandt en politisk magt, som kun var mulig under enevælden. Den kulminerede i 1770 og 1771. Han fik afskaffet konseillet, det hidtil styrende statsråd, og snart efter blev han geheimekabinetsminister med ret til at udstede kabinetsordrer, ikke blot i kongens navn men også i sit eget. Med en regn af kabinetsordrer – henved 2.000 i løbet af halvandet år – endevendte han statsstyrelsen i oplysningstidens ånd: indførte uindskrænket trykkefrihed, begrænsede titel- og ordensvæsenet, forbedrede social- og sundhedssystemet, indskrænkede hoveriet og militæret, mildnede strafferegelerne, beskyttede de borgerlige frihedsrettigheder – og afskaffede overflødige helligdage.

Midt i dette rastløse reformvirke – som Struensee var sjælen i – blev der også tid til fester. Et højdepunkt var sommeren 1771. Den 5. juni forlagde hele hoffet residensen fra Christiansborg til Hirschholm Slot, og det blev der indtil udgangen af november. Slottet, opført af Laurids de Thurah i 1740'erne, var både stort og flot, men slet ikke efter den unge dronnings smag. Hun foretrak rideture med Struensee. Fra september kunne de følge den nyanlagte »Mathildevej«.[9] Den førte gennem Folehaven og over Maglemosen til Caroline Mathildes eget Frydenlund. Her havde hun første gang truffet sin senere elsker. Selve slottet fandt hun nok for tungt og kantet, og derfor fik hun den unge hofbygmester, professor C. F. Harsdorff, til at projektere en »eremitage« i enklere stil og efter hendes hoved. Den blev han forhindret i at fuldføre, og dens spor er udslettet.[10] Men er der da slet ikke levnet andre spor fra Frydenlund og dets herskab i sommeren 1771?

Vejen til Caroline Mathildes Frydenlund

Alene navnet »Mathildehøj« kunne – selv om dets alder ikke har kunnet fastslås – tyde på en forbindelse med dronning Caroline Mathilde og hendes ophold på Frydenlund. Men antagelsen af en sådan forbindelse kunne kun bekræftes, hvis det kunne påvises, at det areal hvor højen ligger i 1771 tilhørte Frydenlund Slot. Det viste sig at det gjorde det.

På et smukt farvelagt kort over Nærum by i Søllerød sogn, udarbejdet

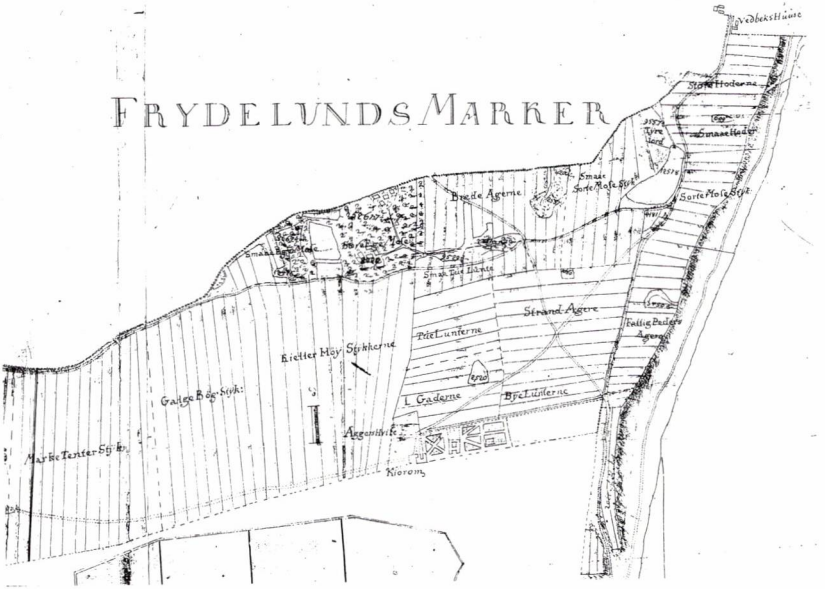

Udsnit af H. E. von Dagenboldts rytterdistriktskort over Nærum fra 1771, med de Ketterhøjstykker dronningen erhvervede 1771.

»efter høylovlige Danske Kammers Order« i året 1771 af H. E. von Dagenboldt ser man de tætliggende gårde i Nærum by angivet centralt. Fra dem udstråler en sektor af stjerneudskiftede marker betegnet med bogstaverne A-K. Sektoren er mod øst afgrænset af »Kongens Dyrehave«, i de andre verdenshjørner af nabobyernes marker. Bogstavet L betegner overdrevet i kortets sydvestlige hjørne op til Lundtoftes marker. Forneden i »Kongens Dyrehave« er afsat et felt, hvor der ud for bogstaverne A-K står prentet de enkelte lodsejeres navne og deres gårdes tilligende. Men ud for den største af disse gårde, betegnet med bogstavet I, og med et tilliggende på 150 tønder land, er der ikke som ved de andre litraer prentet nogen lodsejers navn. Med fint blæk og kursivkalligraferede skrifttegn står skrevet: »Udlagt til Frydenlund«.[11]

Frydenlund udskiftes fra Nærum

Ser man så efter, hvor det til Frydenlund udlagte areal ligger på kortet, finder man det i et bredt bælte langs Dyrehavens nordhegn. Det strækker sig mod øst til Strandvejen og Øresund, på kortet kaldet »Østersøen«. Kun en smal strimmel fra Kørom til det nordøstlige hjørne af Dyrehaven – nu Jægersborg Hegn – optages af landstedet Aggershviles hovedbygning og haveanlæg.

Selvejerbønderne

Hvad lå mon bag ved denne »udlægning« til Frydenlund? Nærum var med en halv snes gårde, og omtrent lige så mange huse endnu den største af landsbyerne i Søllerød sogn. På nær én var alle gårdene fæstegårde under Dronninggård, der indtil 1771 var i kronens eje. De stavnsbundne bønder i Nærum sad i små kår, men i 1768 opnåede de alle på regeringens tiltag arvefæste på deres gårde – ligesom bønderne under Hirschholm, Bistrup og på Bernstorffs gods i Gentofte havde fået det i begyndelsen af 1760'erne. Arvefæste betød i virkeligheden selveje. Kronen kunne kun overtage ejendommen, når ingen af fæsterens arvinger ønskede at overtage fæstegården. Men arvefæstets gennemførelse måtte medføre ophævelse af dyrkningsfællesskabet på overdrevene og samling af de spredte jordlodder. Udskiftningen fandt her som så ofte sted i et stjernemønster udstrålende fra landsbyens gårde. Bønderne indså selv fordelen

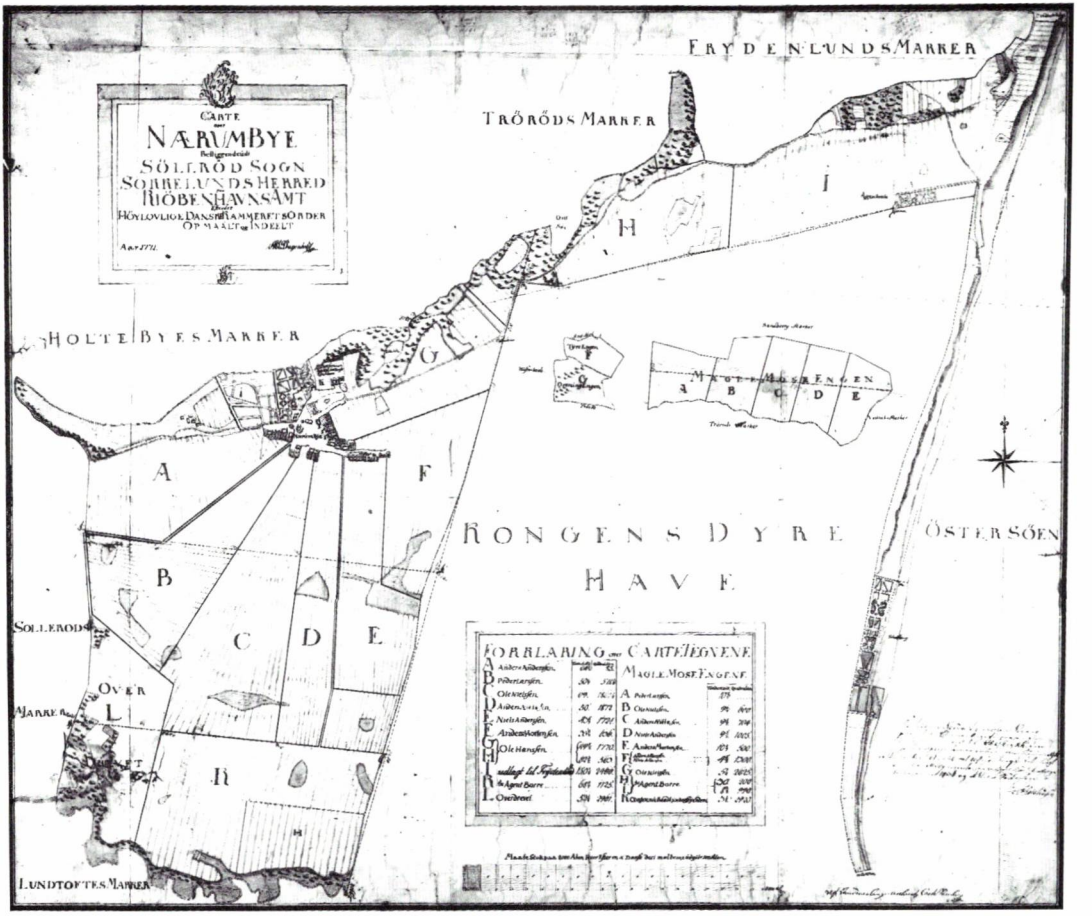

Dagenboldts smukke Nærumkort fra 1771. Bemærk tilføjelsen til ejerlisten under I: »Udlagt til Frydenlund«. På et variantkort også fra 1771 (delvist gengivet i Søllerødbogen 1984, s. 69), er der ved I med anden hånd blot anført »Frydenlund«.

herved. Som arvefæstere bar de fortsat tunge byrder: Tiende, landgilde og hoveri, herunder grøftegravning og indhegning. De ville blive lettet ved rationel jordfordeling. Der måtte også udskiftning til, før der kunne udlægges jord til Frydenlund.

Nærums lystgårde

Og her greb dronningen og Struensee ind. Allerede i 1750'erne havde velstående københavnere følt sig tiltrukket af Nærum som sommeropholdssted. De var begyndt at købe ejendomme og indrette lystgårde på solsiden af gadekæret i Nærum. Det var folk som konferensråd B. W. Luxdorph og hofagent Peter Borre. Begges ejendomme er anført på Dagenboldts kort fra 1771. En tredie lystgård var i 1760 erhvervet af overstaldmester Verner von Staffeldt der i 1771 blev ejer af Dronninggård. Og i juni 1771, kort efter hoffets forlægning til Hirschholm, købte dronningen Matthias Nielsens firlængede gård i Nærum på godt fem tønder hartkorn. Hertil kom senere på sommeren to halvgårde i samme by.[12]

Struensee »udskifter Nærum

Efter købet af den første gård befalede Struensee i en kabinetsordre af 23. juni til Det danske Kammer – en nyskabt afdeling af Rentekammeret, den tids finansministerium – at den nykøbte gårds jorder skulle opmåles, og at der dertil skulle rekvireres en landmåler, der kunne udføre arbejdet på dronningens regning.[13] To uger senere, den 8. juli, pålagde Struensee kammeret at kommunikere en promemoria, erindringsskrivelse, fra castellanen, slotsfogeden, kaptajn C. Cneiff på Freudenlund. Den gik ud på, at han og kaptajn Dagenboldt – der havde fået overladt opmålingen – måtte erkende at opgaven, som den var stillet, var uløselig. Der var for mange spredte agerfelter. I stedet foreslog de at opmåle alle Nærum bys tilliggender og ikke blot de arealer dronningen havde købt i Nærum. Udgifterne herved måtte så fordeles på samtlige bøndergårde i byen. Den 20. juli blev dette forslag højtideligt approberet ved kongelig resolution. Det var ensbetydende med hele landsbyens udskiftning.[14]

Det er denne ordre, der på Dagenboldts kort er angivet som årsag til dets udarbejdelse. Allerede den 28. august kunne Dagenboldt indberette

til sin chef, overlandmåler Thomas Bugge, at landmåligen i Nærum nu var fuldført.[15]

Fra Kettehøj til Mathildehøj

Der er ikke nogen præcis angivelse af en kæmpehøj på Dagenboldts kort. Men på feltet I's østlige del står skrevet »*Kietter Høy Stykkerne*«. Da der ikke ligger eller synes at have ligget nogen anden høj i nærheden, må det sikkert have været højens navn, da dronning Caroline Mathilde erhvervede området. Det er ikke et navn denne høj er ene om. Der har været »Kettehøje« både ved Brøndby Strand og ved Hvidovre, og i Aggershvilekvarteret har man hentet det moderne vejnavn »Kettebakken« fra det gamle kort. Denne vej forløber parallelt med Højagervej. Kette betyder indelukke. Endelsen -r i »Kietter Høy« formodes at være et særlig sjællandsk indskud som kendes fra former som vaskerkone og Vemmertofte.[16]

4. KETTERHØJ

Selve Ketterhøj er ikke omtalt hverken i Struensees kabinetsordrer eller i dronningens kasseregnskaber. Heller ikke i den nærboende Luxdorphs skrivekalendere. Her har han fortalt om spadsereture til Frydenlund, ja han har endda talt skridtene derfra til hjørnet af Dyrehaven, dog ikke netop i sommeren 1771.[17] Men når man i dag fra Mathildehøjs topflade ser Frydenlunds hovedbygning lyse i solen kun seks hundrede meter borte, forstår man, at dronningen og Struensee på deres rideture fra Frydenlund til Dyrehaven og Eremitagen ikke har kunnet undgå at komme tæt forbi Ketterhøj.

Struensee på Frydenlund

Allerede den 3. juni 1771, inden ankomsten til Hirschholm, havde Struensee afleveret en kabinetsordre til den nyudnævnte hofintendant W. T. Wegener. Den gik ud på at der skulle laves to nøgler, den ene til kastellanen på Frydenlund, den anden til ham selv, »zum Jägersburger Thiergarten«. Udleveringen skulle behørigt meldes til overjægermeste-

ren, Hans Excellence C. C. von Gram, chef for skov- og jagtvæsenet i det danske monarki.[18] Dronningen har antagelig haft sin egen nøgle, men det må have været en udsøgt fornøjelse for hendes kavalér at kunne stige af hesten og elegant bukkende åbne porten til parken, som hun nu kunne ride til over egen jord.

Og mon ikke kabinetsordren af 29. juni til generaladjudanten for landetaten – om at det skulle overlades til kastellanen på Frydenlund at benytte den udsendte kommando, som han fandt for godt –[19] gjorde det muligt at disponere over den nødvendige arbejdskraft, så den kuplede Ketterhøj kunne blive forvandlet til en Mathildehøj med terrasser og træer – uden at der derved kom nye poster på dronningens kasseregnskab, med dets hyppige udgifter til tøj og spil? Dog er der i kasseregnskaberne for 1771 hvert kvartal anført et klækkeligt honorar til professor Harsdorff. Det har åbenbart skullet dække udgifterne til hans projektering af den nye eremitage på Frydenlund, men omdannelsen af højen kan også være indgået deri.

Dronningens udsigtshøj

Hvad var så meningen med dette terrasseanlæg? Avnholt omtaler vel ikke terrasserne, men regner med at stedet har været en udsigtshøj. Og udsigten har den gang været vid. Hen mod århundredets slutning blev udsynet mod Aggershvile, Strandvejen og Øresund malet af mesteren Jens Juel fra et punkt ganske nær ved Mathildehøj. Men havde en sneglegang ikke været at foretrække til en udsigtshøj? På en anden anvendelse peger et sagn i egnen, der gik ud på at dronningen skulle have anlagt en danse- eller skuespilplads »paa en Høj, kranset af Træer«. Ifølge sagnet skulle denne høj dog have ligget i Frydenlunds have.[20]

Dans og skuespil havde den unge dronning i hvert fald sans for. Ligesom hendes samtidige Marie Antoinette i Frankrig sværmede hun for løvhytter og lysthuse. Der har sikkert også været lysthus på toppen af Ketterhøj. Det var der siden.

Det eneste litterære værk, som dronning Caroline Mathilde ifølge hendes kasseregnskaber subskriberede på i sommeren 1771, var nord-

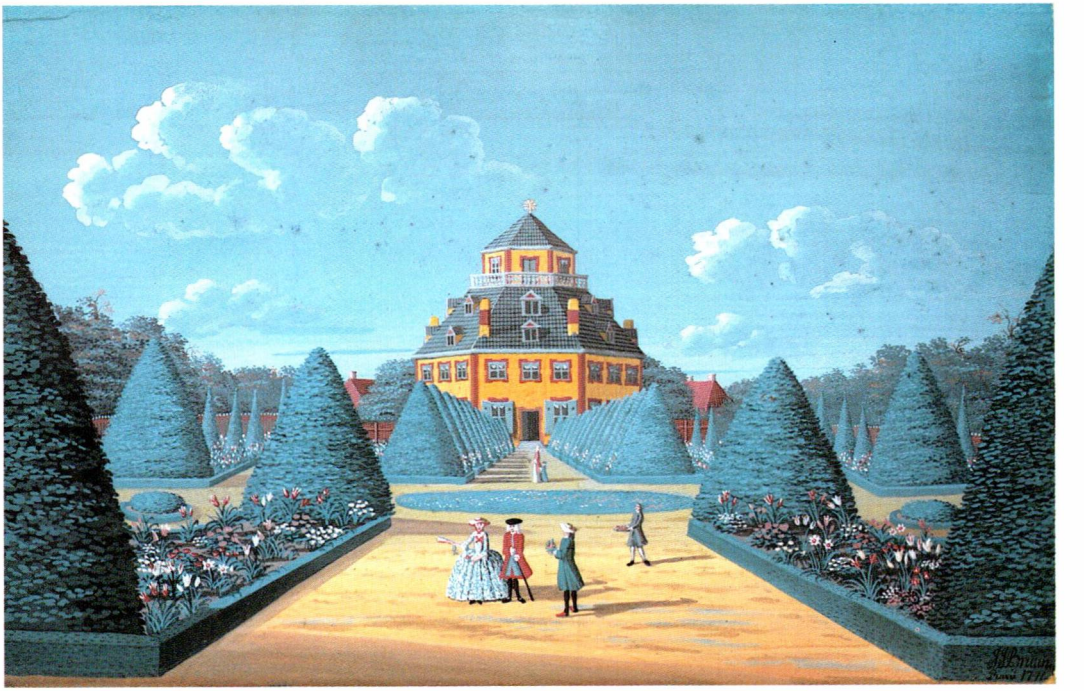

Frydenlund Slot 1741, gouache af Johan Jacob Bruun på Rosenborg slot. Bruun benyttede siden motivet som forlæg til det mere kendte stik af Frydenlund i Den danske Vitruvius 1749. Se f.eks. Søllerødbogen 1985, s. 55.

manden Chr. Braunman Tullins »Samtlige Skrifter«. Heraf bestilte hun ikke mindre end tolv eksemplarer.[21] Hun har sikkert følt sig samstemt med digtet »En Maji-Dag«. Det stod i værkets første bind, udkommet i 1770. Her lagde digteren det fordærvelige byliv bag sig for at opleve »det Stæd hvor Friehed boer«:

Landlige glæder

Saa tænkte jeg en Maji-Dag
og reyste strax til hine Enge,
Hvor Flora reeder Blomster-Senge
For Kroppen under Stierne-Tag,
Her kasted' jeg mig paa en Høy
Forgabt, henrykket, og fornøyet,
I samme Øyeblik da Øyet
Nysgierrigt om i Cirklen fløy.

Tullin var død i 1765, men netop i 1770 havde den unge Johannes Ewald prist landlivet ud fra samme syn som Majdagens digter og med en høj som hvilested. Digtet »Philét« var skrevet på selve det sted i Gentofte –

Hvor *Elhøi* reiser sig, og stolt og venlig byder
Den trætte Vandringsmand
At undre sig paa hvert et Træe, som pryder
Det nylig skabte Land

Det nye land set fra fortidens kæmpehøje

»Det nylig skabte Land« var det udskiftede bondeland, der var skabt ved J. H. E. Bernstorffs lokale reformer. Men Ewalds digt var også en klagesang, fordi den store mand politisk var blevet styrtet dagen før Ewald skrev sit digt. Og det var Struensee, der havde styrtet ham. Så trods Ewalds berømmelse og digtets udbredelse er det ikke sikkert, at Caroline Mathilde har kendt det. Men sikkert er det, at tiden sværmede for høje. Det er fremhævet af Chr. Elling, og Ewald-kenderen Keld Zeruneith har påvist, at Ewald fire gange i 1770'erne har valgt at digte om høje som symboler på skiftende faser i sin tilværelse.[22]

I 1770'erne var højen da ikke blot et udkigspunkt. Og endnu ikke et fortidsminde. Den var et poetisk vartegn i en følsom tidsalder.

De gode dage ender

Kun ét år hørte Ketterhøjstykkerne til Frydenlund. Struensees og dronningens rideture havde i sommeren 1771 for en tid været afbrudt. Det skyldtes, at Struensee kort før den 22. juni faldt af hesten en dag og slog sin arm af led[23], og at dronningen den 7. juli fødte en datter. Selv i hofkredse blev hun kaldt »la petite Struensee«. Rideturene blev genoptaget, men forargelsen over forholdet voksede i takt med forbitrelsen over de omkalfatrende kabinetsordrer. En officerssammensværgelse blev dannet og bakket op af enkedronningen, hendes søn arveprins Frederik og hans nærmeste rådgiver Ove Høegh-Guldberg. Deres had til Struensee kendte ingen grænser. Natten til den 17. januar 1772 blev både Struensee, hans ven Enevold Brandt og dronningen selv overrumplet i deres senge efter nytårets maskeradebal på Christiansborg Slot. Dronningen blev bortført som fange, ægteskabet med kongen ophævet, og hun måtte forlade landet og sine børn. Struensee og Brandt blev lagt i lænker og dømt til stejle og hjul for landsforræderi. Henrettelsen på Østerfælled var et dystert skuespil. Den sindssyge konge var en magtesløs brik i de herskendes spil.

Frydenlund forfalder

De nye magthavere med Guldberg i spidsen søgte straks at fjerne sporene efter Struensees og dronningens sommerliv på de to slotte. Hirschholm sank i grus, og Harsdorffs ufuldførte eremitage ved Frydenlund blev hurtigt fjernet. Den 25. juni 1772 besluttede kongen, at Frydenlunds jorder skulle sælges i femten parter til ejeren af landstedet Enrum, generalinde Anna Maria de Longueville, der hidtil havde haft dem i forpagtning. Hun havde forøvrigt med sin familie deltaget i den muntre selskabelighed på de to slotte. Men i september solgte hun de femten lodder videre. Omkring halvdelen, godt en tønde hartkorn, overlod hun til sin søn af første ægteskab, Conrad Fabritius de Tengnagel som kommende ejer af Enrum. Johan Jacob Dumreicher – der var kasserer ved ekstraskatten og i 1769 havde købet et tidligere skovhus til Fry-

denlund af en godsejer på Lolland – fik tre lodder til sit lyststed Sølyst på bakken ved Vedbæk. Og fem lodder blev solgt til plantør Jens Peter Hemmer på Aggershvile. Heri indgik arealet med »Ketterhøjstykkerne«.[24]

Maren Aggers

Aggershvile var et beskedent landsted. Det var opstået ved at den københavnske storhandelsmand Gregorius Klauman i 1724 havde købt en strimmel jord langs Dyrehavens nordhegn af Nærums bymænd. Stedet fik sit navn efter hans hustru Maren Aggers. En kort tid efter hans død i 1753 havde Aggershvile været ejet af den holstenske eventyrer, oberst Schack Rantzau-Ascheberg. Det var ham der femten år senere i egen interesse havde fået anbragt sin ven, den unge Struensee, som kongens livlæge. Det fik Rantzau mod forventning ingen nytte af. Han sluttede sig da til Struensees fjender og deltog i sammensværgelsen imod ham. Det blev hans rolle at arrestere dronningen maskeradenatten.

Men det var nu over femten år siden grev Rantzau-Ascheberg 1756 i huj og hast var flygtet fra Aggershvile, forfulgt af sine kreditorer. Siden var stedet gået fra hånd til hånd. Heller ikke plantør Hemmer sad længe på gården. Sidst på året 1779 døde han, og under en ny ejer var bygningerne brændt i oktober 1780. Først da lystgården i september 1783 kom på auktion og blev købt af etatsråd Enevold Berregaard Lugge kom der bedre skik på den.[25]

Etatsråd Lugge og naboer

Etatsråd Lugge havde givet 3.000 rigsdaler for lystgården og dens tilliggende på 4½ tønder hartkorn. Umiddelbart før auktionen havde han sluttet en kontrakt med Dumreicher på Sølyst, som var hans nære slægtning. Dermed indgik de »et fællesskab« for at sikre, at de med Dumreichers faster og etatsrådens søster, kommandørinde Dumreicher, »kunde leve i en fornøielig og kierlig Omgang med hinanden, og velbemeldte Tante kunde havde et vist Sted at være paa, naar hun behagede at begive sig paa Landet«. Den 56-årige Helena Christiana Lugge var enke efter den berømte bygmester af Christianshavns tørdok Johan Heinrich Dumreicher. I aftalen blev det fremhævet, at både Dumreicher og Lug-

ge »har anvendt betydelig Bekostning med Stedet saavel til Bygning som Jordernes Forbedring«. For at der ikke skulle opstå nogen »disputs« om fællesskabet ved Dumreichers dødelige afgang, forpligtede Lugge sig til at modtage stedet mod sikkerhed og udbetaling af 2.500 rigsdaler til hans arvinger.

Overdragelsen af Sølyst til Aggershvile blev dog først tinglæst i januar 1786, og inden årets udgang var kommandørinden død. Men Aggershviles tilliggende var nu vokset til over otte tønder hartkorn. »Klaumans lille Lyststed var nu bleven en Lystgaard med vidtstrakte Tilligender«.[26] Etatsråd Lugge satte bygningerne i stand, og bedriften kom i god gænge. Men allerede den 21. september 1788 døde han, 60 år gammel.

6. ETATSRÅD LUGGES HØJE

Efter etatsråd Lugges død 1788 overtog hans enke, Christiane Friderica Holst, ejendommen Aggershvile. En forpagtningskontrakt hun sluttede med hr. Christian Janssen den 28. april 1796 kaster lys over, hvad etatsråd Lugge havde fået udrettet i de fem år han var Aggershviles ejer. Det var åbenbart en arv, som hans enke ville værne om. Hendes eneste søn kunne det ikke mere. Abraham Pelt Lugge var død i samme måned kontrakten blev indgået, kun femten år gammel.[27]

Aggershvile bortforpagtes

Etatsrådinden bortforpagtede for seks år alle de jorder som tilhørte gården samt et stykke eng eller mose på Trørøds mark som etatsråden havde tilkøbt i sommeren 1784. Til bolig for sig og sine folk fik forpagteren overladt tre nye bygninger der lå nord for vejen fra Strandvejen op til Aggershvile. Desuden fik han de udbygninger, lo, lade og en vognremise der lå i baggården ved køkkenhaven. Vognremisen ville ejeren indrette til stald, så forpagteren kunne have sin besætning – 2 heste, 6 køer, en tyr og en tyrekalv, samt 2 væddere og nogle får – på dette sted. Både dyrene og avlingsredskaber som plove, harver, tromler og vogne

indgik i kontrakten. Til afløsning af remisen ville ejeren indrette et nyt vognskur.

Tilbage blev hvad der åbenbart var helligt for etatsrådinden. Det var selve den gamle gård og den brønd og dam, der lå lige over for den. Fra dem skulle forpagteren være »aldeles udelukket«. Dog ikke mere end at han fik lov til at hente vand til »egen husfornødenhed«, men ikke til heste og kreaturer. Selv krævede ejeren græsning på gårdens jorder for sine tre heste, to køer, seks får og nogle beder, dog mod betaling, og på tilsvarende vilkår måtte forpagteren levere mælk og fløde til ejerens husholdning.

Det blev strengt pålagt ham at han skulle vedligeholde bygninger, gærder, broer, grøfter og den del af landevejen som vedkom gården, og han måtte intet ændre ved bygningerne og deres indretning uden ejerens viden og samtykke. Han måtte ikke tage mere end godt halvdelen af agerjorden under plov. Resten skulle ligge til græsning, engene til høslæt, og der måtte ikke graves tørv i mosen.

Etatsrådinden lagde også vægt på at de to fodstier til Frydenlund og Lille Sortemose Dam blev vedligeholdt, og at hun og hendes folk fik fri passage derover. Hun ville eventuelt selv bekoste en overgang over grøften nær indkørselen til konferensråd Carsten Ankers nye gård, »Rolighed«. Hun skulle endelig også have fri passage gennem stakitlågen ved vognremisen til de to fodstier, der er nævnt ovenfor.

Rolighed

I alt bestod kontrakten af 22 punkter. Punkt 11 og 12 handlede om tre af stedets herligheder. Punkt 12 omhandlede en kilde under strandbakken ved den nordre ende af ejendommen. Til denne kilde skulle etatsrådinden altid have adgang »for deraf at lade hente det fornødne vand«. Tømmerværket ved kilden ville hun selv holde i stand, men oprensningen af den måtte forpagteren sørge for, og han måtte ikke bruge kilden til kreaturvanding.

Punkt 11 må her citeres i sin helhed: »Den ved Hr. *Knudsens* Lyststæd værende Græsbænk, som er indskaaret i Bakken, saavelsom den strax

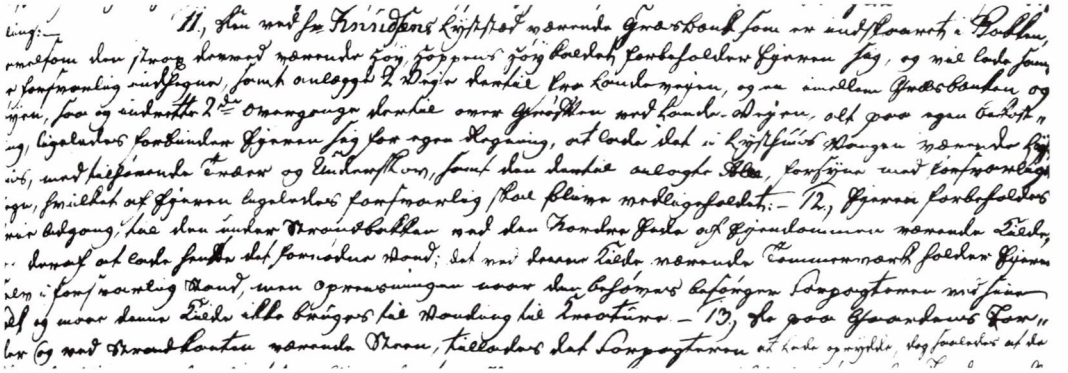

Udsnit af etatsrådinde Lugges forpagtningskontrakt fra 1796 med omtale af Hoppens Høj. Landsarkivet for Sjælland.

Hoppenshøj

derved værende Høy, *Hoppens Høy* kaldet, forbeholder Ejeren sig, og vil lade samme forsvarlig indhegne, samt anlægge 2 Veje dertil fra Lande-Vejen, og en imellem Græsbænken og Høyen, saa og indrette 2de Overgange dertil over Grøften ved Lande-Vejen, alt paa egen Bekostning. Ligeledes forbinder Ejeren sig for egen Regning, at lade det i Lysthuus-Vangen værende Lysthuus, med tilhørende Træer og Underskov, samt den dertil anlagte Alee, forsyne med forsvarligt Hegn, hvilket af Ejeren ligeledes forsvarlig skal blive vedligeholdet«.

De to seværdigheder der omtales i punkt 11 og som etatsrådinden vil værne med hegn mod løsgående kvæg er de samme, som i dag kaldes Lokeshøj og Mathildehøj. Det fremgår af to så godt som samtidige kilder: et specialkort over Aggershviles jorder fra 1803 og et maleri af stedet udført af Jens Juel inden hans død kort før nytåret 1803. Begge kilder virker som træfsikre illustrationer til etatsrådindens forpagtningskontrakt fra 1796.

7. AGGERSHVILEKORTET FRA 1803

Aggershviles areal

F. Munks »Kort over Aggershvile og de dertil i Aaret 1803 paaviste Jorder til Hartkornet 7 Td 5 Skp 3 F ¼ Album under Kiøbenhavns Amt« virker klart og overskueligt.[28] Aggershviles arealer danner et T-formet figur med en tyk sokkel og et tyndt, skævt anbragt tag. Sokkelen består af en strækning, der er knap 2.000 alen lang og 500 alen bred. Den strækker sig fra Vest til Øst, fra Nærum bys jorder til Strandvejen og grænser hele vejen mod Syd til Dyrehaven. Det tynde tag i T-figuren er en smal strimmel, 3.700 alen lang, langs begge sider af Strandvejen fra Skodsborg i Syd til Enrums område i Nord. Det har ikke været noget let hverv for forpagteren – som det var foreskrevet i kontrakten fra 1796 – »at holde den Part af Landevejen, som vedkommer Gaarden Aggershvile ... i god og forsvarlig Stand«.

Naboerne

Til T-figuren må føjes en udvidelse svarende til sidestregen i et omvendt F, vendt mod Nord, omkring 250 Alen på hver led. Uden for dens nordvestlige hjørne var angivet et »porthus«. Det var porthuset til Frydenlund. Frydenlund var netop blevet solgt og jorderne overtaget af Enrums ejer for en kort tid. Derfor er den jord der grænser op til Aggershvile-ejendommens nordvestlige skel på kortet tilskrevet Fabritius Tengnagel. I hakket med F-firkanten og Strandvejen står Ankers navn, den norske herre til »Rolighed«. Og længst mod Nord står der »Gornes«. Det betegner generalkrigskommissær Johan Didrik Gorne, der nu var ejer af Sølyst.[29]

Prydhaven

Selv sammenlignet med naboejendommene Rolighed, Frydenlund og Sølyst havde Aggershvile en fornem beliggenhed. Allerede i 1745 havde amtmanden over Københavns amt lovprist landstedet: Det er »meget commode og beqvem indrettet og med en smuk Hauge forsynet. Det havde sin Udsigt til Stranden, hvilken Prospect er fra Salen og meget plaisant, og den Divertissement, som Beboerne kan have udi Jægersborg Dyrehauges Skov, er ikke mindre«.[30] Det gjaldt stadig i 1803, og i

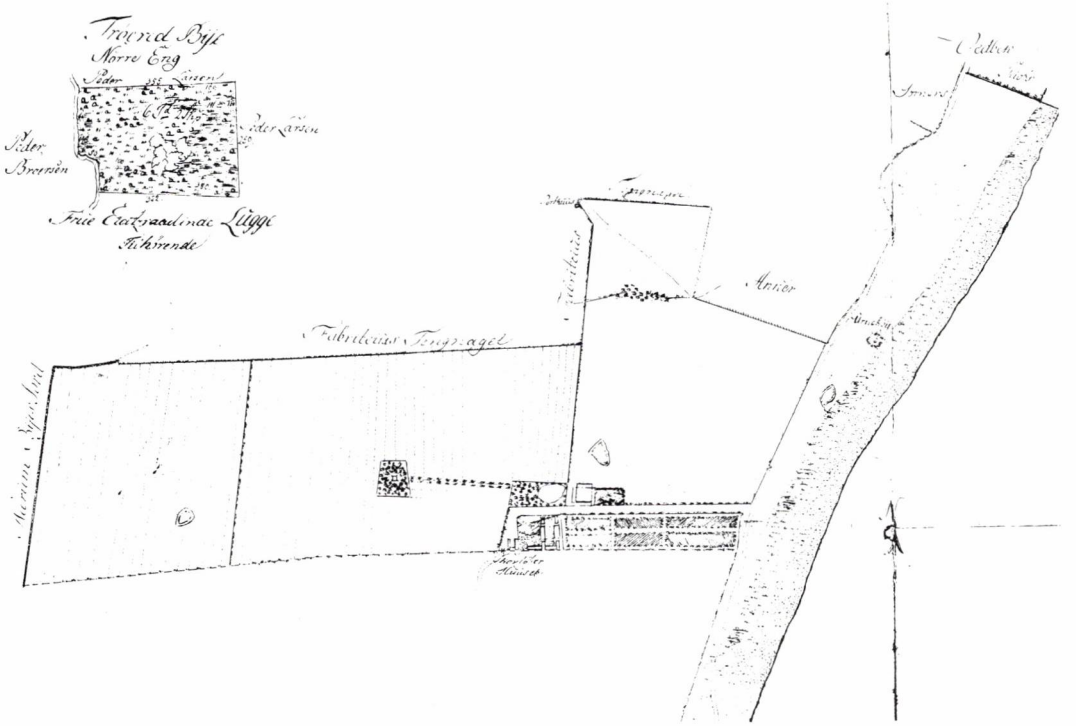

Udsnit af F. Munks Aggershvilekort fra 1803. Matrikelarkivet.

etatsråd Lugges tid var prydhaven langs alleen ned til Strandvejen blevet udvidet til det dobbelte, i fransk stil. Den ligger der den dag i dag, men nu som en kæmpemæssig langstrakt græsplæne med enkelte sjældne træer og buske.

Ved vestenden af denne prydhave viser kortet hovedbygningen og tilstødende længer omkring en stor gårdsplads. På nordsiden af lindealleen er angivet et firlænget kompleks med tilhørende have.

Allerede før folketællingen 1801 var forpagteren Chr. Janssen ude af billedet – inden kontraktens udløb. Under Aggershvile omtales – bortset fra skovløberstedet Kørom – kun to husstande. Den ene omfatter den unge ugifte gartner og opsynsmand Frederik Oding, hans husholderske, hendes lille datter og en ugift gårdskarl. Den anden bestod af et husmandsægtepar, deres voksne datter og to enker, der havde »til huse« dér. Etatsrådinden er ikke nævnt – således som hendes mand havde været det ved den forrige folketælling 1787. Der må have været brug for mange daglejere udefra på gårdens jorder og i dens haver. Ved en auktion i 1808 blev det oplyst, at alene frugthaven rummede 450 frugttræer af alle slags.[31]

Tæt vest for forpagterboligen, adskilt fra denne ved et hegn, ses den dam som etatsrådindens forpagter skulle være »aldeles udelukket« fra. Og fra haven omkring dammen fører en snorlige allé op til et firkantet indelukke, markeret som en høj med træer i rundkreds og med et firkantet lysthus på toppen. På kortet har den intet navn, men placeringen er Ketterhøjs, den høj som dronning Caroline Mathilde havde erhvervet i 1771 og som senere blev kaldt Mathildehøj. 1796-kontraktens ordlyd om »den dertil anlagte allé« røber at alleens ophavsmand var etatsråd Lugge. Så højt har han sat dette sted.

Urnehøj

Også Hoppens Høj – som var omtalt i kontrakten fra 1796 – er angivet på Munks kort, men med et andet navn: Urnehøj. Dette navn har ellers været knyttet til en nordligere beliggende bakketop, der også er angivet på kortet, men uden navn.[32] Her må den ellers omhyggelige tegner have været galt underrettet – og næppe fra etatsrådinde Lugge som havde kaldt højen Hoppens Høj. Dette navn kendes på Sjælland kun fra ét andet sted, Krøjerup ved Sorø hvor »Hoppens Høyer« er blevet omtalt i 1682.[33] Navnets betydning – en hoppes høj – tyder just ikke på dyb respekt for et oldtidsminde.

Lokeshøj

Allerede i 1811 blev der – i anledning af matrikuleringen – lavet et nyt kort, »Original Carte over Aggershviles, Skovsborgs og endeel af

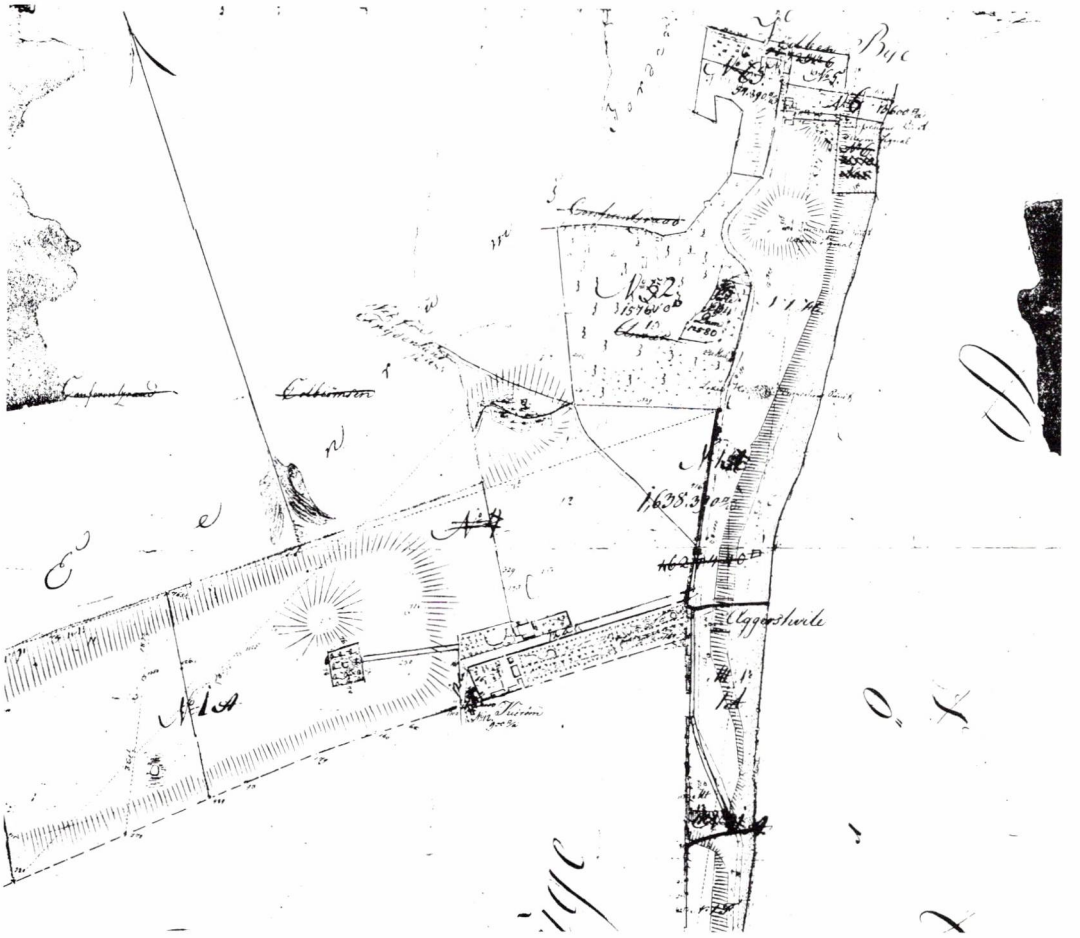

Udsnit af Didrich E. Bluhmes originalkort over Aggershviles og andre ejendommes jorder 1811. Matrikelarkivet.

Strandmøllens Jorder«, opmålt af Didrich E. Bluhme.[34] Her står der hverken »Hoppens Høj« eller »Urnehøj«, med *Lokes Høi*. Det er det navn højen siden har båret. Det er det eneste eksempel i kongeriget Danmark på, at rænkesmeden fra Asgård har lånt navn til en høj.[35] Navnet kan være tilføjet efter 1811, da kortet har senere tilføjelser. Fonetisk ligger det snublende nær at formode, at højen som den fremtrådte efter etatsrådens indsats faktisk er blevet kaldt – Lugges Høj. Men det gængse navn er alligevel blevet – Lokes Høj.

Lugge bliver til Loke

8. JENS JUELS AGGERSHVILEMALERI

Det er tidligere antydet, at Jens Juels maleri »Landstedet Aggershvile« virker som en illustration til de oplysninger om stedet, der er hentet fra forpagtningskontrakten 1796 og suppleret af F. Munks Aggershvilekort fra 1803.

Jens Juel – der levede fra 1745 til 1802 – er mest berømt for sine mange veltrufne portrætter. Men han var også vor første store landskabsmaler. Som sådan nøjedes han ikke med selve landskabsmotiverne, men befolkede sine lærreder med mennesker af alle stænder, i al slags tøj, som de gik og stod. Eksempler herpå fra hovedstadsområdet er hans Emiliekildebillede fra 1784, »Dansebakken ved Sorgenfri« fra år 1800 – med en træbevokset kæmpehøj i baggrunden – og hans aftenbillede med parti af Alexandria ved Vedbæk. Det sidstnævnte billede er udateret.

Hvad Jens Juel så, da han besøgte Aggershvile

Det er Aggershvilemaleriet også, men med rette henført til tiden omkring år 1800.[36] Det er et udsigtsbillede, der fra det nordsjællandske høstlandskab åbner sig mod Øresund og den skånske kyst. Billedets forgrund er til højre afgrænset af hegnet til Dyrehaven, til venstre af en ung allé. Kunstneren har stået så tæt op ad hegnet, at han næsten har set alleen på tværs. I mellemgrunden ses Aggershviles bygninger, til højre tre længer med hovedbygningen bagest og to huse med gavlen mod den snævre vej, der fører ned til Strandvejen. Over for dem ses tre længer i

Landstedet Aggershvile, malet omkr. år 1800 af Jens Juel. Privateje.

vinkel omkring en gård. De er rykket lidt nærmere beskueren end på Munks kort fra 1803. I landskabets baggrund ses Strandvejen med sine vejtræer og vejfarende til hest og til vogns. Vejen har et let bugtet forløb – som på kortet – og bag ved den hæver sig som billedets midpunkt Hoppens Høj, træklædt og med en stenstøtte ved højens fod. Derfra fører to stier skråt ned mod Strandvejen, antagelig svarende til de to veje etatsrådinden i 1796 havde ønsket at bekoste.

Til venstre for højen sænker terrænet sig, og derefter viger vejen uden om en kuplet bakke. Nær dens top anes en høj. Det er den der senere snart blev kaldt Urnehøj, snart Lyshøj eller Sukkertoppen. De samme

navne er blevet brugt om selve bakken. Yderst i billedets venstre kant passerer Strandvejen Sølysts hovedbygning og udlænger. Bag det frodige landskab følger øjet til venstre sejlerne på Øresund. De synes sydfra at have passeret det meste af Hvens kyst med dens klinter. Den lyse, let skyede sommerhimmel virker dobbelt høj på baggrund af Dyrehavens ranke bøgestammer i skovbrynet til højre i billedet.

Men dette samspil mellem kystlandet og Øresund oplives af forgrundsscenerie. Det er et helt lille skuespil for sig. I billedets venstre hjørne kaster solen sit strejflys over en gruppe landarbejdere. En træt høstkarl er segnet om på siden med et kornneg i ryggen og tager sig en slurk af den ølbimpel hans kone har bragt ham. De lader sig åbenbart ikke forstyrre af en rap bemærkning fra en travl pige, der stryger forbi med en rive i hånden, mens hendes lille dreng hanker op i moderens skørt og forklæde for at komme videre. I skyggen bag dem, på en af de højryggede agre, driver en ældre karl hestene med det tunge kornlæs frem mod Kørom-vejen. På det skrånende græstæppe op til Dyrehavshegnet i billedets højre skyggefulde hjørne sidder en ung frue klædt i revolutionstidens lette og folderige »græske« kostume og med alamodisk skyggehat. Hun bøjer sig venligt vinkende hen imod sin lille datter, der iler hende i møde med blomster eller bær i sin opkiltede florlette dragt. Moder og datter repræsenterer tidens »fine portion«, gruppen til venstre dens »jævne portion«. Det var almue og slidere som Juel kendte dem fra sin egen fynske barndom.

Landarbejderne

Fru Lugge?

Endelig ser vi omtrent nede ved leddet til gårdens bygninger en sortklædt dame, der kaster sit blik mod forgrunden. Er det mon ikke etatsrådinden selv, der vil kigge på den berømte malers skitser eller blot tilse høstarbejdet?

I vor sammenhæng er hovedsagen ved Jens Juels maleri dog den stærkt markerede allé med endnu unge træer i billedets venstre halvdel. Det er jo den »allé, forsynet med forsvarligt hegn« der omtales som »anlagt« i kontrakten fra 1796. Det er den samme allé der på kortet fra

1803 er aftegnet med et snorlige forløb på henved 300 alen fra Aggershviles nordhave til lysthuset på højen.

Selve højen kom ikke med på Jens Juels maleri. Det havde jo to høje i forvejen, Hoppens Høj (Lokeshøj) og Urnehøj. Men den udsigt kunstneren ville male kom nok også bedre til sin ret fra hegnet ved Kørom-vejen tæt syd for Mathildehøj end fra højens top, hvor den ved sommertid har været hæmmet af de mange lindetræer der indrammede lysthuset.

9. MINDESTENENS, LYSTHUSETS OG ALLEENS ENDELIGT

Mindesøjlen

I 1808 var den 61-årige etatsrådinde Lugge blevet så svagelig, at hun besluttede at bortsælge Aggershvile ved auktion. Herfra undtog hun kun to poster: »Ligesom det paa Lysthuus-Bakken i Marken forhen staaende Lyst-Huus, som af Ælde er nedfalden, ei kan følge i Salget, saa reserverer jeg mig og at borttage den over min sal. Søn paa Bakken ved Stranden satte og der staaende Minde Støtte og Urne, naar jeg vil det«.[37]

Lauritz Engelstoft besøger Øresundskysten

Det må være denne støtte, der øjnes på Lokeshøj på Jens Juels Aggershvilemaleri. Og den må være rejst af etatsrådinden kort efter forpagtningskontraktens udfærdigelse i 1796. Det fremgår af at den er omtalt som en seværdighed i den rejsejournal, som den unge historiker Lauritz Engelstoft skrev året efter. Den har titlen »Mine Vandringer i Sielland i Junij 1797«. Den 4. juni nåede han sammen med en studiekammerat ad Strandvejen til Skodsborg og Vedbæk. Og her noterede han:

»Strax oven for Vedbæk ligger Aggershvile, hvis Ejerinde Frue Lügge har paa en Høy mod Søen strax ved Vejen oprejst en Mindestøtte for sin Mand; den er en hviid Marmor-Vase, som hvilker paa et Sandsteens-Fodstykke. Paa Vasen staar mod Søen disse Ord:

Dette
helligede Venskab
Abraham Pelt Lügge

En Gang som gaaer rundt om Høyen og er beplantet med smaa Hassel-Qviste fører op til Vasen, ved Indgangen til hvilken 2 høye Lindetræer ere satte. Ideen er i det heele smagfuld, og skiønt udført«.[38]

Den ellers så omhyggelige Engelstoft har stavet Lugge-navnet forkert og henført mindesmærket til faderen i stedet for til sønnen. At han har lagt mere mærke til dette end til højen selv kan ikke undre. Den gang lå der langt flere kæmpehøje langs alfarvej end i dag. Det gjaldt også Strandvejen.

Aggershvile på auktion

Da der igen i 1813 blev holdt auktion over Aggershvile blev det gentaget i auktionsvilkårene, at denne mindesten stadig var uden for købet.[39] Og fire år efter døde etatsrådinden. Mindesmærkets senere skæbne kendes ikke.

Lysthuset på toppen af Ketterhøjen blev ikke nævnt i nogen af de skøder, der blev skrevet ved de nærmest følgende salg af ejendommen. Men både på Bluhmes tidligere omtalte Aggershvile-kort fra 1811 og på et »formindret« kort over Søllerød sogn, opmålt af Johnsen i 1817, fremtræder indhegningen og alleen lige så tydeligt som på Munks kort fra 1803. Det gør de stadig på et kort fra 1834 over »Jægersborg Dyrehave med Omegn«.[40] Men på kort fra 1852 og 1858 er alleen borte.[41] Den firkantede indhegning bestod indtil 1934 da udstykningen åd sig tæt ind på højen.[42]

Mathildehøj glemmes

Ingen af Aggershviles mange ejere siden 1808 synes at have ofret Mathildehøj særlig opmærksomhed. Hvor kendt denne betegnelse har været og hvor længe den har været brugt vides ikke. Derimod blev Lokeshøj kendt, da den kom i familien Grøns eje.

10. LOKESHØJ I GROSSERER GRØNS EJE

Notatet om Lokeshøj i Nationalmuseets sognebeskrivelse fra 1899 er lige så kortfattet som omtalen af Mathildehøj. Dog har A. P. Madsen fået navnet med: »Aggershvile Matr. 1 h. *46.* en rund Høi, »Lokeshøi«. 31

Lokeshøj set fra nordvest. Fot. Lars Scheving, april 1987.

Meter i Tv., 5,16 høi. Tildels bevoxet. En bred Gang fører til Toppen som er noget planeret«.[43]

A. P. Madsen havde oprindelig skrevet »Rolighed Matr. 1 h«, og det er en senere hånd, der har rettet Rolighed til Aggershvile – som A. P. Madsen ligesom mange andre fejlagtigt skrev med ét g. Men det var nærliggende at skrive »Rolighed«, for Lokeshøj ligger lige over for indkørslen til »Rolighed«. Og det var den højt ansete og idérige handelsmand L. J. T. Grøn, der en menneskealder tidligere havde erhvervet arealet omkring Lokeshøj til sit landsted Rolighed. Her opholdt han sig med sin familie i sommermånederne fra 1852 til sin død i 1910. Landstedet forblev i familiens eje i over hundrede år, Lokeshøj til 1954. Grosserer Grøn og hans familie værdsatte højen, hægede om den og lod folk have fri adgang til at besøge den.[44]

L. J. T. Grøn på Rolighed 1852-1910

Et særlig fornemt besøg fik Lokeshøj den 13. august 1867. Et hold franske journalister og parlamentarikere gæstede København. Her blev de modtaget med begejstring. Og det var der grund til. Der var kun gået tre år siden det smertelige tab af det danske Sønderjylland i krigen mod Preussen og Østrig i 1864. Men to år senere var de to sejrherrer selv kommet i krig med hinanden. Og da der skulle sluttes fred, var den franske kejser Napoleon den Tredie trådt til som mægler og havde fået indsat en paragraf i fredstraktaten i Prag 1866, der gav håb om generhvervelse af Nordslesvig. Pragerfredens artikel 5 bestemte, at »indbyggerne i de nordlige distrikter af Slesvig« skulle afstås til Danmark, når de ved en fri afstemning tilkendegav ønsket om at forenes med Danmark. Det var et håndslag til det danske folk. Det ikke blot styrkede genforeningshåbet, men også tilliden til Frankrig.

Franskmænd på Lokeshøj 1867

Frankrig og Danmark efter 1864

Den voksede, da det i foråret 1867 trak op til konflikt mellem Preussen og Frankrig. Den 6. juli samme år – på mindedagen for danskernes sejr i Fredericiaslaget 1849 – fik Danmark en ny hærlov. Dens mål var at skabe et værn, der kunne yde virksom støtte til en stormagt i tilfælde af krig. Ingen tvivlede om hvem stormagten var: Frankrig.

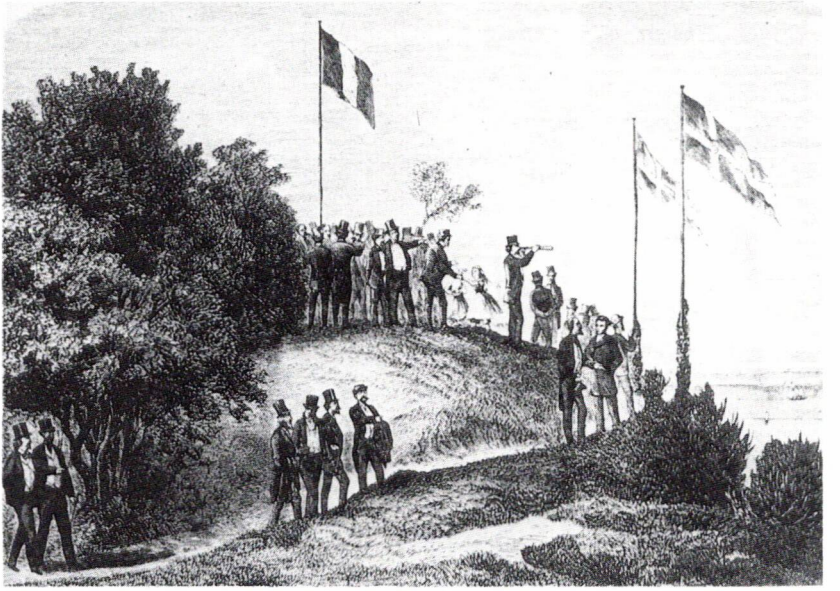

De franske gæster på Lokeshøj den 13. august 1867. Xylografi i Illustreret Tidende 18. august 1867.

Grøn i Paris

I foråret og forsommeren 1867 havde der været verdensudstilling i Paris. Den havde trukket danskere til sig som en magnet. Den 13. juni skrev den altid vel orienterede politiker A. F. Krieger i sin dagbog: »Alverden gaaer til Paris«.[45] Blandt dem der gik til Paris netop på det tidspunkt var grosserer Grøn. Ved nytårstid var han af komiteen for Danmarks deltagelse i kunst- og industriudstillingen blevet udset til at beklæde dommerembedet på tekstilområdet. I Paris havde han truffet sammen med krigsminister Waldemar Raasløff, hærlovens arkitekt, og var kommet i nær forbindelse med indflydelsesrige franskmænd.[46] Det

var i dette miljø at planerne om franske journalisters og deputeredes rejse til København og Stockholm blev smedet.

De franske gæster fik en strålende modtagelse, da de kom til København. Den 12. august blev de fejret i Tivoli, den næste dag fik de frokost i »Over Stalden« i Charlottenlund, og derfra blev de kørt gennem Ermelunden og Dyrehaven til – Lokeshøj.

Den 18. august 1867 bragte Illustreret Tidende – den tids førende ugeblad – et flot xylografi af de franske gæsters besøg på Lokeshøj. På billedet ser man bagtroppen på vej op ad sneglegangen der fører til højens top. Den er tæt besat, og her »nøde Gjesterne ikke alene den herlige Udsigt, som Sundet i det glimrende Veir frembød, men ogsaa Forfriskninger, som den gjestfrie Eier havde stillet til Selskabets Raadighed der«. Den gæstfri ejer var grosserer Grøn, der her tog forskud på sin 40 års fødselsdag dagen efter.

Hvad de franske så, da de besøgte Øresundskysten

På billedet retter en af gæsterne sin kikkert mod sejlerne på Øresund og mod Hvens kyst, mens en anden får overrakt blomster fra to sommerklædte småpiger. Selv er gæsterne ikke sommerklædte, for det næste punkt på deres stramme program er en festbanket i det nyåbnede badehotel på Klampenborg. Her vil de møde de ledende nationalliberale politikere C. C. Hall og Orla Lehmann. Derfor er alle i stadstøjet. Kuranstalten havde året før fået kongelig tilladelse til at hejse splitflag, og denne ret er åbenbart i dagens anledning udstrakt til Lokeshøj, hvor Dannebrog vajer på østsiden, Tricoloren på toppen af højen.[47]

Regeringen havde viseligt holdt sig uden for festlighederne. Der var netop forhandlinger i gang med preusserne om mulighederne for at få opfyldt paragraf 5. Alligevel fremkaldte besøget kritik i Berlin. Den 23. august skrev Krieger i sin dagbog: »Atter nu efter det franske Besøg viser det sig, at man ikke kan røre sig i Danmark, uden at Tydskland raaber: Et saadant Danmark maa undertrykkes og udryddes«.[48] Det blev dog ved skrækken. Håbet stod endnu til franskmændene.

Den 28. juli 1869 – to år efter det franske besøg på Lokeshøj – blev den

Mindepladen på Lokeshøj for kong Frederik VIII og dronning Louise.

danske kronprins Frederik gift i Stockholm med prinsesse Louise af Sverige-Norge. Mange år senere – da de var blevet kongepar – blev der tæt øst for toppen af Lokeshøj plantet et mindetræ forsynet med en kobberplade, hvorpå der stod:

Den forsvunde mindeplade

REIST PAA DERES MAJESTÆTERS
KONG FREDERIK VIII'S OG
DRONNING LOUISES
BRYLLUPSDAG 28 JULI – [1869]

Pladsen omkring træet blev indhegnet af en halvrund stenbænk, adskilt med to åbninger til besøgende, fra en lav østvendt stenmur. Desværre er hverken træet eller pladen bevaret. Pladen forsvandt sporløst for en halv snes år siden. Og da pladen var væk og træets historie glemt, blev træet fældet ved forstlig foranstaltning.[49] Tilbage står nu kun resterne af stensætning og bænke, der har omgivet træet. Det har også været grosserer Grøn, der stod bag ved plantningen af mindetræet, og det må være sket i årene mellem 1906 og 1910.

Strandvejens ødelæggelse?

Grosserer Grøn har nok i sine sidste år set med nogen bekymring på det indtog af landliggere, der havde taget fart efter kystbanens åbning 1897. Tre år efter hans død holdt hoffotograf Peter Elfelt den 26. marts 1914 et foredrag i Turistforeningen om »Strandvejens Skæbne«. Heri angreb han »den uforsvarlige forvaltning af Strandvejens skønhed« og lagde ikke skjul på sin bekymring for selve Lokeshøj: »Familien Grøn, der ejer Partiet omkring Lokes Høj i Vedbæk, har hidtil stillet sig velvillig over for Offentligheden ved at give fri Adgang til Højen og Stranden nede ved Vandet. Det ser imidlertid nu ud, som om Grunden skal udstykkes. Man maa imidlertid haabe, at der bliver et fri Parti nede i selve Strandkanten«.[50]

11. LOKESHØJS REDNING

Indtil kort før århundredskiftet havde området på sundsiden af Strandvejen mellem Aggershvilebakken og Vedbækbakken været forskånet for byggeri.[51] Længst mod Nord lå endnu Urnehøjsbakken som Jens Juel hundrede år tidligere havde fået med på sit Aggershvilemaleri.

Den eneste oplysning der findes i Nationalmusets arkiv om den gravhøj, der har ligget vest for toppen af bakken med samme navn, skyldes gartner Avnholt. I mange år boede den kyndige amatørarkæolog i en sidebygning til »Egebakken« tæt vest for Strandvejen og ganske nær ved Urnehøj. Han har meddelt Nationalmuseet, at højen blev helt sløjfet i

Grosserer L. J. Grøn og fru Ada, f. Curtois, i vinterhaven på »Rolighed«. Fotografi fra Kyst Atelieret, Vedbæk. På bagsiden: »Til Hr. N. W. Michelsen med Tak fra L. J. Grøn, 14. august 1902«. (Grøns 75 års fødselsdag).

1923 og at der fire år senere blev fundet brudstykker af en bronzebøjlenål på det sted, hvor højen havde ligget.[52]

Men allerede i 1899 blev der bygget villa nær kanten af kystskrænten ved bakkens fod, og i det følgende tiår nåede bebyggelsen op på selve bakken. Samtidig sneg villaer sig sydfra tæt ind på Lokeshøj.[53]

Lokeshøj fredes

Fredet blev højen først i 1939, tre år efter et alarmsignal i den lokale presse, lanceret under den indbydende overskrift: »Fornemt Udstyk-

ningsforetagende«. Meddelelsen gik ud på, at »Roligheds Arealer udbydes nu til Salg« – tilmed med eneadgang til »Lokeshøjs Strandpark«.[54] Det var i 1936, og året efter kom den strenge naturfredningslov af 1937. I henhold til den udpegede Nationalmuseet Lokeshøj blandt »fredningsværdige mindesmærker« og erklærede i 1938, at højen »*er* fredet i Medfør af Fredningslovens § 2«.[55]

Fredlysningen fandt derpå sted den 26. april 1939. Men det var ligesom ved Mathildehøj fem år tidligere en fredning inden for en alt for snæver ramme. Den gik ikke ud over ti meter fra højens fod. Mod sydvest, hvor en villa grænsede tæt op til højen, blev rammen endda kun fem meter.[56] Lokeshøj var stadig i farezonen.

Fra 1949 ejedes »Rolighed« af Elli Grøn, et barnebarn af den gamle grosserer. Hun ønskede at sælge alle ejendommens strandgrunde. Ellers kunne hun ikke klare de stigende ejendomsskatter. Hun reddede dog Lokeshøj fra at blive helt indeklemt. I håb om at få lov til at sælge andre grunde tilbød hun i oktober 1953 statministeriet, at det kunne få overdraget 10.500 m², der grænsede op til og omfattede Lokeshøj – uden vederlag og med fredning og offentlig adgang for øje, dog uden ret til badning.

Offentligt anlæg

Tilbudet blev straks modtaget. Området blev nu fredet, »således at dets nuværende karakter bevares, særlig med henblik på opretholdelse af skovbevoksningen på skrænten og bevaring af det åbne areal mod Strandvejen, som overvejende er ubeplantet, samt på bevarelsen af udsigten fra Lokeshøj til Øresund«. Fredningskendelsen blev tinglyst den 22. juni 1954. Til gengæld for afståelsen af området ved Lokeshøj fik Elli Grøn kommunes tilladelse til at sælge de øvrige strandarealer til villabebyggelse. Kommunalbestyrelsen havde ønsket et større åbent område men havde ikke mulighed for at sikre det.[57]

Et gemt og glemt Paradis

Varetagelsen af området forløb ikke uden kritik. Den 5. august 1958 bragte Social-Demokraten en stort opsat og illustreret artikel med overskriften »Et gemt og glemt Paradis«. Artiklen blev indledt med spørgs-

målet: »Vidste De, at der midt i Skodsborg ligger en strandpark gemt og glemt, et vildnis, en urskov? Den er 2 tdr. land stor (som halve Rådhuspladsen). Den ligger på skrænterne ned mod Øresund og indbefatter en oldtidshøj«. Ved indgangen til området står, skjult af træer og buske, et skilt: »Offentligt areal. Teltslagning og badning forbudt«. Underskrevet: Statsministeriet. Skiltet blev i artiklen kritiseret for at være »umuligt at opdage« for forbipasserende. Udsigten fra højen ud over sundet var hindret af vildnis. Det burde fjernes. Badeforbudet burde hæves. Der skulle også anlægges trappe ned ad skrænten. Først så ville stedet komme til sin ret, til glæde for andre end de få fra de nærmeste ejendomme, der nu besøgte stedet.[58]

»Badning forbudt«?

Der er nu gået næsten en menneskealder siden denne kritik blev fremsat. Kommer »forbipasserende« i dag til indgangen ved Strandvejen, er det ikke svært at opdage stedets særlige karakter. Højen hæver sig markant over den brede græsskråning, der skiller den fra Strandvejen. Et nyt og iøjnefaldende skilt har overskriften »Ordensregler« og underskriften »Jægersborg Skovdistrikt«. Ordensreglerne er de samme som ses ved ingangen til alle statsskove. De er ikke afskrækkende. Fra indgangen fører en lindeallé med lave betontrin op mod højen. Alleen skærmer mod den anmassende nabogrund mod syd. Fra højens fod følger man sneglegangen op mod toppen, og fra den er udsigten ud over sundet ikke mere »hindret af vildnis«. Den er storslået og kun ved højsommertid begrænset af det tætte bladhang. Fra den nordøstlige højfod er der i 1971 på fredningsplanudvalgets tiltag anlagt en stejl gelændertrappe ned til sundet. Her er badning ikke forbudt, og man kan færdes sydpå langs vandet helt ned til Struckmannparken.

Lokeshøj i dag

Lindealleen

Lokeshøj og dens omgivelser er reddet. I de store træk er stedet kommet til sin ret. Det fortjener dog stadig nænsom pleje.

»Gravhøjen« er overskriften til et kapitel i novellen »Fjorten Dage i Jylland«, skrevet af Steen Steensen Blicher i 1836. I kapitlet fortælles om en urne fundet i en gravhøj. Konrektoren, der står for udgravningen, meddeler gæsterne på højen, at denne urne indeholder de jordiske levninger af Kong Hadding og hans dronning Hartgrepe. »Beviset« henter han i højens navn: Almuen kalder den Lushøj. Dette navn, forklarer udgraveren, er ved en langvarig lydudvikling afledet af Hartgrepe, således: Hartgrepeshøj er forkortet til Grepshøj – og derefter følger rækken Repshøj, Ripshøj, Lipshøj, Lishøj, Lyshøj, Liushøj, Lushøj.[59]

Gravhøjenes navnestof

Der er nu ikke grund til at spekulerer over indviklet lydudvikling, når det gælder Lokeshøjs navn. Som tidligere nævnt falder det fonetisk sammen med Luggeshøj. Men det var først i det nittende århundrede, at en høj kunne opkaldes efter Loke. Det forudsatte indsigt i Nordens mytologi, der ligesom arkæologien først vandt indpas efter århundredskiftet.

Frederik VII's udgravninger

Urner eller ander oldsager kendes ikke fra Aggershviles kæmpehøje. De lå uden for det jagtrevier, som indeholdt Frederik den Syvendes foretrukne udgravningsfelter, Dyrehaven fra Klampenborg til Kørom. Begge høje kan stamme fra yngre stenalder, men deres omfang er så stort at de i så fald må være forhøjet i den ældre bronzealder. De kan være henved 5.000 år gamle.

Det har ikke været interesse for arkæologi, der fik dronning Caroline Mathilde eller etatsråd Lugge til at holde af kæmpehøje. For dem har højene været tiltrækkende hvilesteder – ligesom de var det for digterne Tullin og Johannes Ewald. Jens Juel er den første danske kunstner, der har haft blik for kæmpehøjens særpræg i vort landskab.[60] Den første digter, der for alvor indvarslede dyrkelsen af højen som oldtidsminde, var dog Adam Oehlenschläger. Han lod sit »Sanct Hansaften-Spil« i 1803 indlede med, at »en Vandringsmand triner op paa en gammel

Romantik og oldtishøj

En af hellekistegravene i Skodsborg, udgravet i juli 1934. Fot. Nationalmuseet. Graven indeholdt to skeletter anbragt i forlængelse af hinanden. Det nærmeste var fjernet, da dette billede blev taget. Ved skelettets højre overarm lå en flintedolk, en anden ses ved dets venstre side. Også dette skelet blev fjernet, men erstattet af en nu forsvundet afstøbning.

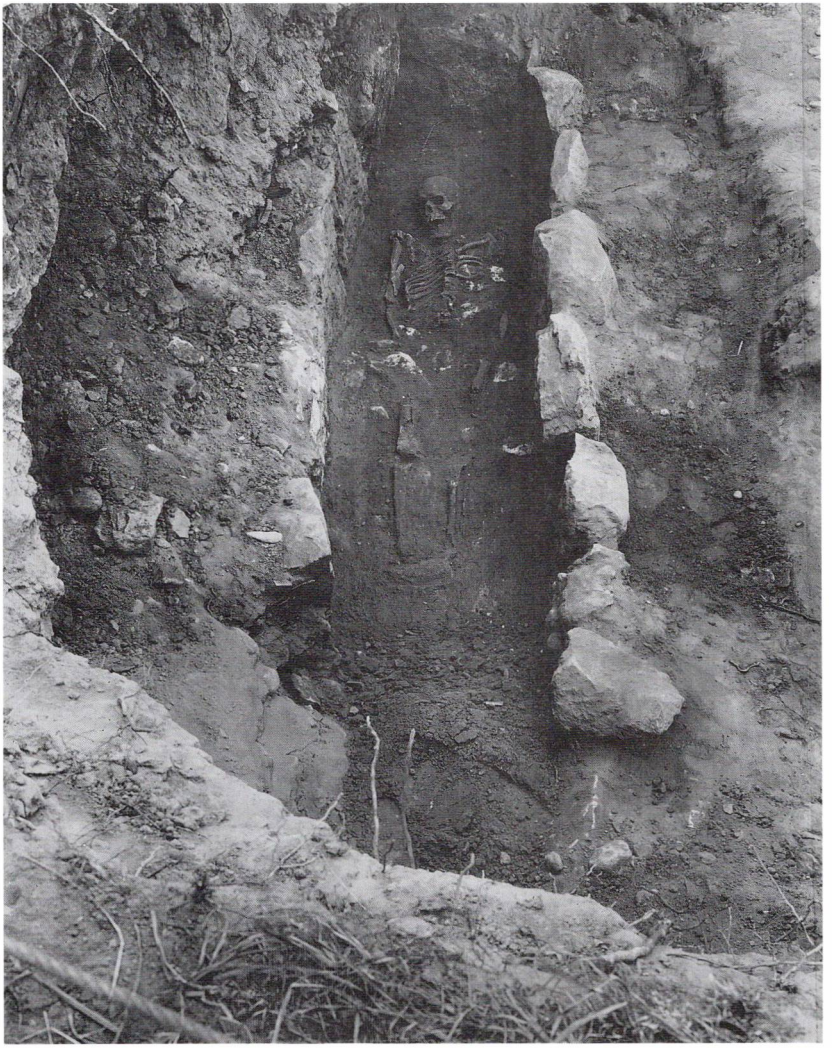

Gravhøi, der staaer ved Veien« – ligesom Mathildehøj og Lokeshøj. Men vandringsmanden synger ikke om hvile:

»Du lave Høi!
Din Hvelving fierner fra Lys og Støi.
Din Urne staaer
Fra Oldtids Aar,
af Aske fuld
i det dybe Muld.
Ubevægelig den staaer,
til eengang den store Klokke slaaer«.[61]

Det lød næsten som et ekko fra vandringsmandens sang, da der fire år senere blev nedsat en »Kongelig Kommission til Oldsagers Opbevaring«. Den fik samtidig til opgave at udpege og fredlyse oldtidsminder. Ad frivillighedens vej lykkedes det at gennemføre henved 8.000 fredninger i hele landet – inden fredningsloven 1937 slog fast, at alle oldtisminder *er* fredlyst.

De nyt tider

Men i hovedstadens nordlige omegn forstyrredes dette ekko fra 1897 af – Kystbanens damplokomotiver. Landstederne fra det attende århundrede havde ikke krænket oldtidshøjene, men snarere fremhævet dem, som det var tilfældet med Mathildehøj og Lokeshøj. Nu tog udstykning og villabyggeri fart langs Kystbanen, og det gik ikke blot ud over højene selv, men spolerede også deres samspil med omgivelserne.

En gravhøj ved Skodsborg station

Lad et enkelt eksempel anskueliggøre dette: Nær Skodsborg Station gik et byggefirma i juli 1934 i gang med at sløjfe, hvad man kaldte en »forhøjning« for at skaffe plads til et stort etagekompleks ud mod Strandvejen og Skodsborgvej. Da byggearbejderne fandt stensætninger i forhøjningen, kom den årvågne gartner Avnholt til og underrettede Nationalmuseet. Forhøjningen var resterne af en stor gravhøj, der havde rummet tre hellekister fra yngre stenalder i bunden af hvad der senere blev udvidet til en bronzealderhøj.

Professoren og assisten udgraver en høj

Da Nationalmuseets folk kom til – det var dr. Johannes Brøndsted, hans unge assistent Roar Skovmand og den erfarne udgraver, betjent Køhlert – var den nordligste af de tre kister allerede fjernet. Af de to der var tilbage havde den ene de flade heller, der udgjorde dens låg. I denne åbne grav blev der udpenslet to velbevarede skeletter, i den lukkede var der rester af et tredie. Alle skeletterne var udstyret med flintdolke som gravgaver.

Det var et så spændende fund, at både kommunalforeningen og sognerådet ønskede det fredet og højen genoprettet. Det lykkedes. Byggeriet kunne ikke standses, men det blev omlagt, så selve højen blev uberørt.

Endnu en glemt oldtishøj ved Øresundskysten

Den har siden været tilgængelig, men den afstøbning af et af skeletterne i den åbne grav, der blev tilvejebragt, er i årenes løb gået til. »Forhøjningen« er genopstået som høj, men en høj der er klemt inde af bebyggelse fra tre sider og som kun er tilgængelig fra vejen, der fører op til stationen langs Skodsborgparken.[62]

Gravhøjen og det moderne byggeri har haft svært ved at forliges. I vor tid er dog voksende forståelse for, at det ikke blot er højen alene der er fredningsværdig, men også dens omgivelser. Her i Søllerød kommune står det kun tilbage at værne om, hvad der endnu er levnet af oldtidsminder. Her indtager lystslottets og landstedets kæmpehøje – Caroline Mathildes høj og etatsråd Lugges høj – en særlig plads.

NOTER

Anvendte forkortelser: LAS: Landsarkivet for Sjælland – MA: Matrikelarkivet – RA: Rigsarkivet – SB: Søllerødbogen – SBA: Byhistorisk arkiv for Søllerød kommune – SKB: Skøde- og panteprotokoller for Københavns Rytterdistrikts birk.

1. A. Avnholdt: Oldtidsminder og Oldtidsfund i Søllerød Kommune. SB 1945, s. 55 f.
2. P. V. Glob: *Fortidens spor. Dyrehaven og Jægersborg Hegn.* 1973, s. 57 samt kort nr. 42.
3. Hakon Lund: *Mindelunden ved Jægerspris.* 1976, s. 13. Holger Schmidt: Julianehøjs restaurering. *Fortidsminder* 1985, s. 25 ff.
4. Nationalmuseets 1. afd. Sognebeskr. Søllerød sogn, Sokkelund hrd.
5. Dokumenter i Fredningsstyrelsens 5. kt. 443/34.
6. Nationalmuseets 1. afd. Søllerød sogn, journ.nr. 442/54.
7. Fredningsstyrelsen 5. kt. 954/57 og 1303/60.
8. C. F. Wegner: *Historiske Efterretninger om Frydenlund*, udg. af Albert Fabritius 1950, s. 40 f.
9. E. O. Errebo-Knudsen: Mathildevejen. *Fra Frederiksborg Amt* 1945 s. 61 ff. Jfr. Erik Helmer Pedersen: Bomænd og byfolk i 1700-tallets Søllerød, SB 1984, s. 72 f.
10. Chr. Elling: *Hofkronik.* Studier omkring Caroline Mathilde. 1945, s. 102 ff. *B. W. Luxdorphs Dagbøger*, udg. af E. Nystrøm I, 1915, vedr. 6/7 1772.
11. Kortet er fremstillet i to udgaver, begge fra 1771. Den ene er i Svend Balslevs registratur i SB 1972, s. 115, betegnet som rytterdistriktskort, den anden på s. 116 som udskiftningskort. Marknavne er kun afsat på det førstnævnte kort. Begge kort findes i MA med kopier i SBA.
12. Erik Helmer Pedersen i SB 1984, s. 66 f. – SKB E 1, fol. 81 og 96. LAS.
13. Holger Hansen (ed.): *Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768-72*, II (1919), s. 103 f.
14. Sst. s. 106. Jfr. Helmer Pedersen anf.st. s. 67.
15. Helmer Pedersen s. 67 f.
16. Iflg. oplysning fra dr. Bent Jørgensen, Københavns Universitets Institut for navneforskning.
17. *Luxdorphs Dagbøger* I vedr. 11/4 1759.
18. *Kabinetsstyrelsen* III s. 479.
19. Sst. III s. 335.
20. Eiler Nystrøm: *Fra Nordsjællands Øresundskyst.* Gentofte, Lyngby og Søllerød Sogne i Fortid og Nutid. 1938, s. 441.
21. Caroline Mathildes kasseregnskaber 1770-72, Bilag XVI, 148, RA. Jfr. Chr. Elling:

Hofkronik s. 61 f. og Sv. Cedergreen Bech i *Politikens Danmarkshistorie* IX s. 463 f. Om Tullin se Th. Breddsdorff: *Digternes natur*, 1975, s. 36 ff.

22. Chr. Elling: *Den romantiske Have*, 1942, s. 38. Keld: Zeruneith: *Soldigteren*, en biografi om Johannes Ewald, 1985, s. 50 ff., 200.
23. *Luxdorphs Dagbøger* I s. 430.
24. Helmer Pedersen i SB 1984 s. 76.
25. Nystrøm: *Fra Nordsjællands Øresundskyst* s. 378.
26. Sst. s. 378. – SKB F 1 fol. 106. og 286. LAS.
27. SKB H 1 fol. 131. LAS. – V. Richter: *100 Aars Dødsfald* II, 1905, s. 700.
28. Kortet i MA, registreret i SB 1972, s. 116. Kopi i SBA.
29. Nystrøm: *Fra Nordsjællands Øresundskyst* s. 381.
30. Indberetning fra 1745 antagelig affattet af gehemekonferensråd, baron Niels Gersdorff, stiftamtmand og amtmand over Københavns Amt. Udgivet af Kai Uldall i *Aarbøger for Historisk Samfund for Københavns Amt* 1918 s. 77.
31. *Folketælling 1801* for Søllerød Sogn, udg. af SBA 1984, s. 46. – SKB M fol. 504.
32. Jfr. Gunnar Sandfeld: *Søllerød – som det var engang*, V, 1978, s. 253.
33. Iflg. oplysning fra dr. Bent Jørgensen, Institut for navneforskning.
34. Kortet i MA, registreret i SB 1972 s. 115. Kopi i SBA.
35. Se *Traps Danmark*, 5. udg. 1968, XI s. 303.
36. Jens Juels maleri er i privat eje og her gengivet efter foto i Statens kunsthistoriske pladearkiv. Afbildet med kommentarer, bl.a. i Sandfeld: *Søllerød – som det var engang IV, 1976, s. 187, og i SB 1984, s. 77. Maleriets motiv har tidligere fejlagtigt været henført til Rungsted.*
37. *SKB M fol. 505.*
38. *Engelstofts vandringer i Sjælland er udgivet af Povl Eller i Fra Frederiksborg Amt* 1961. Citatet er hentet fra s. 25 f.
39. SKB M fol. 530.
40. Kortet, Kopieret af W. J. Branner, i MA. Kopi i SBA.
41. Generalstabskortblad 44, Søllerød, opmålt 1852, i Geodætisk Institut. Situationskort over 1. københavnske Skovriderdistrikt, tegnet af Hartz 1858, i LAS.
42. Jfr. s. 13f. og note 5.
43. Nationalmuseets 1. afd. Sognebeskr. Søllerød sogn, Sokkelund hrd.
44. Gerty Ege: Familien Grøn på Rolighed. SB 1973 s. 35 ff.
45. *A. F. Kriegers Dagbøger*, udg. af Elise Koppel o.fl. 1921, IV s. 77.
46. L. J. T. Grøns private kopibog nr. 3, 2/1 1867, og brev til krigsminister W. Raasløff 19/6 1867. Erhvervsarkivet i Århus.
47. *Illustreret Tidende* 18/8 1867, s. 375.

48. *Kriegers Dagbøbger* IV s. 98.
49. Iflg. oplysning fra Jægersborg Skovdistrikt.
50. *Turisttidende* 1914 s. 44.
51. Jfr. *Kort over Søllerød Sogn*, udg. 1889 af Axel E. Aamodts lith. Etablissement. Udsnit heraf i Sandfeld: *Søllerød – som det var engang* IV s. 197.
52. Nationalmuseets 1. afd. EDB-registrant nr. 208.
53. Sandfeld: *Søllerød – som det var engang*, V, 1978, s. 248 ff.
54. Sst., s. 251 *Søllerød Tidende* 4/1 1936.
55. Skrivelse fra Nationalmuseets 1. afd. 14/3 1938 i Fredningsstyrelsens 5. kt. 11/37. – Udateret koncept med overskriften »Fredningsværdige Mindesmærker« i Nationalmuseets 1. afd. 2930/44.
56. Fredningsstyrelsens 5. kt. 11/37.
57. Som note 56. Endvidere Sandfeld V s. 252.
58. *Social-Demokraten* 5/8 1958 og omegnsudgaven 12/8 1958.
59. Steen Steensen Blicher: *Udvalgte Værker* III, 1983, s. 37.
60. Chr. Elling i *Den romantiske Have*, 1942, s. 124 f.
61. Adam Oehlenschläger: *Digte, 1803*, s. 215 og 217.
62. Gunnar Sandfeld: *Søllerød – som det var engang* VI, 1979, s. 209-11. Sv. Aage Knudsen: *Landskab og Oldtid.* Atlas over Søllerød og Lyngby-Taarbæk Kommuner, 1982, s. 71 f. *Oldtidsgravene ved Skodsborg*, trykt vejledning udgivet af Nationalmuseet juli 1937.

Vidnesbyrd fra tingbogen

Glimt fra dagliglivet på Søllerødegnen omkring år 1700

Af Hans Thueslev

Blandt de mange reformer, som fulgte efter enevældens gennemførelse i 1660, var en ensretning og modernisering af retssystemet ved udstedelsen af Christian Vs danske lov 1683. Under den ældre retstilstand havde hver landsdel haft sin hovedlov, og af disse dannede jyske lov fra 1241 det vigtigste grundlag for den nye fælleslov.[1] I 1683 blev desuden Sokkelund herred, hvortil Søllerød sogn hørte, lagt sammen med Smørum og Ølstykke herreder til en ny retskreds under navn af Københavns birk. Den fik tingsted i Ballerup, omtrent midt i de tre herreder. Og samtidig blev mandagen fastsat som ugentlig retsdag.[2] Det står hen i det uvisse, om det var samtidig eller først nogle år senere, at birketinget fik opført et tinghus. Det første er mest sandsynligt, da Sokkelund herred havde tinghus i Buddinge i 1682.[3] Københavns birk ændrede i 1721 navn til Københavns amts rytterdistrikts birk og deltes senere i Københavns amts nordre og søndre birk.[4] Vibenshus hørte indtil 1733 med til birket.

Retten beklædtes af en birkefoged, senere kaldet birkedommer, og der var en birkeskriver til at føre tingbogen. I retsmøderne medvirkede også et antal af otte stokkemænd, i reglen husmænd, der udnævntes for et år ad gangen og betragtedes som repræsentanter for det menige folk.[5] Betegnelsen stammer fra den fortid, da herredstingene holdtes under åben himmel, og da tingstedet bestod af fire hjørnesten med planker (stokke)

imellem.[6] På Landsarkivet for Sjælland opbevares Københavns birks tingbøger for årene 1683 – 1707 og 1710 – 13.[7] De indeholder især fyldige referater af de afholdte retsmøder og har dannet grundlag for de følgende beretninger. Når sagerne forligtes, blev forligenes indhold indført i tingbogen. Blev sagerne derimod optaget til doms, indførte birkeskriveren ikke dommens indhold, der i stedet skulle indføres i en særlig dombog. Da den er gået tabt, må man så prøve at slutte sig til sagens udfald. I disse tilfælde og i tilfælde, hvor rettens opgave blot bestod i optagelse af vidnesbyrd til brug andetsteds, udfærdigedes der normalt et såkaldt tingsvidne i skriftlig form, hvoraf eksemplarer mod betaling tilsendtes rette vedkommende.

Tingbøgerne

Den første birkefoged i Københavns birk var Niels Jacobsen. Han var født i Skåne og var som dansk patriot flygtet her til landet efter den skånske krig. Inden sin udnævnelse havde han været herredsfoged i de forenede Smørum og Ølstykke herreder. Han efterfulgtes kort før sin død i 1695 af sin svigersøn Hans Jensen Riegelsen, der tidligere havde været i kongelig tjeneste ved Bremerholm og i Rentekammeret, og som virkede i embedet til sin død i 1716. Embedet var nok et af de bedst aflagte af sin slags, og de to birkedommere har efter alt at dømme været blandt landets pålideligste og kyndigste, skønt de som øvrige herredsfogeder ikke havde modtaget egentlig juridisk uddannelse. I deres dødsboer fandtes der således ret fyldige biblioteker af væsentligt juridisk indhold.[8]

Dommeren

Formålet med nærværende artikel har ikke været at præstere nogen systematisk skildring af landsbylivets forskellige sider i perioden. Sigtet er mere beskedent, nemlig at bidrage til et tidsbillede af Søllerød sogn og dets beboere gennem syv udvalgte og forhåbentlig oplysende episoder fra omkring år 1700. Kildematerialet til Danmarks befolkningshistorie før Folketællingen er fattigt i forhold til lande som England, Frankrig og Italien. I disse lande findes righoldige kilder til den del af historien, der handler om såkaldte almindelige mennesker. I Danmark skal vi frem til

Et tidsbillede af Søllerød

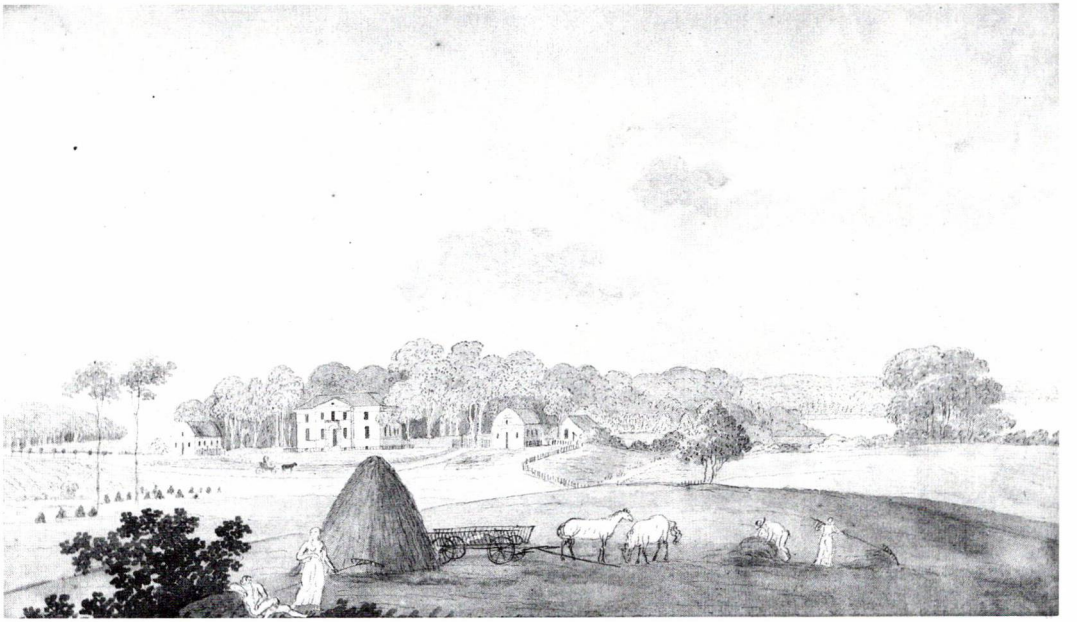

Det åbne agerdyrkningslandskab med flittige Søllerød-bønder i forgrunden og de Conincks nybyggede landsted Frederikslund ved Furesøen i baggrunden. Akvarel af Søren Læssøe Lange 1820.

1600-tallet, før kildematerialet begynder at flyde nogenlunde rigt. Det er de bevarede tingbøger, der her indtager en fremtrædende plads som kilder til befolkningsforholdene. Det kan naturligvis hævdes, at tingbøgerne med deres referater af retssager giver et fortegnet billede af det fortidige samfund, af samfundets skyggesider. Men dette er ikke den eneste sandhed om tingbøgerne, thi de fleste lidt mere fyldige sagsreferater indeholder en lang række glimt af dagliglivets vilkår. Vi skal senere

Dagliglivet set gennem retsakter

høre om nabokiv angående et læs møg mellem kroholder og forvalter på Holtegård og kan derved danne os et indtryk af forholdene i det lille landsbysamfund i slutningen af 1600-tallet. Glimt af landsbysladderen får vi, når to Holte-koner – hvoraf den ene er skolelærerens hustru – ryger i totterne på hinanden. Et voldsomt slagsmål mellem arbejdsfolkene på Strandmøllen i 1704 fortæller noget om forholdene – bl.a. i den fælles spisesal – på det kendte industrianlæg. Nærumbonden Hans Sørensens disput om »de hellige og kristne« på Vibenhus kro er også en beretning om nordsjællandske bønder på marked i København. Et slagsmål med dødelig udgang på Vedbæk kro ledsages i tingbogen af en indgående beskrivelse af, hvordan tjenestekarlene på de nærliggende gårde tilbragte en lørdag aften i muntert lag i 1707. En selvbestaltet hestedoktors uheldige virke i Søllerød by er oplysende om bøndernes viden i begyndelsen af 1700-tallet, og landbrugsforholdene belyses, når Søllerødbønderne kommer i strid med naboerne på den anden side af amtsgrænsen i Hørsholm om svinene på olden i skovområdet mellem de to amter.

Som sådan er tingbøgerne mere end blot tørre sagsreferater. De giver glimt – af og til ganske muntre glimt – af den fortidige virkelighed, således som den kom til orde, når birketinget blev sat.

1. EN STRID OM UDKØRT MØG FRA HOLTEGÅRD

En strid om udkørt, men tabt møg opstod mellem to Holteboere i 1687 og førte til en straffesag ved birketinget. Til retsmødet mandag den 31. oktober 1687 havde Jørgen Lauridsen, der var foged (forvalter) hos ejeren af Holtegård, Thomas Jensen Dobbelsteen, indstævnet kro- og husmand Hendrik Lauridsen for at have tilføjet ham hug og slag på Holte bygade. Også en række vidner var indstævnet. Første vidne var Abelone Cathrine Bringe, der tjente på Holtegård. Hun forklarede, at Jørgen nøjagtig 14 dage før kom ind til hende og bad hende overvære, hvorledes kromanden ville tilegne sig noget møg, der var tabt på vejen

Første vidne

fra en vogn, da der kørtes møg fra gårdens mødding ud på marken. Hun så da kromanden gå imod Jørgen og sige, at det tabte møg tilkom ham, da det lå på hans grund. Så stødte Jørgen kromanden fra sig, og begge faldt omkuld i dyndet, hvor kromanden slog Jørgens næse til blods og gav ham et blåt øje, inden det lykkedes andre folk at skille dem.

Andet vidne

Næste vidne husmand Ingvar Ibsen oplyste, at han den omtalte dag gik uden for Holtegårds port og stakkede møg på møddingen, da han opdagede, at Jørgen og kromanden havde fat i hinandens arme, hvorefter de faldt omkuld og råbte om hjælp. Da vidnet kom hen til dem, så han, at kromanden holdt Jørgen i håret og vred hans hoved rundt. Da det lykkedes at skille dem, havde Jørgen blodig næse og blåt øje. To tjenestekarle på Holtegård, Niels Sørensen og Hans Andersen, der havde deltaget i kørselsarbejdet, støttede disse forklaringer.

Kromanden

Kromanden var mødt for retten og påstod, at Jørgen først havde slået ham over ende uden for hans egen port. Hertil svarede Jørgen, at han stødte kromanden fra sig for ikke at blive skadet af ham, hvorefter kromanden greb ham i håret og slog ham til jorden.

Retsmødet sluttede med, at sagsøgeren Jørgen Lauridsen forlangte optaget skriftligt tingsvidne.

Dommen

Dommen blev afsagt den 9. januar 1688 på grundlag af det optagne tingsvidne og er undtagelsesvis gengivet i tingbogen. Efter birkedommeren Niels Jacobsens opfattelse havde Hendrik Lauridsen som husmand ikke ret til gødning, der var tabt på vejen. Han fandt det også bevist, at kromanden havde begyndt slagsmålet ved at gå imod Jørgen, og at han havde tildelt Jørgen de omtalte legemsbeskadigelser. For denne formastelse blev Hendrik derfor dømt efter danske lov 6 – 7 – 8 (sjette bog syvende kapitel artikel otte), der lød således: For stavshug og stenshug og benshug og nævehug og hårgreb og jordskuf bødes trende seks lod sølv. Han fik altså en bøde svarende til værdien 18 lod sølv. Desuden skulle han efter dommen betale processens omkostninger med 3 sletdaler og det inden 15 dage under trusel om nam (udpantning).[9]

Hovedrollerne

Bipersonerne

Scenen

På den sædvanlige ugentlige tingdag, mandag den 26. marts 1703, indledtes ved birketinget på tingstedet i Ballerup en sag, der kom til at strække sig over tre retsmøder. Retten beklædtes af birkedommeren Hans Jensen Riegelsen, og Morten Jensen Widsted var retsskriver. Det var skoleholder i Holte Otte Ottesen, der ved de stedlige kaldsmænd Jørgen Christensen og Hans Christensen af Holte på sin kone Anne Pedersdatters vegne havde indstævnet gamle Lars Jørgensen og hans kone Karen Jørgensdatter af Holte til at påhøre vidnesbyrd og besvare spørgsmål og derefter at lide dom for slagsmål, hvormed de havde angrebet Anne Pedersdatter.

Skoleholderen havde indstævnet tre vidner. Det første var en tidligere soldat af den kongelige standgarde Peter Hansen, som nu tjente hos overfører Johan Berent Clodi på Holtegård. Han svor sin saligheds ed på at fortælle sandheden og oplyste, at han om torsdagen den 15. marts om formiddagen kl. 8 befandt sig i Holte kro. Da han hørte nogen skændes på bygaden udenfor, gik han til døren og så, at det var Lars Jørgensen, hans hustru og Ottes hustru, der en tid lang blev ved at skændes eller mundhugges. I det samme slog Lars skoleholderens hustru nogle slag med et stykke træ på størrelse som et økseskaft og det over ryggen eller bag på kroppen. Derefter stødte han hende til jorden, og da hun havde rejst sig op, blev de ved at skændes, uden at vidnet kunne høre ordene. Lidt efter, mens Ottes hustru endnu var i sin egen have, hvor slagsmålet havde fundet sted, stod Lars Jørgensens hustru uden for med en økse, som hun truende holdt i vejret, dog uden at hugge eller slå. Vidnet gik så atter ind i krostuen. Et kvarters tid senere kom Otte skoleholders kone også derind, hvor hun løste skørtet og særken til knæene og viste, hvor våd hun var blevet. Men der var hverken skader eller mærker at se.

Da de to andre vidner ikke var mødt, blev de tilsagt til næste retsmøde

otte dage senere. Lars Jørgensen, som var kommet til stede, fandt det unødigt at svare på det fremkomne vidnesbyrd, da han mente sig ganske uskyldig.[10]

Men i den følgende sag på rettens dagsorden havde samme Lars Jørgensen indstævnet skoleholderens hustru med hendes mand og lavværge til vidneførsel og dom på grund af de skældsord, hun havde brugt imod hans hustru Karen Jørgensdatter. Hans første vidne var Niels Nielsen af Holte. Han havde den omtalte 15. marts set de to koner skændes, mens skoleholderens hustru Anne Pedersdatter stod i sin have, og Larses hustru Karen Jørgensdatter stod udenfor ved stenten. Karen sagde: »Du est en hore og en tøs, men jeg er en ærlig kone«. I det samme kom Lars ud af sin gård med en økse i hånden. Da hans kone nu sprang ind i haven, hvor Anne kom hende i møde med et stykke træ så tykt som en staver og løftede det i vejret mod hende, gik Lars efter og slog Anne over rumpen med økseskaftet. Da sagde Karen til ham: »Mand, hvad gør du nu«, og derpå slængte Lars øksen fra sig hen i haven. Men så sprang Anne til, tog øksen op, gik dermed Lars i møde og sagde: »Nu skal du få en ulykke«. Derefter tog Lars øksen fra hende og leverede den til sin hustru, som gik tilbage over stenten med den. Lars måtte genne Anne bort, da hun ville følge efter dem. Siden gik Lars og hans hustru ind i deres hus, og Karen gik ud i byen.

»Du est en hore«

På spørgsmål fra birkedommeren svarede vidnet, at da Lars tog øksen fra Anne, stødte han hende omkuld, men han slog hende ikke, mens hun lå på jorden. Derefter fremstod Larses tjenestekarl Anders Erichsen, der vidnede ord til ord som første vidne. Otte Ottesen var mødt på sin hustrus vegne og påhørte vidnerne.[11]

2. akt

I det næste retsmøde den 2. april var Otte Ottesens tidligere udeblevne vidne Elisabet Poulsdatter af Holte mødt. Hun havde den bevægede torsdag stået i sin stue ved vinduet, da hun hørte klammeri uden for Ottes have. Hun gik da ud i sin gadedør og så, at Lars med et stykke træ så stort som et økseskaft slog Anne et slag på kroppen. Nøjagtigt hvor

han ramte, og om han slog mere end et slag, kunne hun ikke se. Men hun så, at Lars stødte Anne omkuld. Lidt efter så hun også, at Karen stod på den anden side af stenten uden for haven med en økse i hånden, hvormed hun truede Anne. Hun huggede ikke, skønt Anne opfordrede hende dertil, og gik straks bort. Omtrent en halv time efter kom Anne ind i vidnets hus og viste, hvorledes hun var våd og skiden til oven for knæene. Hun sagde også: »Her kan du se, hvorledes jeg blev håndteret«. Om lørdagen tre dage senere kom vidnet ind i Annes hus, mens hun lå på sengen, og så, at hun havde blå slag over lænderne og et rødt slag på hver arm. Huden var også lidt afskrabet eller revnet, og Anne klagede over, at Lars havde tilføjet hende skrammerne.

Konerne bander

Det ligeledes genindkaldte vidne Johanne Jørgen Poulsens kunne fortælle, at hun den omtalte torsdag kom gående på Holte gade. Der så og hørte hun, hvorledes de to koner skændtes og bandede, mens Karen stod udenfor og Anne inde i Ottes have. Ordene kunne hun dog ikke opfatte. I det samme kom Lars fra sin egen ladeport ind i haven med en økse i hånden og slog Anne et slag over lænderne med skaftet. Da Lars og Karen derefter ville gå ud af haven, sagde Anne: »Du est endda en horetøs«. Så tog Karen et stykke træ af stenten og slog efter Anne, så det fløj hen på benene af hende.

3. akt

Det tredie og sidste retsmøde fandt sted den 23. april. Først henviste skoleholder Otte Ottesen til det skriftlige tingsvidne, der var blevet optaget om de tidligere retsmøder efter hans begæring. Han mente dermed at have bevist, hvorledes Lars Jørgensen havde slået hans hustru Anne med et økseskaft og derefter stødt hende omkuld på jorden, hvorved der var tilføjet hende blå slag på lænderne og sår på begge arme. For denne formastelse burde han straffes efter danske lov og betale sagens omkostninger.

Lars Jørgensen var også mødt og påviste, at de blå slag på Annes krop først var blevet synet trediedagen efter klammeriet og kun bemærket af et enkelt vidne. Disse slag kunne meget vel være fremkommet på en helt

anden måde, som Anne bedst selv kunne forklare. Han ventede derfor at blive frifundet.

Lærer Otte i defensiven

Otte Ottesen var nu blevet klar over, at han ikke kunne opfylde beviskravene i danske lov om to vidners overensstemmende erklæringer i et og samme ting. Måske havde han også indset, at hans kone Anne ikke var aldeles sagesløs. Han fastholdt dog, at Lars Jørgensen og hans hustru højligen havde forset sig med skældsord, hvortil de ikke havde haft årsag, og foreslog dem at lade deres sag falde, når han selv frafaldt sin og sin hustrus sag. Nu erklærede Lars sig også villig til at overveje forlig på grundlag af det tingsvidne, som var blevet udfærdiget efter hans tidligere begæring. Otte bekendte så, at både han og hans hustru havde forset sig grovelig og tilbød Lars og Karen al den oprejsning, de kunne forlange. Derefter meddelte også Lars, at han efter godtfolks forbøn, af kristelig medlidenhed og især af hensyn til Ottes små børn ville gå ind på et forlig med følgende vilkår: Otte og Anne skulle i retten gøre afbigt for deres ærerørige ord, give en anselig bod til de fattiges bøsse og betale ham processens omkostning med 3 rigsdaler.

Forlig

Både Otte og Anne vedgik, at der aldeles intet grundlag havde været for deres ærerørige ord og godkendte de nævnte vilkår, da de om Lars og Karen samt deres pårørende ikke vidste andet end »det, som ærligt, kristeligt og godt er og smukke folk vel egner og anstår i alle måder«. Straffen (bøden) til de fattiges bøsse blev på grund af Ottes slette (økonomiske) tilstand moderet til 3 mark, og han lovede at betale Lars hans 3 rdl. inden Sankt Hans. Det er i tingbogen indført, at parterne derefter venligt og vel forligt for retten gav hverandre deres hænder, hvormed sagen var ophævet og gjort død og magtesløs.[12] Man kan så blot håbe, at stridighederne ikke senere blev genoptaget.

Mandag den 22. september 1704 var Ebbe Mortensen, som tjente hos monsieur Johan Drevitz (Drewsen) på Strandmøllen af sit herskab blevet indstævnet for birketinget i anledning af en skade, som han under klammeri på Strandmøllen havde tilføjet sin medtjener møllersvend Jens Pedersen.

Det første vidne i sagen var Thomas Matzen, tidligere musketer af kaptajn Schrøders kompagni under oberst Zvercks regiment og nu i tjeneste på Strandmøllen. Han oplyste, at han og de andre folk på Strandmøllen den 1. september sad ved deres madfaders bord og spiste deres aftensmad, da han hørte Ebbe Mortensen sige til sin medtjener Peder Nielsen :»Du gjorde som en tyv og en skælm«. Så sagde Jens Pedersen: »Forsvar dig Peder, vi skal ikke sidde til bords med folk, der skældes for tyve og skælme«. Derpå svarede Ebbe Mortensen: »Hvad kommer det eder ved, hvad vi to har tilsammen, vi er landsmænd og ved nok, hvor nær vi kan gå hverandre«. Men dertil bemærkede Jens Pedersen: »Var det mig, du havde sagt så til, skulle jeg nok vise dig noget andet, og nu tager jeg Peder Nielsens parti an«. Han opfordrede Ebbe Mortensen til at gå med uden for døren. Ebbe sagde, at han ville have mad først, men gik dog ud lidt efter. På vej ud slog Jens Pedersen Ebbe over armen med tallerkenen, som de spiste på. Ebbe spurgte: »Hvad vil I mig, jeg har intet ondt gjort eder«. Da Ebbe gik hen til vidnet og sine andre medtjenere, der alle stod i gården, kom Jens og slog Ebbe under øret, tog ham derefter i brystet og førte ham over på enden af en vogn så den kørtes frem, indtil Ebbes madmoder og Torsten Pedersen skilte dem ad og fik Jens hen på agevejen til melmøllen. Ebbe greb nu efter en vognkæp, som han dog ikke kunne få løs, gik hen til Jens og sagde nogle ord, som vidnet ikke kunne erindre. Men så vendte Jens sig, greb Ebbe i struben og førte ham hen over en vognstang. Straks efter forlod Jens ham og sagde til de andre: »Forsvar eder, han har kniv, og jeg får stor

Tyv og skælm

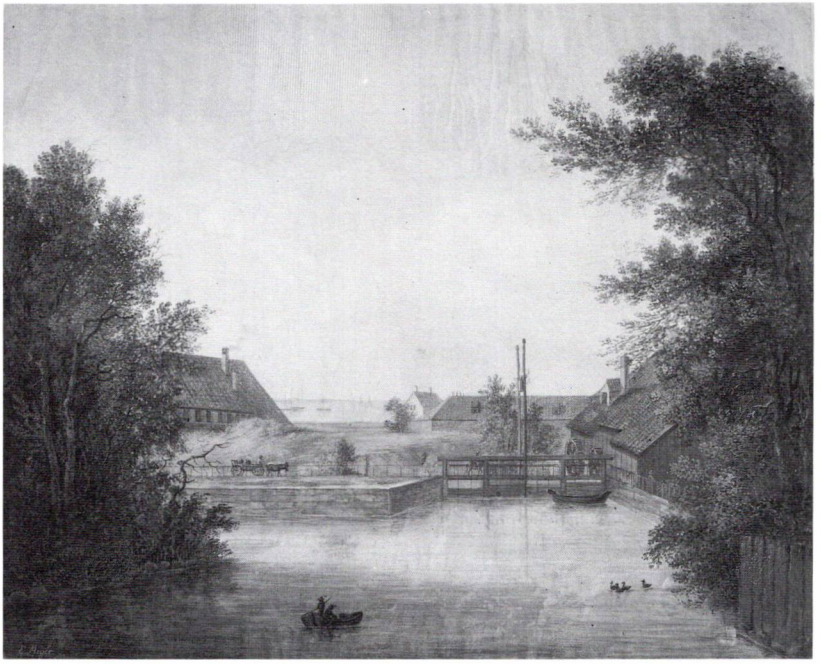

Alt ånder fred og idyl på Strandmøllen i dette maleri af Elias Meyer fra omkring 1790, men bag facaden kunne der godt være »larm« i folkestuen.

En kniv i øjet

skade«. Vidnet så, at Jens var stukket over sit venstre øje, så det øverste øjenlåg hængte ned over øjet, og blodet løb så stridig, at vidnet ikke kunne se, hvordan det videre forholdt sig med skaden. Men Jens havde siden ligget og lå stadig under badskærs hånd.

På dommerens forespørgsel fortalte vidnet også, at da Jens var ramt, blev en knivklinge slængt på hans mave, dog uden at skade. Vidnets madmoder, sig.r. Drevitz' kæreste (kone) fik siden fat i kniven, men

hvem der kastede den, vidste vidnet ikke, da det var tusmørke. Men Ebbe havde senere tilstået, at det var hans kniv, og at han selv kastede den fra sig. Sig.r. Drevitz spurgte, om vidnet havde set, at Ebbe havde kniv eller andet i hånden, hvormed han kunne beskadige nogen. Dette benægtede vidnet. En for en forhørtes derefter arbejderne på Strandmøllen: Torsten Pedersen, Peder Nielsen og Ole Larsen, hvis forklaringer stemte nøje med Thomas Matzens. Torsten tilføjede, at da Jens fordrede Ebbe ud i gården, sagde han: »Kom ud, din hundsvot«. Peder huskede, at da Jens var kommet ud i gården, gav Ebbe ham et slag under hvert øre og sagde ved det første: »Det var et« og bagefter: »Det var det andet«. Så bad Ebbe for sig med disse ord: »Lad mig være, thi hvis I har noget at slå mig for, da kan I klage mig for fader« (Drewsen). Men Jens svarede: »Jeg har intet med fader at bestille, jeg er helt karl for at forsvare mig«.

»Kom ud, din hundsvot«

Drevitz spurgte Ebbe, der var bragt til stede fra Københavns fangetårn, hvor han havde siddet arresteret, om han kunne nægte at have tilføjet Jens den ulykkelige skade, der efter lægernes attest ville berøve ham synet på venstre øje. Ebbe svarede, at det kunne han ikke. Jens lå imidlertid på ham over vognstangen og holdt ham fast i håret, så han ikke kunne komme bort, og han var derfor nødt til at tage sin kniv op af lommen. Men han havde kun haft tanke for at skære sit hår af for at slippe bort. Hvad skade der var tilføjet med kniven, var derfor sket mod hans vilje og forsæt. Han bad retten tillade ham at gøre sin saligheds ed derpå. Forhøret endte med, at Drevitz med henvisning til de fremkomne vidnesbyrd og Ebbes egen tilståelse forlangte udstedt skriftligt tingsvidne.[13]

Ebbes forklaring

Rettens afgørelse er som sædvanlig ikke optaget i tingbogen. Desværre kan det således ikke oplyses, hvorledes birkedommer Riegelsen bedømte Ebbes sag. Efter danske lov 6. bog. 7. kapitel artiklerne 1 og 5 var straffen for den, der under slagsmål stak en andens øje ud eller berøvede ham synet på et øje, fuld mandebod, tre gange atten lod sølv. Dog var det

Knivoverfald eller selvforsvar

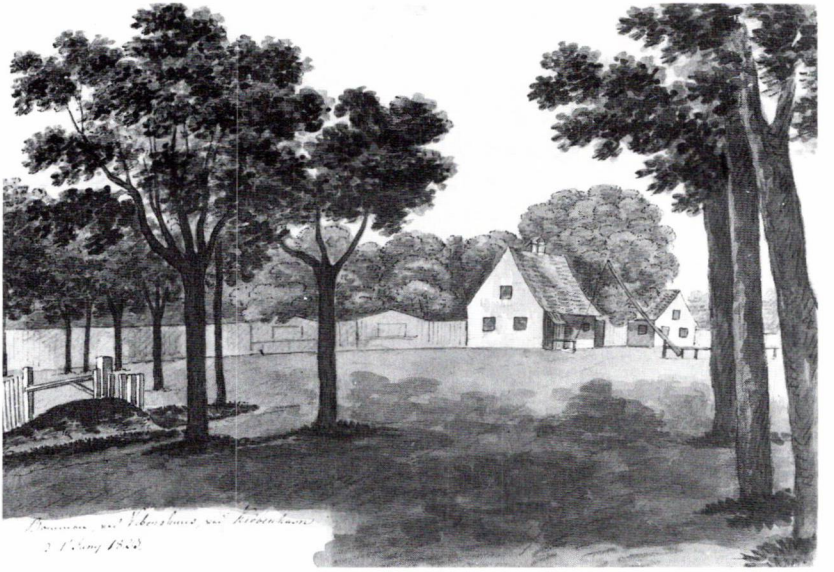

Kongevejsbommen ved Vibenshus, som der så ud, da den rejsende fabriksinspektør O. J. Rawert passerede stedet i sommeren 1823.

efter kapitel 12 artikel 1 tilladt enhver, der blev overfaldet med slag, hug eller stik, at bruge nødværge og således undgå straf. Derfor er Ebbe, der var blevet så groft provokeret af Jens, måske sluppet for straf.

4. EN NÆRUMBONDES FUGTIGE HJEMTUR FRA KØBENHAVN

Til retsmødet den 9. marts 1705 havde bonden Hans Sørensen i Nærum indstævnet urtegårdsmanden på Sorgenfri Hans Hendrik Reusch til at høre vidner og besvare spørgsmål angående tre hulsår i hovedet, som Reusch lørdag den 21. februar ved Vibenshus på Kongevejen havde

tilføjet klageren. Som første vidne fremstod handelsmand Christian Povelsen, Sankt Gertrudsstræde i København. Næste lørdag hen imod aften havde Christian Povelsen været passager på Hans Sørensens hestevogn på vejen hjem til Nærum fra København. Han forklarede, at de ved Vibenshus stod af og gik ind i kroen for først at drikke brændevin for nogle skillinger og derefter nogle potter øl. Lidt efter kom der flere krogæster, deriblandt urtegårdsmanden Reusch. Hans Sørensen, der allerede ved ankomsten var noget og siden blev mere beskænket, gav sig i disput med de nyankomne om de hellige af skriften og slog nogle gange i bordet for dem med ordene: »Tschurt hej, hej«.

En beskænket bonde

Det blev de både lede og kede af, og en af dem sagde til Hans Sørensen: »Når I er ædru, så er I en smuk mand, men når I er drukken, så ved I vel selv, hvad I er, for så vil ingen have med eder at bestille«. En ung mand løftede sin pisk, og Reusch løftede sin kæp for at slå, men det afværgedes af de øvrige. Christian Povelsen bad nu Hans Sørensen om at gå med ud og køre hjem. Inden de brød op, kom konen i huset og fik sin betaling. Mens vidnet betalte, gik to mandspersoner, som han ikke kunne kende i mørket, efter Hans Sørensen og slog ham med kæppe over ryggen og over lænderne, mens han stod ved sin vogn. Vidnet fik dem til at holde op, og både han og Hans Sørensen steg på vognen. Men så sagde Hans Sørensen til mændene: »Jeg blæser ad eder, thi så mange hug har jeg vel fået før«. En af mændene slog derpå Hans Sørensen bag i hovedet, så han faldt baglæns over i vidnets skød og gav sig. Vidnet fik ham dog sat over ende, og de kørte lidt frem. Men da Hans Sørensen stadig gav sig ynkeligt, lod vidnet hente brændevin for en skilling i Vibenshus og hældte det i ham.

»Jeg blæser ad eder«

Derefter var de i stand til at køre til Lyngby, hvor vidnet tog sine varer ned af vognen og fik logement hos sognefogden Niels Nielsen, mens Hans Sørensen kørte videre til Nærum. Da Christian Povelsen var kommet inden for hos sognefogden, sagde Niels Nielsen til ham: »Hvor ser I ud«, og bad ham se sig i spejlet. Da måtte han se og fornemme, at

Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort fra 1766, tegnet af O. C. Wessel. Det fremgår, at Vibenshus var et knudepunkt for den nordgående trafik fra hovedstaden. Da Hans Sørensen i 1705 drog hjemad fra marked i København var den snorlige Kongevej endnu ikke anlagt. Det var en betydelig mere kroget vej, man fulgte fra Vibenshus nordpå. Fra Lyngby har Nærumbonden sikkert benyttet vejen over Nymølle til hjembyen.

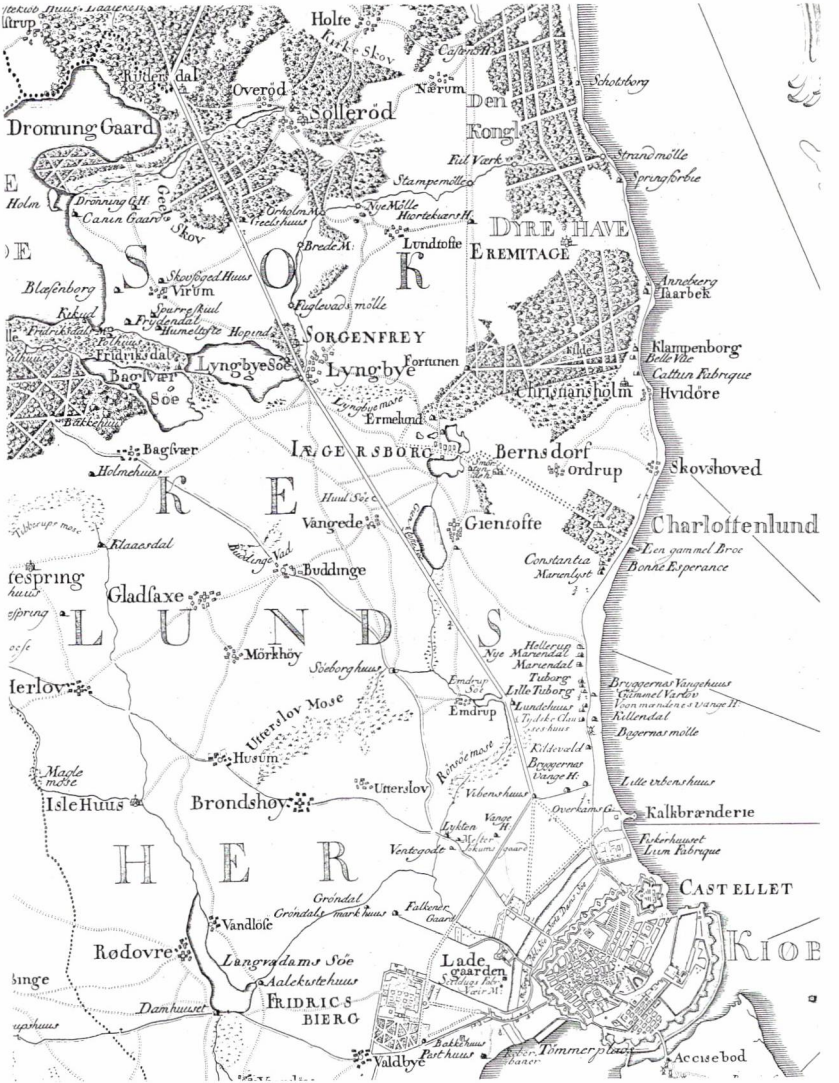

han var ganske blodig i ansigtet, på hænderne og på sine klæder. Fogden sagde derpå: »Jeg ved nok, hvor I har fået det, for jeg var selv hos Vibenshus. Vidste jeg det ikke, skulle jeg holde eder fast«.

Hos Hans Sørensen i Nærum

På spørgsmål fra birkedommeren oplyste vidnet, at han ikke tidligere på aftenen havde bemærket, at Hans Sørensen havde nogen skade eller huller i hovedet, eller at han var blodig. Men nogle dage efter, da vidnet rejste til Nærum med sine varer, tog han ind til Hans Sørensen og fandt ham liggende på sengen, hvor han gav sig ynkeligt og fremviste tre huller i hovedet, lige som hans venstre hånd var hoven og hans klæder blodige. Vidnet oplyste også, at han havde genkendt en i retten tilstedeværende ung karl ved navn Niels som en af dem, der var med uden for Vibenshus, da Hans Sørensen fik sine hug. Vidnet havde ikke hørt, at Hans Sørensen ved skældsord gav anledning til disse hug.

Disput om de hellige og kristne

Næste vidne var sognefogden Niels Nielsen i Lyngby. Han berettede, at han omtalte eftermiddag kom ind i Vibenshus kro, hvor Hans Sørensen, Christian Povelsen og en tredje gæst allerede var til stede. Lidt efter ankom urtegårdsmanden Hans Hendrik Reusch og flere andre. Hans Sørensen gik da i beskænket tilstand ud på gulvet, spyttede og slog i bordet og opfordrede dem til at drikke ud. Derefter havde han en disput med det indstævnte vidne Ole Jacobsen fra Gentofte om de hellige og kristne, men sognefogden og flere andre bad ham være skikkelig lige som de andre smukke folk i stuen. Da Hans Sørensen alligevel blev ved, hævede urtegårdsmand Reusch sin kæp og sagde: »Skøtter eder selv«, men han slog ikke. Så gik Hans Sørensen og det første vidne ud af døren som for at køre bort, men kom straks igen og drak endnu nogle potter øl, og Hans Sørensen teede sig ganske som tilforn. Konen i huset straffede ham derfor med munden, men Hans Sørensen svarede hende på en meget uhøflig måde, som vidnet ikke fandt det sømmeligt at nævne i retten.

Endelig gik Hans Sørensen og Christian Povelsen igen til deres vogn, men nogle af de andre gæster, deriblandt urtegårdsmanden og sognefog-

den selv, gik med udenfor. Vidnet så her, at Reusch, mens Hans Sørensen stod ved sin vogn, slog ham nogle slag over ryggen med sin kæp, hvorpå Hans Sørensen kom med den af første vidne gengivne replik. Efter at have slået dette ene slag gik Reusch sammen med vidnet ind i stuen igen. Da vidnet senere var kommet hjem til Lyngby, kom Christian Povelsen ind for at søge logi, helt blodig i ansigtet, på hænderne og på klæderne. På dommerens spørgsmål svarede vidnet, at han ikke så nogen slå Hans Sørensen, mens han sad på sin vogn.

Kroværten vidner

Det tredje vidne var værten i Vibenshus kro, Ernst Hendriksen, der bekræftede, at Hans Sørensen havde opført sig meget uskikkeligt, som det ikke sømmede sig for en gammel mand. Han havde også overværet, hvorledes Reusch udenfor krodøren trakterede Hans Sørensen med nogle slag over ryggen. Da vidnet derefter var gået ind igen, kom hans tjenestekarl og forlangte for 2 skilling brændevin til Hans Sørensen. På forespørgsel forklarede kroværten videre, at da Reusch kom trækkende på gården med sin hest, stod Hans Sørensen ganske drukken i porten og svingede truende med sin pisk. Reusch sagde da: »Slår I mig, så slår jeg igen«, men der faldt ikke flere hug. Værtens stedsøn Søren Andersen blev også forhørt og udtalte sig ganske som sin stedfader.

To indkaldte synsmænd Hans Madsen og Niels Sørensen afgav erklæring om, at de den 24. februar, tirsdagen efter fastelavns søndag, efter anmodning af sognefoged Christian Pedersen havde indfundet sig i Hans Sørensens hus for at syne ham. De traf ham liggende i sengen. Men da han stod op, fandt de i hans hoved et lille blodsår oven for venstre tinding, lidt højere oppe et andet sår, som var en god halv tomme langt, og i baghovedet et tommelangt sår. Intet af sårene var forbundet af nogen badskærer. Klæderne var blodige over det hele, og hans skjorte havde synsmændene taget til sig og nu medbragt til forevisning i retten. Ole Jacobsen fra Gentofte, der også skulle have vidnet, var udeblevet og blev derfor genindkaldt. Retsmødet sluttede med, at amtsforvalteren over Københavns amt Jochum Friederich Rhode på

Den blodige skjorte

Hans Sørensens vegne anmodede om at måtte føre endnu et par vidner.

Det følgende retsmøde fandt sted den 6. april. Her fremtrådte som første vidne Niels Andersen, der tjente på Sorgenfri. Han havde den omtalte lørdag aften haft Anders Jensen Snedker fra Lyngby med som passager fra København på sin herres arbejdsvogn. Undervejs tog de ind på Vibenshus for at drikke en pot øl. Der hørte de Hans Sørensen disputere med andre gæster af skriften og tale latin, som vidnet dog ikke forstod. Han brugte også mange uforskammede ord, som fik urtegårdsmanden og de øvrige til at bede ham skøtte sig selv. Men da sagde Hans Sørensen, at de skulle slikke hans mås og drikke af hans røv, for han kunne lige så godt betale en pot øl som de. Dertil svarede de andre, at han for disse ord havde fortjent hug. Lidt efter gik Hans Sørensen ud til sin vogn ved Kongeporten. Også vidnet og Anders Jensen Snedker gik til deres vogn samme steds. Her klappede Anders Snedker med venlige ord Hans Sørensen på skulderen og bad ham køre sin vej og skøtte sig selv, for at han ikke skulle få hug for sin løse mund. Men Hans Sørensen sagde nej. Han ville ind igen og få sig en pot øl og for 2 skilling brændevin, for han kunne lige så vel betale som de andre hundsvotter. Han gik derpå ind i kroen, mens vidnet gik ud til sin vogn. Snart kom Hans Sørensen dog ud igen, og da han løste tømmerne af sin vogn for at køre, kom urtegårdsmanden Hans Hendrik Reusch og slog ham 2-3 slag over skulderen med sin kæp. Hertil sagde Hans Sørensen: »Så mange hug har jeg vel fået til forn, og det skøtter jeg ikke meget om«. Derpå kørte han uden for Kongeporten, hvor han blev holdende og skældte de tilstedeværende ud for hundsvotter og skælme. Nu gik Anders Jensen Snedker til ham og slog ham nogle slag med en kæp. I mørket kunne vidnet ikke se, hvor de ramte, men han hørte, at de traf. Inden vidnet og Anders også kørte, gik de ind og drak deres øl ud. På hjemvejen indhentede de ved Lundehuset Hans Sørensen, som spurgte vidnet, om han ikke havde set, hvordan han ved Anderses slag faldt omkuld i vognen og blev blodig. Dette benægtede vidnet.

Hans Sørensen taler latin

Hans Sørensen skælder ud

Vibenshus kro næsten 200 år efter Hans Sørensens skærmysler på stedet. Men kan hænde, at publikums opførsel stadig var som på Hans Sørensens tid, siden man har fundet det fornødent at indrette en særlig »Dame Café«. Foto fra omkring 1885 (Københavns Bymuseum).

Vidne nr. 2 var Anders Jensen Snedker, der i hovedsagen forklarede som Niels Andersen. Han kunne tilføje, at da Hans Sørensen anden gang kom ind i krostuen og påny brugte mund, nægtede værtinden ham mere øl eller brændevin og bad ham gå på døren. Men han tilstod, at han med sin kæp, en målestok, som han fremviste for retten, havde slået Hans Sørensen nogle slag, mens han holdt ved Kongeporten. Han slog efter ryggen og skulderen, men kunne ikke egentlig sige, hvor han ramte.

Våbenet fremvises

Rasmus Svestrup af Ballerup, som var mødt på Hans Hendrik Reusches vegne, spurgte vidnerne, om de havde bemærket blå eller blodige sår hos Hans Sørensen, eller om de havde set Reusch ramme andetsteds end ryggen og skuldrene. Det havde dog ingen af dem. Begge parter gav afkald på at føre flere vidner og forlangte på sædvanlig vis udstedt skriftligt tingsvidne.

Til sagens sidste retsmøde den 4. maj havde Hans Sørensen indstævnet både urtegårdsmand Hans Hendrik Reusch, som boede i Lyngby store kro, og Anders Jensen Snedker i Lyngby, til at høre det optagne tingsvidne og derefter at lide dom for den overlast, de havde tilføjet ham ved Vibenshus. Imidlertid var det lykkedes at forlige parterne på følgende måde. De to indstævnte skulle en for begge og begge for en betale Hans Sørensen i alt 12 sletdaler inden 14 dage. Til gengæld skulle Hans Sørensen frafalde alle øvrige krav og tilbagekalde de ukvemsord, han i drukkenskab, hast og ubetænksomhed kunne have ladet falde, da han aldeles ingen grund havde til sådanne i drukkenskab talte ord. Parterne erklærede sig tilfreds med forliget og gav i retten hinanden deres hænder. Herefter erklæredes sagen for ophævet, død og magtesløs.[14]

Skadeserstatning og forlig

Udsnit af Jens Juels maleri fra Vedbæk år 1800. Den store kro dominerer fuldstændigt det lille fiskerleje. Man må regne med, at Eskil Bentzens kro i Vedbæk 1707 var en anderledes beskeden bygning, der dog ifølge tingbogen indeholdt både krostue og dansesal.

5. DRUK OG DRAB I VEDBÆK

Tyge Sørensen af Høsterkøb mødte den 31. januar 1707 for birketinget, hvor han som repræsentant for sin svigerfar, krudtmesteren Ole Svendsen på Rådvads mølle i den kongelige dyrehave, havde stævnet til vidneførsel og påtale mod to personer, som den 16. samme måned under et drikkelag hos Eskil Bentzen i Vedbæk havde tilføjet den afdøde vold, overlast og hårdrag med den følge, at han ni dage senere døde. De to anklagede var urtegårdssvend på Sorgenfri, Anthoni og Lars Bentzen, der tjente hos storkansleren, grev Conrad Reventlow på Frydenlund. Ingen af vidnerne var mødt, og de blev derfor genindkaldt.

Da vidnerne blev påråbt i retten den 7. februar, var de kommet til stede. Først afhørtes Børge Børgesen fra Kørom. Han fortalte, at han

Krudtmesteren ankommer til Vedbæk kro

den 16. januar drak en pot øl hos Eskil Bentzen i Vedbæk sammen med Peder Gierstrup, der tjente på Frydenlund. Mens de sad ved øllet, kom krudtmester Ole Svendsen, som fik for 2 skilling fransk brændevin og derefter endnu et glas eller to. Inden vidnet kort efter gik hjem, havde han set, at Anthoni og Lars Bentzen sad ved bordet med ryggen til vinduerne mod stranden, og ved bordet over for dem sad Ole Svendsen på en såkaldt bagstol (stol med ryglæn).

Det næste vidne var Peder Gierstrup, der forklarede som første vidne, men tilføjede, at Ole Svendsen stod på gulvet, mens han drak det første glas. Ole fik derefter sin hest ind i porten som for at ride hjem, men kom atter ind i stuen og satte sig foran bordet på en bagstol hos de to vidner. Sammen med dem drak han to eller tre glas fransk brændevin mere, og siden drak de hinanden til med øl. Efter Børge Børgesens bortgang blev vidnets krus, som de drak af, uforvarende stødt mod Ole Svendsens kjoleærme og væltede. Vidnet bad derfor pigen i huset tørre af bordet og give dem et andet krus øl. Nu drak Lars Bentzen Ole Svendsen til, men Ole undslog sig og sagde, at han hellere ville blive i sit eget lag. Lars prøvede dog igen og spurgte, hvorfor Ole ikke ville drikke med ham.

»Jeg drikker ikke med drenge«

»Nej«, svarede Ole, »jeg drikker ikke med drenge, og jeg vil blive i mit eget lag«. Hertil sagde Lars: »Jeg tjener ikke for dreng. Jeg tjener greven for en brav karl, og ingen mand skal sige andet«. Ole svarede: »Ej, jeg tjener kongen for en dreng, om han vil have det af mig, og du est en lømmel«. Disse ord faldt Anthoni for brystet, og han sagde, at greven holdt ingen lømler, men brave karle.

Peder Gierstrup bad flere gange Anthoni lade Ole være i fred, og det lovede han. Men han drak også Ole til med et krus øl, Ole drak med ham og sagde: »Ej, eder vil jeg drikke med, I er en karl«. Nu klappede Anthoni med sin hånd Ole på kinden tilsyneladende af venlighed, og vidnet mente, at alt var godt igen. Men i det samme, som han derfor rejste sig fra bordet og gik ud på gulvet, blev lyset slukket, af hvem vidste vidnet ikke. Da pigen i huset straks kom ind med et andet tællelys

Hvad der skete i mørket

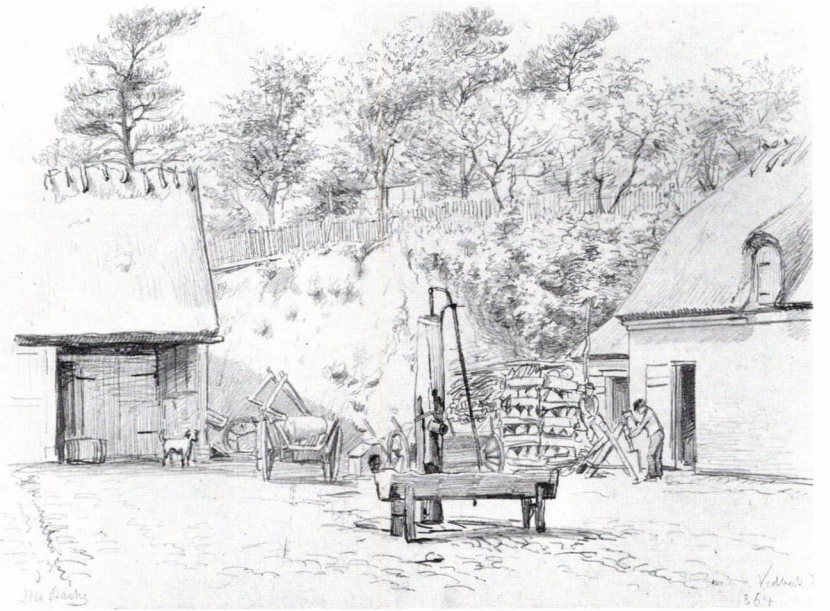

1700-tallets Danmark er svært at illustrere, men Otto Baches tegning fra krogården i Vedbæk 1864 giver dog et stemningsbillede af den gamle kro.

i hånden, så vidnet, at Anthoni havde begge hænder i Oles hår, mens hans bryst lå mod bordenden og ansigtet oven på bordet. Kun med al sin kraft kunne Gierstrup vriste Anthonis hænder af Oles hår. Da de var adskilt, spurgte vidnet: »Hvorfor gjorde I det? I lovede mig ikke at røre Ole«. Svenden Anthoni svarede: »Ej, jeg kunne ikke holde det, fordi Ole skældte grevens folk for en lømmel«.

Siden fik vidnet Ole ud af stuen, hvorefter han red hjem. På Tyge Sørensens spørgsmål svarede vidnet, at han ikke så Lars Bentzen røre Ole, og han så heller ikke, at Ole satte sig til modværge, da Anthoni

holdt ham i håret hen over bordet. Som svar på flere spørgsmål oplyste vidnet, at han ikke så Ole være slået blå, brun eller blodig, og at han heller ikke hørte Ole klage eller ømme sig i kroen den omtalte aften.

Krokonen vidner

Som vidne forklarede krokonen Bodil Eskil Bentzens, at hun nok huskede, hvem der sad ved hendes bord den bevægede aften, men da hun gik ud og ind for at give sine folk mad og siden lagde sig på sin seng og sov, hørte hun ikke noget klammeri. Da hun ud på natten stod op for at se, hvorledes det stod til i hendes stuer, var der kun tre gæster tilbage, nemlig Anthoni og Lars Bentzen, der begge sad og sov, og Peder Gierstrup, der sad vågen. På forespørgsel svarede vidnet, at hendes mand den aften ikke foretog sig noget, fordi han havde været til bryllup i Holte og var beskænket. Det sidste vidne, Simon Hagensen, havde været blandt krogæsterne, men ikke hørt noget ordskifte mellem de andre, fordi han gik ud og ind mellem stuerne og af og til dansede. Dog havde han set, at Anthoni løftede kruset i vejret mod Ole Svendsen, så øllet blev spildt, og kruset gik i stykker med et smæld. Om Anthoni ramte Ole andetsteds på kroppen, havde han ikke set, fordi han stod på gulvet. Men han så, at Anthoni, der havde hanken af kruset i sin ene hånd, greb Ole i håret med begge hænder. Så var det, at lyset blev slukket, og da pigen straks kom med et tændt lys, så vidnet, at Anthoni stadig holdt Ole i håret. På spørgsmål svarede vidnet, at han ikke så Ole gøre modstand eller blive slået blå, brun eller blodig, lige så lidt som han hørte Ole klage sig, førend han red bort fra huset.

Øllet spildes

De to anklagede var ikke mødt, men blev genindkaldt, og Tyge Sørensen begærede optaget skriftligt tingsvidne.[15]

Det tredie retsmøde fandt sted den 4. april. Tingsvidnet blev oplæst tillige med et skriftligt indlæg, hvori Tyge Sørensen krævede de to indstævnte dømt. Ingen af dem var dog mødt, og de blev derfor tilsagt til at komme 14 dage derefter.[16]

De anklagede udebliver

Da sagen ikke optræder senere i tingbogen, må det antages, at de anklagede er dømt som udeblevne. Det er tvivlsomt, om Lars Bentzen

har kunnet straffes som medskyldig. Derimod stod Anthoni til dødsstraf efter reglerne i danske lov under forudsætning af, at retten fandt det godtgjort, at årsagen til Ole Svendsens død var slagsmålet/overfaldet på Vedbæk kro.

6. EN MISLYKKET HESTEKUR I SØLLERØD

Bomand og fæstebonde Peder Christensen i Søllerød indstævnede smeden i Birkerød Hans Pedersen til vidneførsel og forhør den 18. maj 1711 i Ballerup tinghus. Smeden havde påtaget sig at give Christensens seks bæster (heste) en drik til forebyggelse af skab med det uheldige resultat, at de fire straks efter døde. Det første vidne Niels Olsen, der også var fæstebonde i Søllerød, forklarede, at smeden omkring den 25. april kom til Søllerød og først indgav præstens heste drik for skab, hvorefter hestene befandt sig vel. Men dagen efter kom turen til Peder Christensens seks heste, og så gik det galt. For tre dage efter døde en ung sort fole på fire år, på fjerdedagen døde en rød fire års plag eller fole, efter otte dages forløb døde en sort skånehest, og to dage efter dette døde endelig en liden brun hoppe i fole. Vidnet vidste ikke af, at der var hændt noget med hestene, inden de fik drikken. Han havde ikke selv overværet, at smeden gav hestene drik. Men bagefter så han dem på Søllerød bygade i en sådan tilstand, at det flød dem ud af næseborene, og de hverken kunne æde eller drikke.

Bondens heste dør

Næste vidne Joen Nielsen, en anden fæstebonde i Søllerød, forklarede ord til ord som første vidne. Begge vidnerne tilføjede, at da hestene havde fået drikken ind, fik de meget ondt og væltede sig på gaden, så det var en ynk at se derpå.

De oplyste også, at den sorte skånske hest var blevet opskåret af natmanden. Lever og lunger viste sig da ganske friske, men da natmanden åbnede struben, fandt han der nede noget rødagtigt pulver, som han sagde, at hesten var forstoppet af. Pulveret indeholdt små gryn, som

Kobberstik af A. C. Dusch omrking 1825 med en dramatisk gengivelse af miljøet ved Søbakken og Søllerød kirke.

natmanden ragede ud med sin kniv. Til vidnerne sagde han: »Her ser I, hvoraf hesten er forstoppet og død«.

Smedens ekspertise

Casper Brandt fra Hirschholm, der var mødt på smedens vegne, spurgte, om vidnerne ikke vidste, at smeden havde kureret en del godtfolks bæster for skab og anden svaghed med heldigt udfald. Det bekræftede vidnerne og tilføjede, at to af Peder Christensens heste jo kom sig. Dernæst spurgte Brandt, om vidnerne fandt, at smeden med sin kur

havde været årsag til hestenes død, og om de mente, at hestene ikke før kuren havde anden svaghed, som kunne have forårsaget deres død. Men disse spørgsmål kunne vidnerne ikke besvare. Derpå spurgte Brandt, om vidnerne havde hørt smeden ledsage sin kur med en garanti for hestenes overleven, og det havde de ikke.

Fuldmægtig Høyer har ordet

Amtsforvalterens fuldmægtig Werner Høyer fik nu ordet på Peder Christensens vegne og spurgte smeden, der også var mødt, om han kunne erkende at have indgivet hestene den omtalte drik, og hvilke species han da dertil havde brugt, samt hvor meget af hver slags. Smeden oplyste, at han havde indgivet de seks heste drik for at modvirke skab. De species, han brugte til pulver, var laurbær og vidjer, som han havde brugt til andre folks heste for skab. Deraf var hestene blevet kureret uden klagemål. De indtrufne ulykkelige hestedødsfald hos Peder Christensen kunne ikke formodes forårsaget af drikken, når man betænkte, hvor mange andre måder Vorherre har at hjemsøge mennesker på.

Derefter fremlagde fuldmægtig Høyer en vurderingsattest fra to Søllerødmænd, nemlig Ole Mortensen og Broder Pedersen, dateret 13. maj. Denne attest ville Brandt ikke tillægge nogen beviskraft, førend vurderingsmændene fik tilhold om at møde i retten og bekræfte den med deres ed. Høyer lovede derfor at lade dem møde i retten om tre uger og bekræfte attesten med ed. Ved denne lejlighed ville han også føre adskilligt flere vidner, nemlig Peder Christensens tjenestekarl og hans tjenestepige, to husmænd og en bomand fra Søllerød samt natmanden i Ballerup Jørgen Aagesen.[17]

Tjenestefolkene afhøres

Under retsmødet den 22. juni afhørtes først tjenestekarlen Hans Mikkelsen. Han forklarede, at i sidst forløbne pløjetid kom smeden i Birkerød Hans Pedersen og indgav hans husbonds seks heste en drik for at forekomme sygdom. Men dagen efter ville de ikke æde som tilforn, trediedagen derefter døde en sort fole, ottende dagen en sort hest, tolvtedagen en rødblisset hest og fjortendedagen en brun hoppe. Så vidt vid-

net kunne fornemme, var hestene friske og sunde, forinden de fik drikken. Men da de havde fået den, vantrivedes de, uden at vidnet dog med god samvittighed kunne sige, om det skyldtes drikken eller anden årsag. En af de heste, der havde fået drikken, kastede og vred sig dagen efter, så det var en ynk at se derpå.

Tjenestepigen Margrethe Christensdatter forklarede ord til ord som det foregående vidne. Derefter tilføjede hun, at da hestene havde fået drikken ind, kunne de ikke svælge eller fortære deres foder, skønt vidnet lagde ren havre for dem foruden brød, som hun krummede i stykker og stak i munden på dem. Så snart hun stoppede det i munden, gik det tilbage igen, og når de drak, gik vandet tilbage af næseborene.

Husmand Thomas Matzen og bomand Peder Povelsen vidnede overensstemmende, at førend hestene fik drikken af smeden, var de så raske og friske som noget bæst i Søllerød by. Men efter de havde fået drikken, vantrivedes de og døde, som de foregående vidner havde oplyst. Desuden havde Thomas Matzen set, at da bæsterne efter at have fået drikken ville gå til vands og drikke, kunne de ikke svælge det ringeste vand, men det gik ud af halsen og næseborene på dem.

Dernæst fremstod Broder Pedersen, som sammen med Ole Mortensen havde underskrevet vurderingsattesten tre uger tidligere, og vedstod dens indhold ord til andet. Ole Mortensen, der på grund af svaghed ikke havde kunnet møde i retten, fik pålæg om at møde om 14 dage, såfremt Gud til den tid ville give ham sit helbred.

Laurs Hansen fra Askehave i Hirschholms amt var hidkaldt af amtsforvalter Jørgen Clemmedsen og spurgte samtlige vidner, om Peder Christensen havde brugt de senere afdøde fire heste, efter at de havde indtaget drikken. Hertil svarede Margrethe Christensdatter og Hans Mikkelsen, at deres husbond havde brugt et par af hestene »et lille bed« (en lille bid) i to dage sammen med fire stærke stude, der ikke fandtes bedre i Søllerød. Men siden brugte han dem ikke, fordi de blev så magtesløse, at de intet kunne udrette. På videre spørgsmål forklarede

Hestene er ubruglige

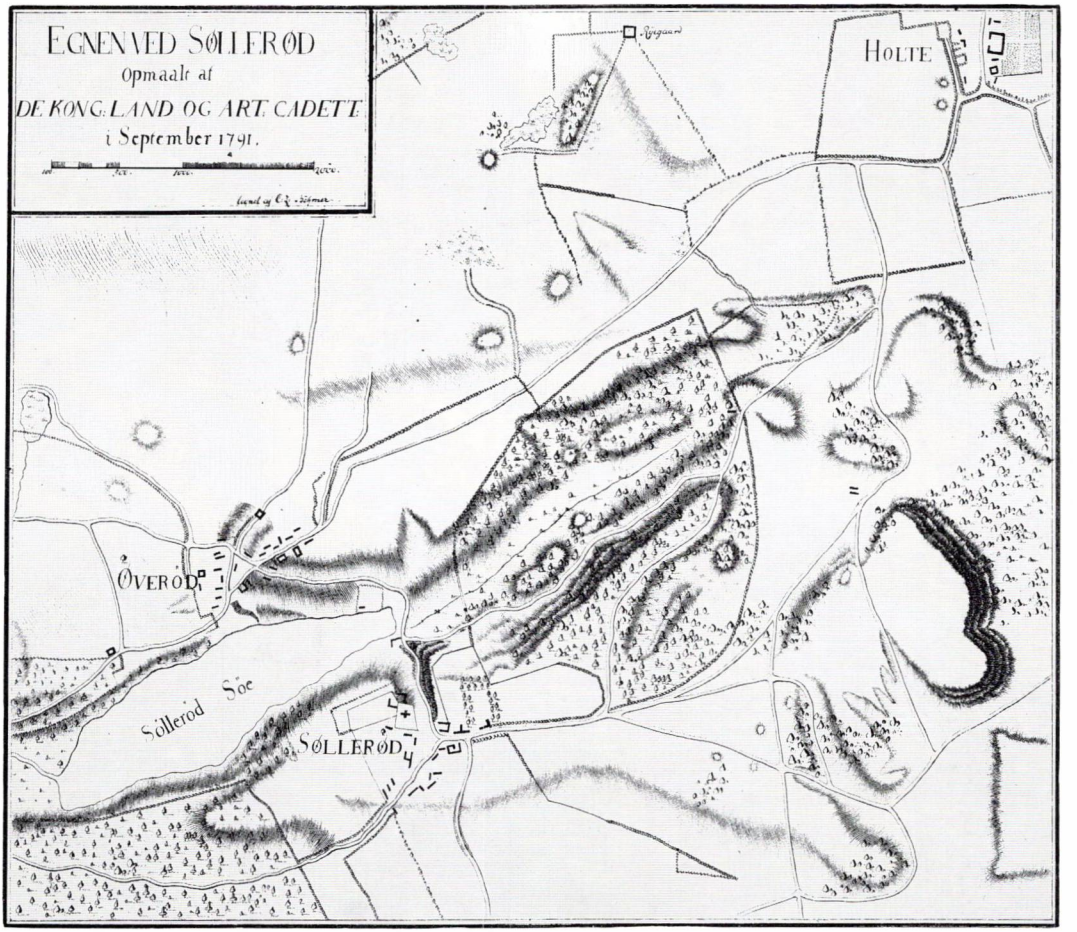

Et af de ældste detailkort over Søllerød by og omgivelser, tegnet af Kaptajn Böhmer 1791. Huse og gårdes placering i landskabet er næppe helt pålidelig. Vejforløbet viser nogle interessante linier, bl.a. alternativerne til vore dages Attemosevej gennem Kirkeskoven. Bemærk også den tydelige markering af skovgærder og ejendomsskel.

disse vidner igen, at de ikke kunne vide, om hestene døde af drikken eller af anden årsag, men før de fik drikken, var de friske, og siden vantrivedes de.

Natmanden vidner

Natmanden Jørgen Aagesen fra Ballerup var mødt uden stævnemål og anmodede om at blive taget i edeligt forhør. Da retten havde givet sin tilladelse, forklarede han, at han i begyndelsen af seneste pløjetid opskar Peder Christensens døde sorte hest, og da han havde åbnet den, fandt han leveren og lungerne friske. Men da han åbnede struben, fandt han omtrent en halv skefuld af et grønt pulver, der havde samlet sig omkring svælget. Det tog han ud og foreviste for Peder Christensen og to mænd, og Peder Christensen sagde da, at pulveret var det samme, som smeden havde indgivet hesten. Vidnet tilføjede, at hesten havde godt arbejdshuld.[18]

Allerede otte dage efter mødte Peder Christensen igen for retten med Ole Mortensen, da Vorherre nu havde hjulpet ham af hans svaghed. Ole Mortensen bekræftede sin tidligere afleverede vurderingsattest med sin ed. Parterne anmodede dernæst om optagelse af skriftligt tingsvidne. Da Peder Christensen var kongens fæstebonde i Københavns amt, optrådte amtsforvalterens fuldmægtig Werner Høyer på hans vegne, medens smed Hans Pedersen fra Birkerød under Hirschholms amt var repræsenteret af sin amtsforvalter Jørgen Clemmedsens fuldmægtig Urban Brun, som også var ridefoged på Katrinebjerg.[19]

Dommen er ikke optaget i tingbogen, og man kan derfor ikke vide, hvilken afgørelse birkedommeren traf. Vil man forsøge at slutte sig dertil, skal det først nævnes, at danske lov i 6-20-3 havde en regel om forsætlig beskadigelse af anden mands kvæg eller bæster. Skadevolderen skulle efter denne regel betale skaden efter dannemænds sigelse og desuden bøde indtil trende tyve lod sølv. Her hvor det øjensynlig drejede sig om uagtsom skade, har der ikke kunnet idømmes bødestraf. Derimod har smeden antagelig måttet udrede en pengeerstatning svarende til synsmændenes vurdering for tabet af Peder Christensens heste.

Erstatning for hestene?

Når høsten i begyndelsen af 1700-tallet var i hus, og mark- og skovgærder om efteråret blev åbnet, »ævret opgivet«, i Nordsjællands landsbyer, drev bønderne deres svin ud i de kongelige skove, for at de kunne æde sig fede i de nedfaldne olden, inden de skulle slagtes eller sælges. Hvis ejerne ville undgå, at svinene blev optaget og tilegnet af kongens folk, skulle de efter danske lov 5-10-22 lade dem brænde med tilbørligt mærke. Hvert amt havde sit særlige brændemærke, der blev anbragt på dyrenes bagfjerding. Amternes skovstrækninger lå i »fællig«. Dette fællesskab betød, at hvert enkelt amts svin havde lov at æde olden i alle amters skove. Når svinene blev drevet hjem, inden vintervejret satte ind, måtte de enkelte landsbyers bønder selv sørge for at få dem anbragt hos rette ejer.

Fællesskabet

Et eksempel på, at denne ordning ikke altid fungerede gnidningsløst, fremgår af tingbogen for 1712. Det begyndte med, at nogle af bønderne i Københavns amt henvendte sig til amtsforvalteren Jochum Friederich Rhode og beklagede sig over, at amtsforvalteren for naboamtet Hirschholms amt, Jørgen Clemmedsen ved sin sidste opegning (optagelse) havde ladet sine folk medtage en del af deres svin, skønt de var rigtigt brændemærket, og tilbageholde dem nogle dage i Høsterkøb. Da de omsider fik svinene frigivet, manglede der nogle, og resten havde tabt betydeligt i vægt.

Svinene stjæles

Eftersom det hørte med til amtsforvalterens opgaver at beskytte de kongelige fæstebønder imod overgreb, lod Rhode sin kollega i naboamtet indstævne for sit amts birkeret og krævede satisfaktion. I det første retsmøde den 12. december forklarede kaldsmændene (stævningsmænd), at Clemmedsen ved stævningens forkyndelse havde erklæret ikke at ville kere sig om slidder-sladder, men han havde dog modtaget kopi af stævningssedlen. Der var indkaldt en del vidner fra Lyngby og Øverød. Men inden de kunne afhøres, protesterede den københavnske højsteretspro-

kurator Bertel Bjørnsens fuldmægtig Niels Viger, der var mødt for Clemmedsen, imod forkyndelsens form. Hans første indvending gik på, at der var brugt slet (ustemplet) papir. Denne indvending blev dog forkastet af birkedommer Riegelsen, fordi der ikke skulle svares stempelafgift, når en kongelig interesse var involveret. Den anden indvending gik ud på, at der ikke i stævningen var anført navne på de skadelidte, og denne indvending tog dommeren til følge.[20]

Procedurediskussion

Efter en ny stævning kom sagen for igen den 9. januar 1713. Her fremstod først amtsforvalter Rhodes fuldmægtig Høyer, som mente, at modpartens repræsentant Viger ville fortsætte med sine protester, og derfor kom han ham i forkøbet med at forlange fremlagt en skriftlig fuldmagt fra Clemmedsen til ham. Dette imødegik Viger ved at hævde, at kravet var unyttigt, uræsonnabelt og post festum, når han i det forrige retsmøde var blevet akcepteret både af dommeren og Høyer. Men amtsforvalterfuldmægtigen holdt sig til, at der efter ny stævning var tale om en ny sag. Han påpegede også det grove overgreb, der var begået, og det skønt kongelige interesser var berørt deraf. Ligeledes påberåbte han sig danske lovs 1-9-15, hvorefter der ikke måtte bruges prokuratorer på landet, idet enhver skulle føre sin sag selv eller ved en oprigtig mand fra herredet. Over for dette påviste Viger, at Clemmedsen ikke var sagsøger, men sagsøgt, og gjorde desuden gældende, at København lå i Sokkelund herred, der hørte til Københavns amts birk. Han henviste også til, at Clemmedsen ikke var nogen bonde, men selv en øvrighedsperson i dronningens tjeneste, og at han ved sin tjeneste var forhindret i selv at møde.

Dernæst protesterede Viger mod det nye stævnemål, som han af flere grunde anså for ugyldigt. For det første fordi Rhode ikke som oldenforpagter i Københavns amt havde erklæret at ville stå Clemmedsen til ansvar for billige og lovlige modkrav. Dernæst fordi Rhode ikke havde stævnet på kongens eller overjægermesterens vegne. Og sidst men ikke

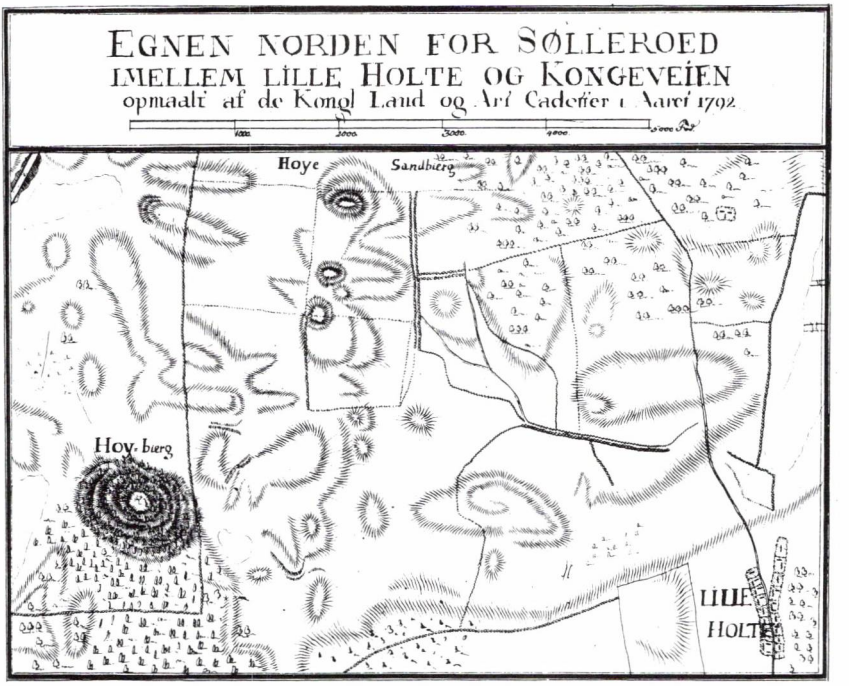

Opmålingskort 1792 af de gamle overdrevsjorder nord for (Gl.) Holte og Øverød, neden for Høje Sandbjerg. Trods de mange stengærder var det bl.a. i dette område, man let kunne blive uenig med udensogns-bønderne fra Sandbjerg og Høsterkøb om ikke blot oldensvinene, men også adgangen til skov og moser. Lille Holte er husmands- og daglejerstederne langs nutidens Gl. Holtegade, hvor husene på vejens venstreside hørte under Holtegaard, mens højresidens huse tilhørte Holtes fem øvrige bøndergårde.

mindst fordi heller ikke den nye stævning indeholdt navne på de skadelidte.

Høyer afviste protesten og fastholdt, at Viger måtte skaffe en fuldmagt fra Clemmedsen til at møde for ham. Denne var i øvrigt indstævnet i egen person til at svare for sig, da Høyer og hans principal helst ville have med ham at gøre som hovedmand. Og københavnerne kunne ikke med rette betragtes som bønder, der boede i herredet. Han bad dommeren tilsidesætte Vigers protest, for at de fremmødte fattige vidner, der måtte forsømme hus og hjem af hensyn til sagen, kunne komme til at aflægge deres vidnesbyrd.

Parterne kaldes til orden

Derefter opfordrede dommeren de to parter til at afholde sig fra videre vidtløftighed end den, der allerede var udvist til ingen nytte. Og han spurgte Høyer, om han anså Viger for at være uegnet til prokurator efter hæderlighedskravene i danske lovs 1-9-8. Det gjorde Høyer vel ikke. Men han stod fast på, at Viger for at kunne anerkendes som prokurator måtte fremskaffe fuldmagt fra sin principal. Dommeren spurgte så Viger, om han havde en skriftlig fuldmagt fra Clemmedsen. Det måtte Viger benægte. Men om fornødent tilbød han at skaffe en. Han gentog desuden, at når han var anerkendt i det første retsmøde, måtte han også anerkendes nu.

Dommeren bestemte derpå, at han ville lade de indkaldte vidner afhøre under forbehold om, at indstævningen kunne gælde som lovformelig. Og når vidnerne således blev afhørt, fandt han også, at Viger som Høyer selv under sagen havde betegnet som højesteretsprokurator Bertel Bjørnsens fuldmægtig, måtte have adgang til at overvære afhøringen på Clemmedsens vegne og stille spørgsmål til vidnerne. Viger reserverede sig Clemmedsens ret til påklage af den trufne afgørelse. Omsider kunne der da skrides til vidneafhøring. Først forklarede Frantz Madsen fra Holte, at han i den forløbne oldentid havde set et ubestemt antal svin med Hirschholms amts brændemærke på venstre bag og lår nyde olden i Københavns amts skove. På spørgsmål fra Viger oplyste vidnet også, at

Hørsholm-svin i Holte skov

han så svinene i Holte skov en halv fjerding vej fra skellet til Hirschholm og det mange gange, men han var hver gang alene.

Skovfoged Ole Andersen fra Holte, som var næste vidne, havde gjort samme iagttagelse og kunne tilføje, at det drejede sig om to flokke på seks til otteogtyve små og store svin. Den ene flok blev drevet af en pige fra Høsterkøb, som forklarede, at svinene skulle hjem for at sælges. Vidnet færdedes daglig i skoven og havde flere gange set svinene der. På et spørgsmål fra Høyer bekræftede skovfogeden, at når ævret blev opgivet, var der ikke noget lukke mellem amternes skove, og at amternes svin gik i »fled og fællig«. Han havde lige så lidt som forrige vidne set nogen drive svinene ind på området. Men en dag havde han i skoven truffet tjenestekarl Ole Andersen fra Holte, der gik og slog knuder (stød) op, og da havde de sammen set svinene. Tjenestekarlen var selv mødt som vidne og bekræftede oplysningen om svinenes antal.

Svin på Kongevejen

Vidnet Jens Svendsen fra Holte havde en enkelt gang set otte svin fra Hirschholms amt gå i Holte skov en fjerdingvej fra skellet. Vidnet Knud Christensen fra Øverød havde i oldentiden set de såkaldte opegnere (folk, der indsamler svinene) Tyge Sørensen fra Høsterkøb og Jørgen Olsen fra Sandbjerg skovhus i stærk fart drive ad Kongevejen med en flok svin, vistnok alle brændt med Københavns amts mærke, og siden havde mange godtfolk ikke kunnet finde deres svin. Som svar på spørgsmål fra Viger oplyste Jens Svendsen, at han ikke havde kunnet tælle svinene, at han ikke selv kendte folk, der savnede deres svin, at han var alene, da han så svineflokken, og at han da var i skoven for at lede efter to heste. Vidnet kunne også fortælle, at han traf de to mænd omtrent to gode bøsseskud inde på kongens grund. Men han vidste ikke, om de havde ordre fra Clemmedsen til at optage svin der.

Høyer bad nu om tilladelse til at føre endnu syv navngivne vidner, der var mødt uden stævnemål, og dommeren gav tilladelsen, men anmodede parterne om at gå med til en halv times udsættelse for at kunne nyde en smule mad.

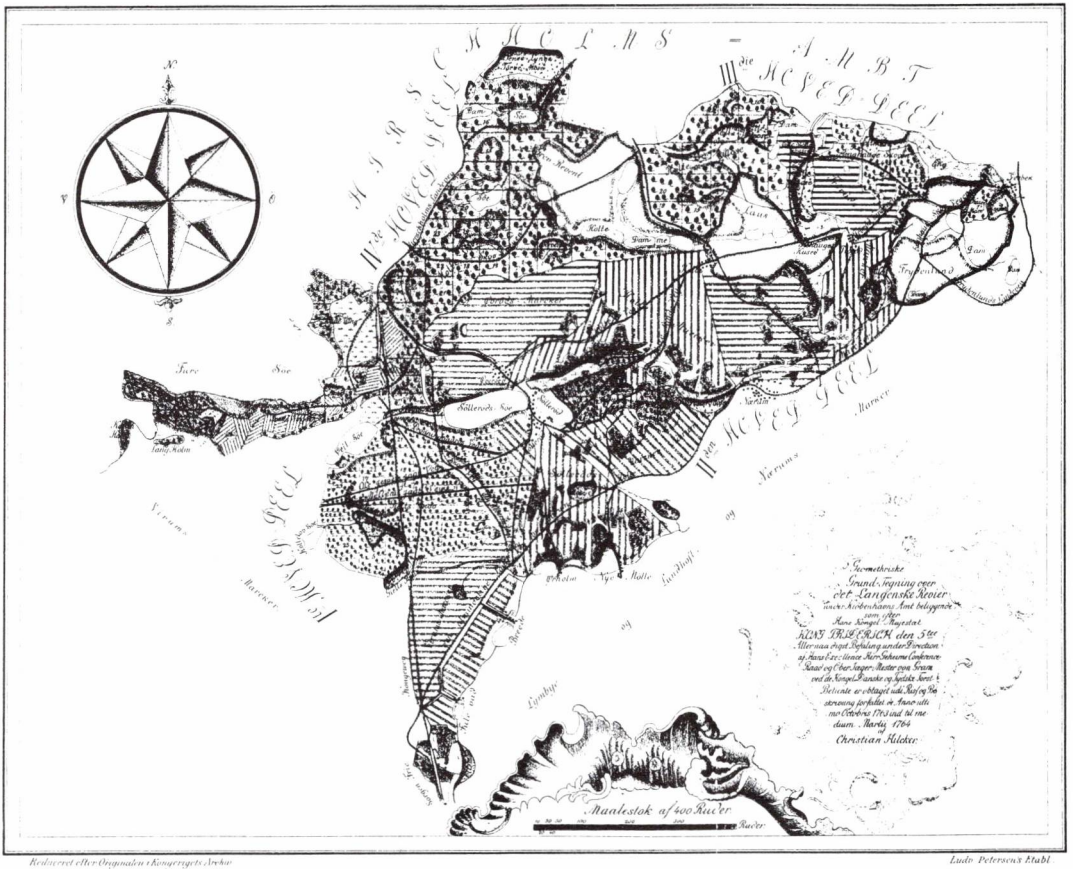

Reduceret efter Originalen i Kongeriges Archiv

»Det ældste kort over Søllerød kommune«, Chr. Hilckers kort over det Langenske revier 1763-64, tegnet og stukket i forbindelse med den nordsjællandske skovudskiftning og nyplantning under von Langen og Gram. De mange unøjagtigheder til trods giver kortet et udmærket indtryk af forholdene i 1700-tallets Søllerød. Holte overdrev er de nordligste, i 1763 nybeplantede, jorder ind mod skellet til Hørsholms amt. De lyse felter, der betegnes som grev Revent-Laus er Holtegaards fra dyrkningsfællesskabet udskiftede jorder. Reventlow overtog Holtegaard i 1760 efter Thurahs død, men overdrog den allerede samme år til sin sekretær Johan Eilitz. Bortset fra Frydenlund viser kortet de øvrige bymarker som fællesdyrkede.

Som første vidne efter spisepausen fremtrådte Hans Jensen fra Lyngby. Han havde med nogle naboer været i Holte skov at lede efter svin, som de havde ladet indbrænde på kongens skove, hvor de også havde fået udvist deres træ, og da så de Tyge Sørensen og Jørgen Olsen komme jagende med to flokke svin, 12, 16 eller 20 i hver flok, alle brændt med Københavns amts mærke, som de drev ind på Hirschholm amts skove.

Svinene samles i Høsterkøb

Svinene var ikke lette at tælle, fordi de løb fra side til side mellem buskene. Vidnet og hans medfølgere gik lige til Høsterkøb, og da de ankom til byens sydvestre side, ankom på den nordre side også Tyge Sørensen og Jørgen Olsen og nogle ledsagere, der var med til at samle svin for amtsforvalter Clemmedsen. Disse mænd havde en stor flok svin for sig og drev dem ind i svinehaven, hvor der stod en stor del flere. Vidnet og hans fæller bebrejdede mændene, at de havde hentet Københavns amts brændemærkede svin inde på kongens skove, hvor de havde lov at gå. Men det benægtede mændene at have gjort. Så gik vidnet og hans fæller til svinehaven for at se, om nogen af deres svin var derinde. Vidnet fandt ingen af sine svin, men så, at de indbragte dyr stod meget ilde i skarn og dynd, så at grisene ligefrem måtte svømme i møg og dynd og blev trådt ned af de store. De mange svin stod således sammenstuvet i to nætter og på tredje dag i stærkeste regnvejr, og vidnet kunne ikke skelne de flestes brændemærker for møg og skarn.

Lyngby-bønderne kræver svinene udleveret

Vidnerne Jep Sørensen, Laurs Nielsen Bryde, Mikkel Nielsen Bryde og Rasmus Olsen, alle fra Lyngby, udtalte sig i enhver henseende som første vidne. Men tre af dem føjede til, at de havde fundet nogle få af deres egne svin blandt de indfangede. De havde ikke straks kunnet få dem udleveret, og da det omsider skete, fandt svinene hjem af sig selv, men med smalle lår og skidne over alt. Viger spurgte, om vidnerne havde efterset svinene nøje og havde kunnet konstatere, at ikke alle var brændt med Københavns amts mærke. Vidnerne svarede, at de ikke havde set så nøje efter, men de havde ingen set med Hirschholms amts

mærke, og de, som de for møg kunne se mærket på, havde Københavns amts mærke.

Det var derefter Laurs Laursen fra Gentofte, der skulle vidne. Han havde to gange i oldentiden været i Københavns amts skove at lede efter sine svin, og havde der set to flokke svin med Hirschholms amts brændemærke gå og æde olden. Ved den ene flok gik en mand, som sagde, at svinene var hans. Den ene flok var på 12-14, og den anden på 8-9. Begge gik godt et bøsseskud fra skellet mellem kongens og dronningens skove. Det sidste vidne var Anders Jensen fra Vangede. Han havde i oldentiden været ude at søge efter sine svin og lå da en nat i Høsterkøb. Da han om morgenen gik derfra, fulgte 10-12 svin med ham ind i Holte skov omtrent en fjerdingvej fra skellet. Samme nat var der faldet sne, og det frøs.

Gentofte-bønder vidner

Inden retsmødet sluttede, genoptog de to rettergangsfuldmægtige deres diskussion om processens formaliteter. Høyer ønskede at fremhæve, at et tilstrækkeligt antal klageres navne var anført i stævningen. Han ville ikke besvære retten mere med dette, men ville reservere sig kravet til Viger om at fremvise en rettergangsfuldmagt. Desuden spurgte han Viger, efter hvis ordre amtsforvalter Clemmedsen havde anbefalet sine opegnere at gå ind på Københavns amts skove og opegne svin, som var brændt med dette amts mærke og havde lov at gå på stedet. Viger forbeholdt sig Clemmedsens ret til at sagsøge rette vedkommende og gjorde indsigelse mod processens formål og vidneudsagnene. Da han ikke fandt, at Høyers »ridicule« indlæg for tiden fortjente noget svar, begærede han blot det i sagen passerede beskrevet i et tingsvidne. Høyer anmodede om, at Viger ville behage at forklare det anvendte udenlandske sprog, som ikke var tilladeligt i processen. Hvis Viger ikke var en så god hebræer, latiner eller fransos, at han kunne dette, bad han dommeren gøre det. Selv brugte Høyer det danske tungemål, hvorpå der ikke burde kastes foragt. Viger ville undgå vidtløftighed og henholdt sig blot til sin udtalelse. Da dommeren så bad ham forklare ordet ridicule på dansk, svarede han dog, at det betyder latterlig. Høyer anmodede endnu

»Et latterligt indlæg«

»Tal dansk«

engang om svar på sit spørgsmål og ønskede også sagsforløbet beskrevet i et tingsvidne. Endelig imødekom retten kravene om tingsvidne.[21]

Sagen blev ikke behandlet videre i birketinget, og det har ikke været muligt at opspore dens forløb i andre kilder. Begge de to amtsforvaltere virkede endnu adskillige år i deres embeder, og sagen har derfor ikke haft indgribende betydning for deres karriere. Det må forblive et åbent spørgsmål, om den har kunnet forliges, om den har fundet en administrativ afgørelse hos højere myndighed, eller om den er afgjort ved anden domstol. Med hensyn til det formodentlige udfald kan det bemærkes, at der i danske lov var fastsat strenge straffe for tyveri, således kagstrygning for første gang begået ringe tyveri. Der har dog næppe kunne straffes for tyveri, da de rigtigt brændemærkede og derfor uretmæssigt optagne svin blev frigivet efter kort tids forløb. Amtsforvalter Clemmedsen og hans håndlangere i Høsterkøb har sikkert heller ikke kunnet dømmes til at erstatte forsvundne svin eller til at godtgøre værditab på magre svin. Der har snarere kunnet blive tale om en næse fra amtmanden eller højere myndighed for uforsigtighed ved svineopsamlingen.

En »næse« til amtmanden?

De ovenstående syv retstilfælde er som berørt i indledningen udvalgt ved en gennemgang af tingbogen. Det har været nødvendigt at gennemgå alle birkets retssager i perioden med henblik på at udskille dem, der vedrørte beboere i Søllerød sogn. Blandt sagerne fra sognet er de syv udvalgte nogle af de fyldigst refererede og samtidig mest dramatiske.[22]

Andre sager

De øvrige sager er især inkassationssager til inddrivelse af landgilde- og skatterestancer samt et betydeligt antal lejermålssager, hvori det, ofte uden resultat, er forsøgt at indkassere bøder hos kvinder, der havde født uden for ægteskab, og hos barnefædrene. Der er en del sager om skovtyveri og krybskytteri i de kongelige skove, en del sager om ulovligt krohold og om omgåelse af Holtegårds øl- og brændevinsmonopol,[23] voldssager, værnepligtssager, injuriesager[24] og skeltrætter mellem landsbyer-

ne. Det er nok muligt at udnytte dette stof til en systematisk beskrivelse af egnens landsbyliv eller en statistisk oversigt over retssagernes art og behandling. For at opnå et fyldestgørende resultat af denne karakter bør man dog formentlig inddrage et større område end et enkelt sogn.

Anvendte forkortelser: RA: Rigsarkivet. LA: Landsarkivet for Sjælland. Rtk.: Rentekammeret. TB: Tingbog for Københavns birk i Landsarkivet for Sjælland.

1. Red. Ditlev Tamm: Danske og Norske Lov i 300 år. 1983 s. XXIX.
2. Axel H. Pedersen: Birketing i Gl. Københavns Amt 1521 - 1965. 1968. s. 49, 63 og 110.
3. Som 2 s. 77 og 66.
4. Som 2 s. 145 og 214.
5. Som 2 s. 124.
6. Som 2 s. 64.
7. Retsbetjentarkiver, Gl. Københavns Amt, LA.
8. Som 2 s. 229 og 231.
9. TB 1687-88 fol. 156 og 228.
10. TB 1703 fol. 346.
11. TB 1703 fol. 348.
12. TB 1703 fol. 366.
13. TB 1704 fol. 384.
14. TB 1705 fol. 554, 566 og 584.
15. TB 1707 fol. 403.
16. TB 1707 fol. 507.
17. TB 1711 fol. 271 og 301.
18. TB 1711 fol. 313.
19. TB 1711 fol. 320.
20. TB 1712 fol. 648.
21. TB 1713 fol. 659.
22. I Søllerødbogen 1953, s. 9 f. har Valdemar Møller i artiklen »Mørke tildragelser fra ældre tid« beskrevet nogle af sagerne, herunder beretningen om tjenestedrengen Povl, der bortgik fra Dronninggård efter at have beklippet haler og manker på nogle af kongens heste og derefter omkom formentlig af sult og kulde ved bredden af Vejlesø. TB 1706 fol. 303.
23. I 1706 blev klokkeren i Søllerød f.eks. idømt en bøde for at have købt en tønde øl i København til sit bryllup. Om Holtegårds øl- og brændevinsmonopol, se Hans Thueslev, Thurah og Holtegård, Søllerødbogen 1987, s. 26 f.
24. I 1710 beskyldte en malkepige en anden for at have malket en fremmed ko på Trørøds malkeplads i overdrevet. TB 1710 fol. 5.

Vedbæk havn

Historien om Vedbæk havns anlæggelse

Af Peter Ritsholm

Besøger man i dag Vedbæk havn, vil kontrasten mellem resterne af et erhvervsfiskeri i det ene hjørne og de lange rækker af lystbåde ikke kunne undgå at falde i øjnene. Man kan stadig opleve lugten af fisk. Men det er til akkompagnement af den metalliske blanding af mange tonearter, som er så typisk for en lystbådehavn.

Den umiddelbare forklaring på denne dobbelte identitet er de forandringer, der er sket i havnens omgivelser.

Trænger man ned i havnens historie, viser det sig imidlertid, at havnen helt fra dens etablering i 1918 har været præget af forskelligartede behov, som havnen skulle opfylde. Dermed præges havnens historie af det, som også er temaet for byens historie i den samme periode. For man kan vist roligt sige, at Vedbæk som stationsby, havneby, sommerboligområde og forstad til København har savnet en klar identitet i dette århundrede.

Sådan har det ikke altid været.

FORTIDEN

Som flere fund i de senere år har understreget, var Vedbæk langt tilbage i stenalderen et hjemsted for jagt og fiskeri. Den fortrinlige beliggenhed ved Maglemosen, der tidligere var en havarm, gav både let adgang til Øresund og til de store skove, som baglandet udelukkende bestod af.

»Vedbæk havn« omkring 1840, de gamle fiskerhuse ud for Trørødvej på den støvede Strandvejs østside. Akvarel af artiklens forfatter efter Georg Emil Liberts maleri fra Vedbæk (Se Gunnar Sandfeld: Søllerød – som det var engang, bd. 5, 1978 s. 11).

Som så mange andre steder i landet er kystlandskabet afgørende forandret gennem den generelle landhævning, som har fundet sted siden de ældste tider. Havarmen blev til dyndområde og mose.

Kysten

Adgangen til Øresund sandede til, og vi fik en forholdsvis lige og sandrig kyst med klitter. En sidste rest af den landskabelige fortid kan

dog ses ved kysten. Fra resterne af den gamle dampskibsbro kan man mod syd se et vandløb. Det er Maglemoserenden og Kikhanerenden, som i forening når sundet efter at have afvandet moserne i de tidligere havarme.

Fiskerlejet

Selv om Vedbæk ikke kunne bevare sin fremherskende rolle fra stenalderen, forblev stedet sparsomt beboet op gennem historisk tid. Fiskeri har været den eneste erhvervsmulighed, da der ikke var egnet landbrugsjord og skovene tjente primært som jagtrevirer for kronen. I middelalderen bestod Vedbæk af nogle ganske få huse uden jordtilliggende. I lange perioder var disse huse kun beboet i fiskesæsonen, når silden i store mængder stod ned gennem Øresund. Livet ved kysten har været barskt og nøjsomt, kun afbrudt af kærkomne strandinger fra det befærdede Øresund. En sandet vej førte gennem området, og trafikken på den skabte grundlag for en mindre kro, hvor de rejsende og deres heste kunne vederkvæges. Som fiskerleje lå Vedbæk dog i skyggen af Taarbæk, der lå nærmere København, hvor fangsterne skulle afsættes. Endvidere fik Taarbæk tidligt en egentlig havn. Forholdet mellem antallet af både i Vedbæk og Taarbæk er beskrevet som 1 til 3. Mens Vedbæk havde 10 både var der ca. 30 i Taarbæk.

Sådan forløber tiden frem til omkring 1800 uden drastiske ændringer og i historisk ubemærkethed for det lille samfund.

DEN FØRSTE BRO

Vi skal frem til 1811 før en væsentlig forandring indtræder. På daværende tidspunkt var sundtolden endnu en vigtig indtægtskilde. Den institution, som forvalter en betydelig indtægt, opnår selv en stor betydning.

Toldstedet

Derfor var toldvæsenet på daværende tidspunkt en omfattende og magtfuld virksomhed. I 1811 køber toldvæsenet bygningen »Alexandria« (nuværende Miramare) og opretter et toldkammer på stedet. Det er nævnt, at Rungsted var noget fortrydelig over dette, men de bedre

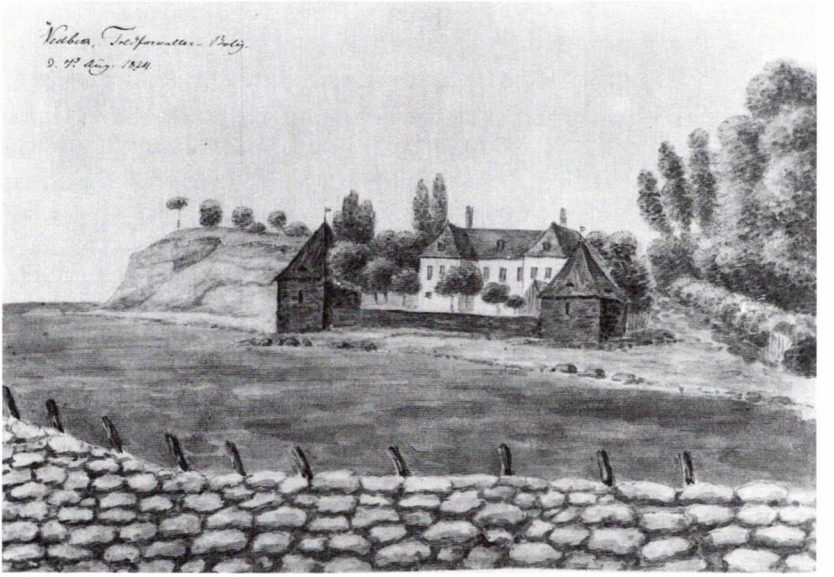

Toldembedsmanden Ole Jørgen Rawerts akvarel af »Vedbæk Toldforvalterbolig«, Alexandria, malet den 7. august 1824 fra stensætningen ved toldstedets bro.

besejlingsforhold og en egnet bygning har sikkert været afgørende for beslutningen. De bedre besejlingsforhold i Vedbæk fremgår tydeligt af et søkort, som afslører, at Nivåbugtens lave vanddybder fortsætter ned forbi Rungsted. En af grundene til, at toldvæsenet ønskede at etablere sig langs kysten, var de omfattende smuglerier, som fandt sted fra svensk søterritorium til Danmark. Efter vort tab af Skåne i 1658 gik grænsen mellem Danmark og Sverige ned gennem Øresund, hvilket også vanskeliggjorde håndhævelsen af den lidet populære, men indbringende Øresundstold af passerende skibe, som Erik af Pommern havde indført i 1429. Man havde forsøgt at løse grænseproblemet med

løst ansatte strandvagter, men de kunne ikke bevæbnes, og de var lette ofre for bestikkelse.

Broen

Kort tid efter toldkammerets oprettelse, blev der anlagt en bro ud for »Alexandria«. Denne bro, der startede med en stensætning, blev længere ude udført som en pælebro. Endnu i dag kan man se rester af stenbroen samt enkelte pæle lige nord for Maglemoserendens udløb. En mindre forfalden stensætning kan beskues på O. J. Rawerts akvarel fra 1824.

Caledonia i Vedbæk

Broen i Vedbæk var til brug for kysttoldvæsenet, men den har herudover været involveret i en skibsfartshistorisk begivenhed. Steen Andersen Bille, der var auditør på De Vestindiske Øer, havde ansøgt og opnået bevilling til dampskibsfart mellem København og Kiel. Kiel var jo dengang Danmarks næststørste by. S/S »Caledonia« blev hos Clyde i Skotland indkøbt til formålet. Det var ikke et hvilket som helst skib, for det var nemlig det første dampskib i verden, som også kunne sejle baglæns. Selveste H. C. Ørsted var sammen med et vekselerfirma garant for den økonomiske side af sagen. Inden rutefarten til Kiel åbnede, foretog skibet en præsentationssejlads på Øresund og anløb herved første gang Vedbæk i sommeren 1819. Sejladsen til Kiel blev imidlertid ikke nogen succes. Derfor blev indtægterne fra rutefarten suppleret ved lejlighedsvise søndagsudflugter på Øresund med skibet, hvorved Danmarks første dampskib adskillige gange anløb Vedbæk.

Vi skal frem til 1842, før et dampskib mere regelmæssigt anløber Vedbæk. Det var dampskibet S/S Hamlet, som blev indsat på ruten København-Helsingør. Undervejs gjorde skibet ophold i Vedbæk, dog ikke om søndagen.

Dampskibsfarten

I slutningen af 1840'erne blever dampskibsfarten på Sundet lagt i mere faste rammer. Nye rederier opstår og flere hjuldampere løber i fast rutefart mellem København og Helsingør. Et nyt moderne Hamlet II indsættes på ruten i 1857. Imidlertid ophæves sundtolden samme år efter internationalt pres på den danske regering, og i 1865 nedlægges toldstedet i Vedbæk. Dermed var broen overladt til sin skæbne. Man

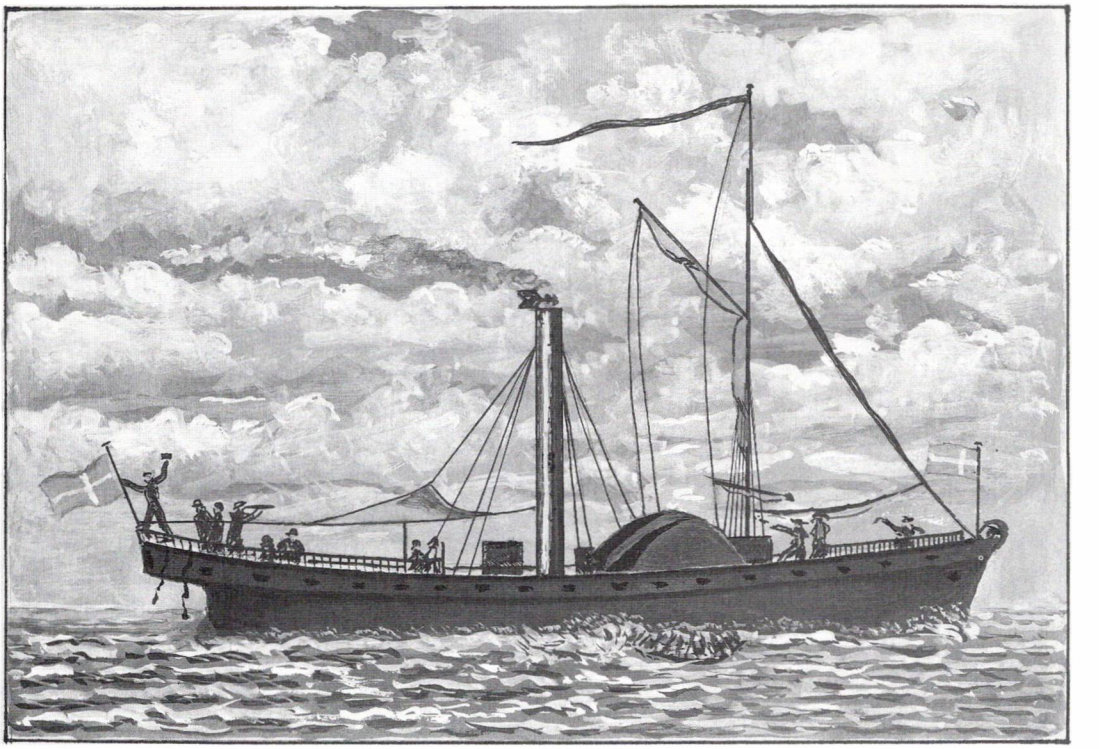

Danmarks første dampskib, »Caledonia«. Akvarel af forfatteren efter samtidigt stik.

forsøgte ganske vist at få Søllerød sogn til at overtage broens vedligeholdelse. Men det lykkedes ikke, og den forfaldt hurtigt. Særlig isvintrenes isskruninger var dengang som nu ubønhørlige ved brokonstruktioner af træ. Passagertallet til Vedbæk var i 1860'erne ikke stort nok til, at man hos dampskibsrederierne anså det for umagen værd at vedligeholde bro-

Mens Dampskibsbroen endnu var anvendelig. Maleri af Andreas Juuel fra Vedbæk krohave 1853. Passagererne på broen venter på den brusende hjuldamper. Københavnerselskabet i kroens have har dog åbenbart tænkt sig at tilbringe natten i Vedbæk.

en. De få passagerer til Vedbæk blev hentet ude ved hjuldamperen af de lokales småbåde. Først da Det forenede Dampskibsselskab i 1874 overtager sundtrafikken, bliver broen restaureret. Vedbæk bliver i en periode et yndet udflugtsmål for københavnere, ligesom et stigende antal landliggere slår sig ned i Vedbækidyllen i slutningen af 1800-tallet.

Søndagsgæster fra dampskibet på vej ind til Vedbæk på en lokal fiskerbåd, foto af Jean Baptiste Beauvais omkring 1880.

MELLEMSPILLET

En bro var ikke nogen absolut nødvendighed for skibsfart. Skibene kunne på grund af dybdeforholdene ankre op ganske tæt ved kysten, og passagerer kunne herfra roes i land. Det var en kærkommen ekstra indtægtsmulighed for Vedbækfiskerne, især da besøgene var hyppigst i den sommerperiode, hvor fiskeriet var knap så godt.

Holger Drachmann lejede hus i Vedbæk i 1880. Han havde lejet huset

Vedbæk Strandvej set mod nord omkring 1910. Badeanstalten i baggrunden til højre lå, hvor havnen senere blev anlagt. Fiskerbåden i forgrunden tilhørte en af de lokale fiskere Hans Peter Jensen. Med både af den størrelse er det klart, hvorfor fiskerne ikke var specielt ivrige efter en havn.

»Tårnhøj« for et år, og han nød ofte lune sommerdage i kroens have. Blandt kroens diskussionsemner var selvfølgelig en havn i Vedbæk. Holger Drachmann blev hurtigt en varm tilhænger af en havn. Desværre mistede havnen denne lyriske fortaler allerede i den følgende vinter, da Holger Drachmann forlod Vedbæk midt i den strenge vinter. Nogle dejlige pennetegninger fra hans hånd vidner om de store isskruninger, som den vinter kunne opleves i Vedbæk.

Kystbanen

Med kystbanens åbning i 1897 var København rykket nærmere, og Vedbæk blev stadig mere populær som udflugtsmål og sommerresidens

Den sidste brofornyelse, 1912. Lokale fiskere og arbejdsmænd i festtøjet på vej til rejsegilde.

for de velhavende. Der blev bygget adskillige større villaer, der anvendtes hele sommeren af familien, mens husets overhoved dagligt tog toget ind til hovedstaden for at gøre forretninger. Det kan dog ikke sammenlignes med vore dages pendlere. Toggangen var så uregelmæssig, at det faktisk var mere bekvemt at sejle til Klampenborg, der havde flere togaf-

gange. Men banen standsede hurtigt den regelmæssige skibsfart op langs kysten og var årsag til, at skibsbroen atter forfaldt. I 1909 var der kun nogle sørgelige rester tilbage. Et sidste forsøg på genoplivning af dampskibsfarten på Øresund blev gjort så sent som i 1912 og medførte også en genopbygning af Vedbæks bro på fundamenterne af den gamle dampskibsbro.

HAVNEN PLANLÆGGES

Tiden op til og under første verdenskrig gav visse kredse gunstige indtægtsmuligheder. Det er jo fra denne periode udtrykket »Gullaschbaron« stammer. Antallet af sommerresidenser i det nu fornemme Vedbæk steg. Muligheden for etablering af en havn blev debatteret ivrigt. Det var mærkeligt nok ikke fiskerne, der var de mest ivrige. Måske var det havnens andre formål, som helt overskyggede fiskernes behov. Måske var det et udtryk for fiskernes beskedenhed.

Det ny Vedbæk

Hvorom alting er, var Vedbæk så småt vokset til en rigtig lille stationsby med en voksende håndværkerstand og et deraf spirende erhvervsliv. Tiden som fiskerleje var definitivt forbi. – Til sidst afløstes snakken om en havn af handling.

Håndværkerforeningen tager initiativet

I april 1915 blev en plan over en havn fremvist på kroen. Håndværkerforeningen var den drivende kraft bag projektet, og den 27. april nedsættes et udvalg, der sammen med Vedbæks fiskere skulle arbejde videre med havneprojektet. Dette udvalg bestod af: snedkermester P. Nielsen (Per Nilen), blikkenslagermester Henriksen og murermester Johs. Svendsen (året efter afløst af smedemester Niels Andersen). I første omgang var opgaven at skaffe en ministeriel godkendelse og ikke mindst at fremskaffe den fornødne kapital.

I Søllerød Sogns Tidende af 22. maj 1915 stod følgende at læse: »Havneudvalget anmoder Sognerådet om at vælge 2 kommunale medlemmer til dette udvalg og om at yde et tilskud på 500 kr. til bestridelse af

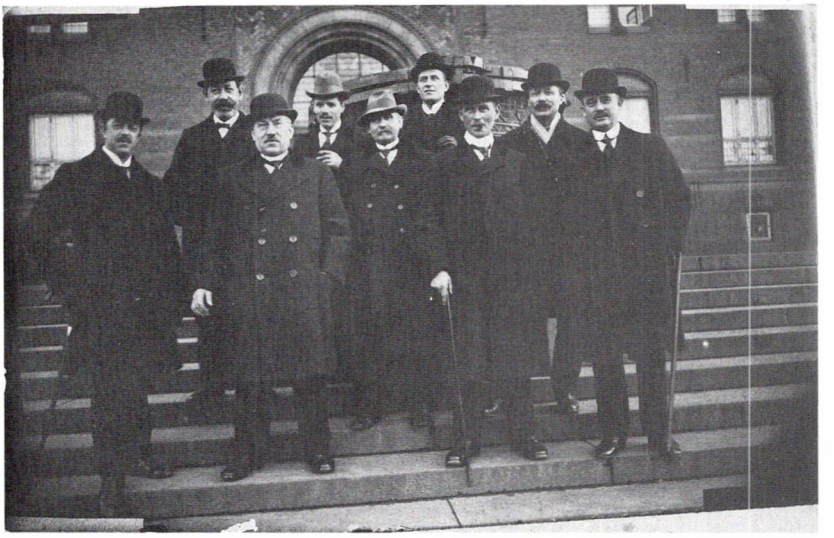

Delegation fra Vedbæk Håndværkerforening til møde på Københavns rådhus 1916, vedrørende Vedbæk havn. Fra venstre hotelejer Christensen (Vedbæk hotel), smedemester Niels Andersen, ølhandler Chr. Olsen, gartner Olsen, tømrermester P. Nielsen, malermester Jensen, gårdejer Barnholdt, Trørød, tømrermester Christensen, ligeledes Trørød samt slagtermester Thorvald Eiberg.

bæk«. Sognerådet imødekom dette, dog først efter at et modforslag om 250 kr. var nævnt som mere rimeligt.

Per Nilen og co. i København

Per Nilen og nogle fiskere tog ind til København for at opsøge vekselerer Levin på hans kontor. Man var jo ikke vant til at færdes på bonede gulve, og måske kunne vekselerer Levin hjælpe med at anvise de mennesker og kontorer, som burde kontaktes. Johan Levin blev i øvrigt kort efter selv Vedbæk-borger, da han i oktober 1915 købte Bakkehuset over

Pengene rejses

for den planlagte havn. Sagen skred da også frem. Landmandsbanken stillede lån i udsigt, ministeriets velvilje blev opnået, og der var dermed skabt grundlag for at starte en privat indsamling. På håndværkerforeningens generalforsamling i april 1916 kunne Per Nilen meddele, at sagen nu var vel i veje. Især direktør Chr. Holm havde gjort et stort arbejde, der havde resulteret i 30.000 kr. fra forskellige bidragydere. Deriblandt havde Hans Majestæt Kongen bidraget med 1.000 kr. Det havde sat ekstra skub i indsamlingen, hvor i øvrigt ålefangerne bidrog med 5.000 kr. Ålefangerne hørte til de erhverv, som havde særdeles gode indtægtsforhold under første verdenskrig.

Det var dog tydeligt, at interessen fra lystsejlerne var dominerende, og kaptajn C. Billenstein, der var en af sognerådets repræsentanter i det nedsatte havneudvalg, erklærede da også, at det nu var opgaven at anlægge en lystbådehavn i fornuftig forbindelse med fiskerihavn. Rygter om, at man i Rungsted var langt fremme med tilsvarende havneplaner og muligheden af en forflyttelse af fiskeriet hertil, var dog et af de fremmende argumenter over for de lokale fiskere.

Selvfølgelig var der også kritiske røster. De drejede sig mest om ødelæggelsen af den smukke udsigt fra Vedbæk Strandvej. En af de kritiske røster tilhørte kammerherre Castenskjold på Frydenlund. I sin egenskab af ritmester ved husarerne, mente han, at en havn ville lette en fremmed krigsmagts mulighed for landgang. Måske var det den engelske flådes landgang i 1807, som lå bag denne bekymring.

Financieringen

Det blev efterhånden helt klart, at havnen hverken skulle være statsligt eller kommunalt drevet. Man fæstede lid til, at havnens indtægter kunne dække driftsomkostningerne. I financieringen af havnebyggeriet havde man dog regnet med offentlige midler. Staten afviste i første omgang at støtte projektet. Da amtet havde lovet at yde en trediedel af statens bidrag, så det en overgang lidt sort ud.

Det endte imidlertid med, at staten bidrog med 30.000 kr., kommunen med 30.000 kr. og amtet med 10.000 kr. Sammen med private

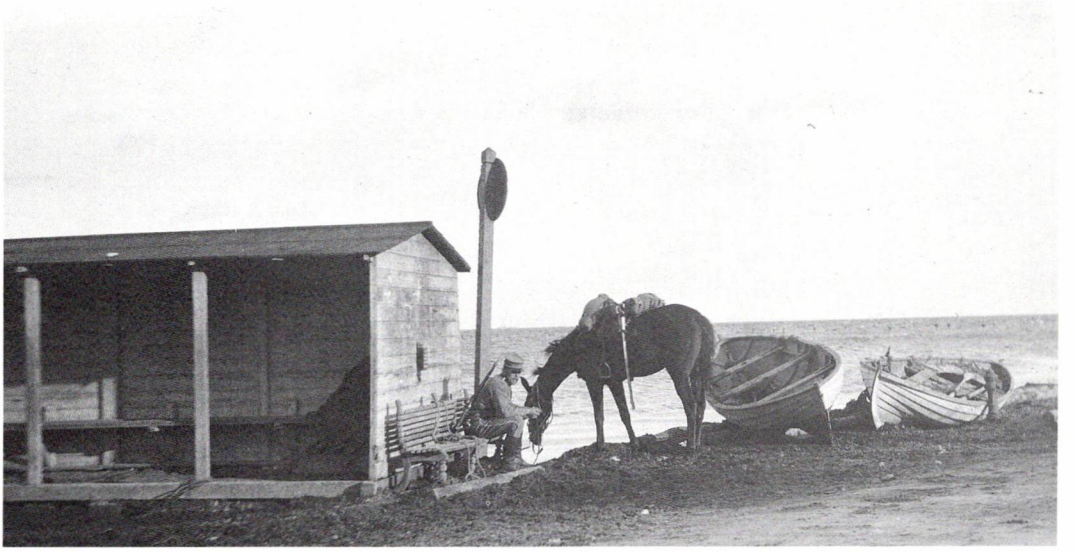

Frygten fra englændernes landgang 1807 var endnu eksisterende ved 1. verdenskrigs udbrud 1914. Et af de første steder man placerede de udkommanderede sikringsstyrker i august 1914 var Vedbæk. Foto 1914 af brovagten i Vedbæk. Argumentet om faren for fjentlige angreb blev også fremført i forbindelse med havneplanerne få år senere.

Privathavn

bidrag på 55.000 kr. var der dermed skabt grundlag for at realisere projektet. Den kommunale støtte blev behandlet på et sognerådsmøde 1. april 1916, hvor et andragende fra havnebestyrelsen om en fjerdedel af den forventede anlægssum på 120.000 kr. blev behandlet. Direktør Billenstein anbefalede forslaget, men man enedes om, at mødet skulle betragtes som en slags første behandling af sagen. Som omtalt ovenfor

endte det dog med tilsagn under betingelse af, at havnen skulle være selvejende, samt at sognerådet skulle godkende de endelige planer. Endvidere skulle kommuneingeniøren tages med på råd.

Listen over de private bidragydere er nok ikke alene udtryk for interessen for projektet, men kan sikkert også betragtes som en godt udtryk for den stedlige rangliste og den enkeltes opfattelse af sin placering herpå. Fra listen kan nævnes: Direktør Chr. Holm, Sølyst, vekselerer Johan Levin, Bakkehuset, og generalkonsul Johs. Hansen hver med bidrag på 5.000 kr. Lensgreve Danneskjold Samsøe bidrog med 4.000 kr. Grosserer Thøgersen, etatsråd Glückstadt, grosserer Carl Melchior og skibsreder Andersen bidrog hver med 2.500 kr. Grosserer Emmerich Møller, grosserer W. Stelling og fabrikant Laur. Knudsen bidrog med hver 1.000 kr. Overretssagfører Jul. Petersen, etatsråd Bestle, vekselerer Max Horn og grosserer M. L. Frimodt bidrog med hver 500 kr. Endelig bidrog Kgl. Dansk Yachtklub med 1.000 kr.

HAVNEN BYGGES

Grundlaget for en mere detaljeret planlægning var skabt, og havneudvalget afholdt møde herom på Vedbæk hotel mandag d. 10 april 1916. Havnesagens hidtidige forløb blev fremlagt for de mange fremmødte. De store bidragydere var repræsenteret ved direktør Chr. Holm, og blandt talerne kan nævnes sognerådsmedlem gartner Viggo Hindberg, formanden for Hørsholm sogneråd apoteker Scheel, telefondirektør Johannsen, formanden for Vedbæks Handels- og Industriforening snedkermester Nielsen, bryggeriejer Vallø, tømmerhandler Lange samt kommuneingeniør Ax. Riis. Diskussionen var livlig og koncentreredes om de mange skitseforslag, der prydede salens vægge.

Havnens placering

Man gik ud fra, at havnen skulle placeres ud for hotellet, der hvor telegrafkablet førte ud i sundet. Udvalgets formand lagde særlig vægt på den naturligste indplacering i landskabet og bevarelse af det frie udsyn

over sundet. Man nåede forholdsvis hurtigt frem til enighed om et skitseprojekt, som indebar, at havnemundingen skulle føres ud til en dybde af 10 fod (ca. 3 m.). Kun tømmerhandler Lange udtrykte bekymring for økonomien og foreslog derfor, at man søgte kommunen om yderligere midler.

Senere samme måned vedtog sognerådet, at projekteringen og arbejdets udførelse skulle forestås af kommunens ingeniører. Dermed kunne planlægnings- og projekteringsarbejdet igangsættes. Kjøbenhavns Amts Avis meddelte d. 21-2-1917, at Søllerød Sogneråd på opfordring af havneudvalget har vedtaget at erhverve det areal, som rådet har taget på hånden til brug for havnen. Samtidig blev det meddelt, at selve anlægsarbejdet kunne forventes påbegyndt i nær fremtid.

Licitation

Den endelige plan blev i alt væsentligt udarbejdet af kommuneingeniør Riis, og entreprisen blev udbudt i licitation i det tidlige forår 1917. Der indkom syv tilbud varierende fra 215.320 kr. til 315.000 kr. mod en budgeteret anlægssum på 130.000 kr. Kraftige prisstigninger på materialer og arbejdsløn havde drevet tilbuddene i vejret. Det næstbilligste tilbud var afgivet af ingeniør I. Brinck, og havneudvalget optog forhandlinger med denne. Anlægsplanen blev beskåret, og Brinck fik herefter anlægget i entreprise for en samlet sum på 170.000 kr. I september 1917 startede det egentlige anlægsarbejde.

Havnen anlægges

Havnen fik form af en halvcirkel med et samlet indre areal på 7160 kvadratmeter. Heraf skulle lystbådehavnen optage 3300 kvadratmeter og fiskerihavnen 2200 kvadratmeter. Den nordlige mole gik ud i sundet netop dér, hvor telefonkablet lå. Ved hjælp af kabelskibet »Peter Faber« måtte man derfor flytte dette længere mod nord. En anden vanskelighed viste sig, idet den til Vedbæk hotel hørende, og meget populære søbadeanstalt netop lå, hvor havnebassinet skulle have været. Det var svært for hotellets ejer H. O. Rasmussen at erhverve en ny passende plads, da strækningen, hvor havnen skulle bygges, var den eneste ubebyggede ud mod sundet. Dette problem blev dog løst, ved at hotelejer Rasmussen

Den nyåbnede havn, fotograferet fra telefondirektør Johannsens villa 1919.

købte en villa, der lå lige nord for havnen og med grund direkte til stranden. Villaen, der ejedes af grosserer Victor Hansen (fra firmaet Fonnesbech), kostede 70.000 kr., og nu kunne badeanstalten bygges. Selve villaen kunne anvendes som annex til hotellet, når der var mangel på værelser, og haven kunne bruges til servering. Det var en smuk villa, der nu er nedrevet for at give plads til en parkeringsplads. En overgang blev villaen brugt som biblioteksfilial for borgerne i Vedbæk.

Forsinkelser

Den 29. december 1917 meddeler Kjøbenhavns Amt Avis, at arbejdet så småt skrider frem. Man er dog blevet noget forsinket på grund af

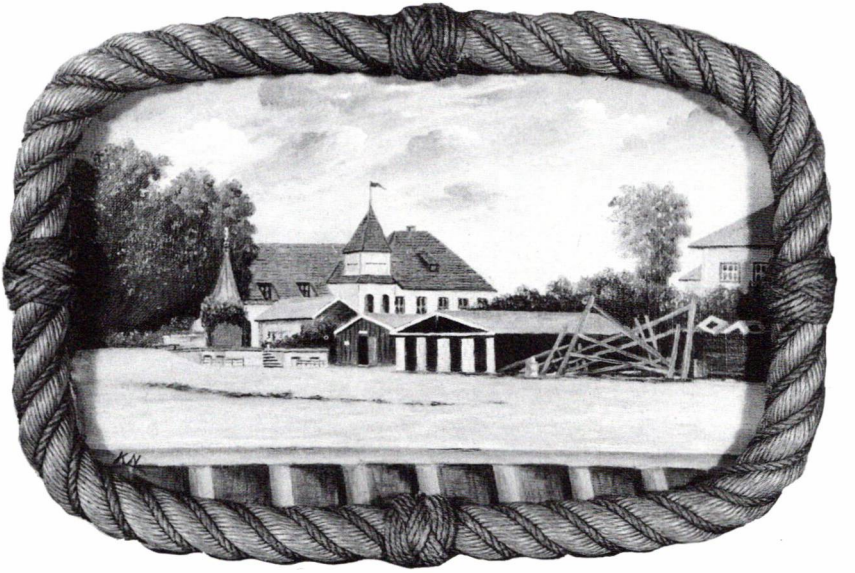

Tovværksindrammet maleri. Vedbæk hotel set fra havnen, malet af forfatteren Knud Andersen, der var havnefoged i Vedbæk 1939-1947. Maleriet hænger sammen med en pendant på Byhistorisk Arkiv.

højvande. Søllerød Tidende omtaler havnesagen i begyndelsen af 1918, hvor kommunens bidrag til havnen vedtages forhøjet med yderligere 10.000 kr. Det var oprindeligt meningen, at molerne skulle bygges af stenkastninger, hvor kernen blev fyldt med sand. Med det bevilgede tilskud kunne man i stedet benytte sten til udfyldningen og dermed opnå en solidere konstruktion.

Havnen skulle være færdig i juni 1918, men vanskeligheder med at fremskaffe materialer havde fra starten gjort denne tidsplan tvivlsom, og

De voldsomme isskruninger 1940 ødelagde en del af havnens bolværk. Pressefoto fra Vedbæk 1940.

Sandet bortpumpes

det kom da også til at slå til. Den 8. oktober 1918 anmoder man i et brev til vandbygningsdirektøren om assistance til bortpumpning af sand. Denne anmodning blev imødekommet, og prisen for fartøjet »Sandsugeren«'s indsats beregnedes som en lejeafgift på 225 kr. om dagen. Geoteknikken har åbenbart ikke dengang været anvendt så meget som i vore dage, for ganske kort tid efter at »Sandsugeren«'s arbejde startede, stødte man på lerbund, og det blev derfor nødvendigt at rekvirere assistance fra en spandekædegravemaskine. Derfor beder man havneingeniør Bech om at måtte leje spandegravemaskinen »Sandormen«. Udover lejeafgiften på 660 kr. for hver arbejdsuge påregnes udgifter med basis i en kulpris på 140 kr. pr. ton.

Indvielse 1. juli 1919

I slutningen af efteråret stod havnen stort set færdig bortset fra arealet

mellem Strandvejen og havnen. Af økonomiske grunde blev dette arbejde udført lidt efter lidt, selv om mange udtrykte beklagelse over denne skønhedsplet. Havnen blev officielt indviet 1. juli 1919.

EFTERSKRIFT

Fra bro til havn

Dampskibsbroen, der med enkelte afbrydelser havde været anvendt i 100 år, fik nu lov at sygne hen, og isvinteren 1926-27 fjernede de sidste rester af trækonstruktionerne. Dog kan man endnu i dag se nogle få af pælene ved stensætningen tæt ved stranden.

Et kapitel var slut, og et nyt var begyndt. Havnen blev en del af byen. Anvendte man ikke direkte havnen som fisker eller lystsejler, kunne man i det mindste have glæde af den under aftenpromenaden. En fuldbefaren sømand vil sikkert kalde Øresund smult vande. Men også her kan en havn blive udsat for store naturkræfter under kraftige østenstorme eller især isskruninger. I det tidlige forår 1940 blev havnen således en del beskadiget under meget kraftige isskruninger, som med stor kraft sendte isen i en flydende strøm ind mod kysten. Et ganske andet problem udgøres af de mængder af tang, som til tider kan ophobe sig nord eller syd for havnen. På varme dage kan dette tang gå i hurtig forrådnelse med en ganske kraftig stank over havneområdet til følge.

Den økonomiske fremgang efter anden verdenskrig bevirkede en kraftig øgning af antallet af lystbåde. Dette skabte grundlag for den store havneudvidelse i årene 1965 til 1969.

Mange synes, at hyggen nu er borte. Men sådan vil det jo altid være, når noget nyt skyder op, og sådan var der også mange som følte, da havnen i sin tid erstattede dampskibsbroen. Men sært er det alligevel at vandre mellem de mange sejlbåde, der jo egentlig bare ligger her for sjov, og så samtidig lade tankerne gå tilbage til det lille samfund, som før Københavns arme nåede hertil stred for mad og husly.

Det er egentlig ikke så mange år siden.

Der er stadig liv i de gamle erhverv i havnen ved siden af lystsejlerne.

Kilder

Lokalaviser og arkivmateriale (Vandbygningsvæsenet) på Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune.

Litteratur

H. Munchaus Petersen: Planmæssig ankomst. Danske dampskibe indtil 1870, bd. 1, 1983.

Gunnar Sandfeld: Søllerød – som det var engang. Bd. 5, 1978.

Torben Topsøe-Jensen: Fem mil langs Øresund. Træk af Strandvejens historie. 1974 2. udg. 1979.

Lelle's historie

Barndomserindringer fra 1930'erne og besættelsestiden

Af Else Marie Larsen

Min mormor, Bertha Jensen, var en stilig dame, som morfar, murer Heinrich Jensen, villabyen i Holte, altid tog megen hensyn til. Vi børn var meget glade for dem begge. Morfar var den, der sørgede mest for hjemmet og os børn. Det var f.eks. ham, der tog på kødtorvet i København og købte store pakker med kødben, som der blev lavet fars af og kogt suppe på. Det var også ham, der gjorde den grove rengøring for min mormor om lørdagen. Han var en meget flot og statelig mand, med et stort temperament. Da mine forældre ville giftes, passede det ikke min mormor. Hun syntes ikke, at en arbejdsmand var fin nok til hendes datter. Først efter det andet barnebarn var født, ville hun komme hos sin datter (min mor) på Kildevældsvej i Holte, hvor familien boede i et gammelt træhus. Her blev jeg født i marts 1930.

MARIEHØJ

Mine første erindringer går tilbage til tiden omkring år 1934, hvor jeg fire år gammel boede på Mariehøjvej i Gl. Holte. Mine forældre var flyttet dertil i 1932.

Huset var et murstenshus med otte lejligheder og lokum i gården, hvor der også var brændeskure og vaskehus, og i gavlen et pissoir til

Min mormor Bertha og morfar, murer Heinrich Jensen, villa »Skovfryd«, i Skovridergårdens villaby ved Kongevejen, fotograferet i 1933.

mændene, og hvorfra der altid stank, når døren stod åben. I gården var der en stor tørreplads og en stor mødding med trædæksel over. Fra gården gik man ned i haverne. Der var én til hver lejlighed, de var store og gik næsten helt ned til mosen. Om søndagen var der altid familiesammenkomster i haverne. Det gik lystigt til, der blev spist og drukket, og vi unger legede og sloges rundt om.

Søndag i haven

Lejligheden var på to rum og et køkken og havde fælles gang med

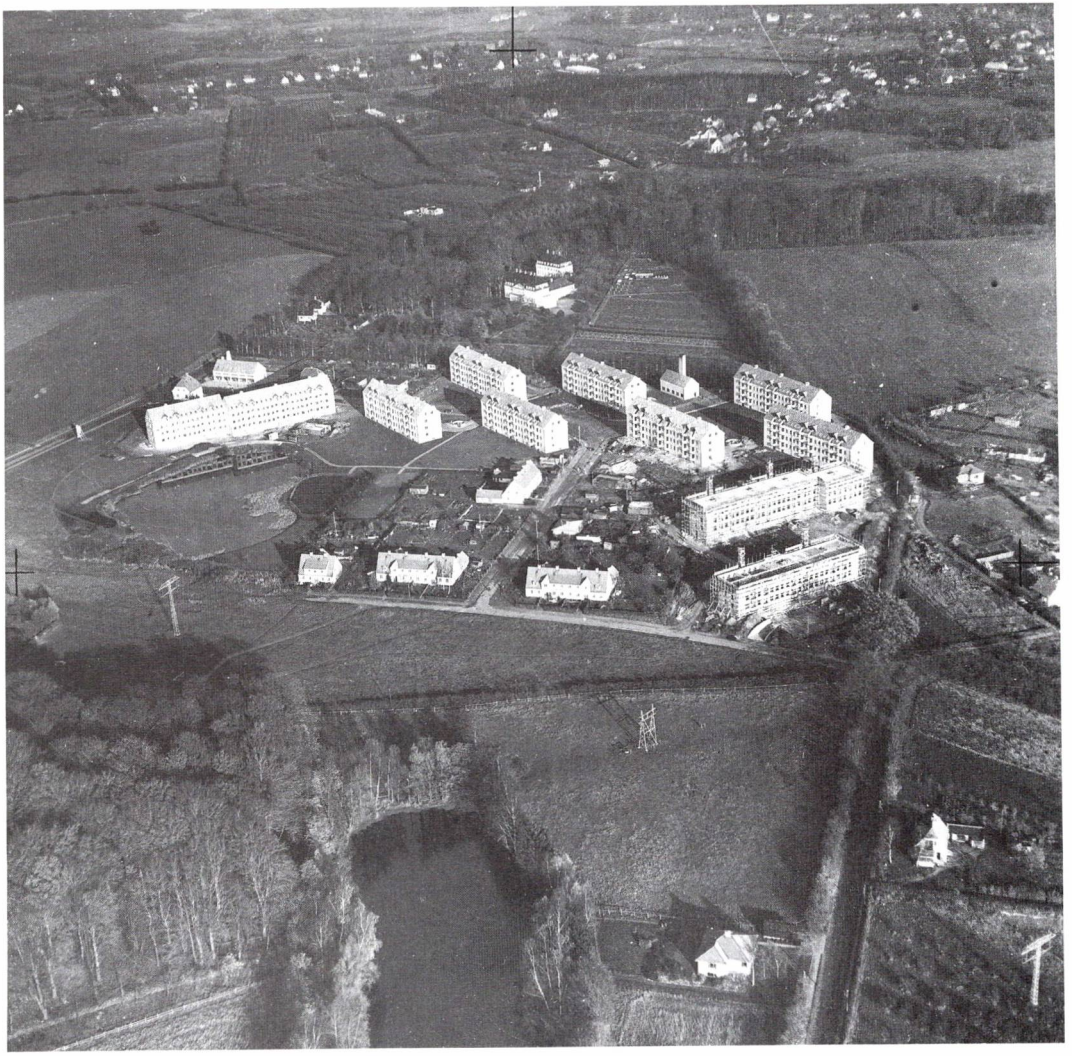

Luftfoto over Mariehøj og Skoleparkbebyggelsen fra omkring 1950 før motorvejen blev anlagt. Det sociale boligbyggeri Mariehøj er de fire lave huse foran Skoleparkens etageejendomme. Da jeg var barn lå husene frit i det åbne landskab med haver ned til den lille mose til venstre for Mariehøj. Det var den mose, vi kælkede ned til oppe fra Gl. Holte skole. Som det fremgår af billedet er Skoleparken – blokkene til højre – endnu under opførelse. Byggeriet blev afsluttet i 1950. I baggrunden i centrum ses pigehjemmet »Skovly«. I forgrunden t.v. Pilekæret og den gamle høj i Holtegaards park, som gav navn til Mariehøj-byggeriet.

naboen til gården. Fra stuen gik man ud til trappen til 1ste sal og ned til kælderen, hvor der var rum med tremmer for dørene. Her var plads til kartofler og grøntsager om vinteren. Der var mørkt og fugtigt, med mus og skruptudser, så det var ikke let at få nogen til at gå derned.

Fra Mariehøj husker jeg, hvordan vi legede i grusgraven på marken, hvor Skoleparken nu ligger. Om vinteren kælkede vi ned ad bakken i Kohaveskoven bagved Magdalene-hjemmet, Skovly. Vi var mange børn i husene, og noget af det værste jeg husker var, at der i en af

Søndag i haven ved Mariehøj, 1933. Fra venstre mormor og morfar, tante Doris gift med mors bror Erland, der også boede i Mariehøj. Dernæst moster fra København, far med mig på skødet og mor med ryggen til.

lejlighederne var en far, der drak meget, og moderen var næsten aldrig hjemme. Dér slog min mor engang ruderne itu for at komme ind til børnene, der lå spændt fast i sengen og ingen mad havde fået i flere dage. Min far og nabokonen hjalp til. Der blev fyret op og de fik noget mad.

Hønsegården

I haven ved Mariehøj havde min far altid høns, ænder og gæs. Det var spændende, når min far kom ind i køkkenet med æggene i en balje vand, og vi så dem bevæge sig; de, der ikke duede, blev kasseret. De andre kom ud under en høne, som rugede dem ud. Kyllinger og gæslinger blev passet og plejet, f.eks. blev de hver dag kikket efter på fødderne, der blev set efter, om de havde rigtig afføring som tegn på, at de var sunde. De gik og snadrede i hønsegården, hvor der også var kaninbure og grisehus. Til de små ænder havde han et stort rundt badekar med trapper op til, hvor de kunne gå op og tage sig en svømmetur. Uden for haven var der store marker med masser af græs og kløver, der gik helt ned til mosen.

Asylet på Gl. Holtegade

Fra min tidligste barndom husker jeg, vi gik på asylet (i dag hedder det jo børnehave) i Gl. Holte hos frøken Ude. Her var vi hele dagen. Vi legede i haven, sang og dansede sanglege, men jeg husker især engang, de andre børn fik mig til at spise de små frøer, der kom efter regnen. Så blev jeg sat ind i kosteskabet på trappen op til 1ste sal. Dér var kulsort, men det var straffen, når man havde lavet noget galt. Senere hen gik vi på asylet efter skoletid.

Om vinteren kunne vi kælke fra Gl. Holte skole og ned på mosen. Men kælk havde vi ikke. Vi brugte skoletasken som slæde. En dag gik det galt. Jeg gik ikke på asylet efter skoletid, men ud for at slæde på bakken. Jeg gik lige ned igennem isen i en våge, der var inde mellem buskene. De andre børn fik reddet mig op og bar mig hjem, hvor ingen var hjemme. Mor var på arbejde, men nabokonen, Dorthea Olsen, tog affære. Hun gav mig en ordentlig endefuld og sendte mig på hovedet i seng. Der var ingen forskel på, hvis børn man opdragede på.

Lørdagsvask

Jeg kan huske den vinter, da min far var arbejdsløs, og min mor kom hjem fra sit arbejde helt stivfrossen, da havde min far en gryde med

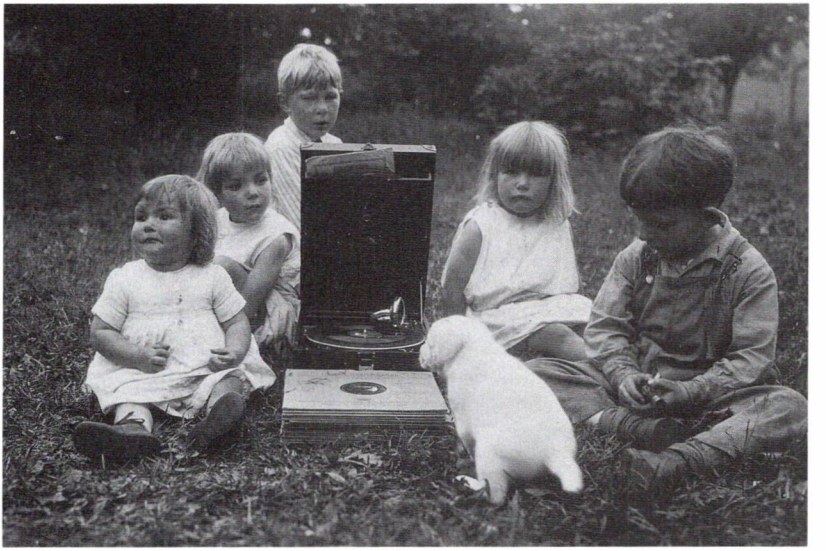

Fire søskende i Mariehøj 1932 med mosters pladespiller og vor fætter Henry til højre. Fra venstre Lelle 2 år, Bodil 5 år, Hilmar 6 år og Britha 4 år med vores hund Thor.

kogende vand parat på kakkelovnen. Vandet blev hældt op i en stor balje på køkkengulvet, og min mor klædt af og sat ned i det varme vand. Det må jo have været den måde, de klarede de strenge vintre på. Det med baljen får mig også til at tænke på vores lørdagsvask. Vi var fem børn, der skulle bades. Det skete altid lørdag aften. Der kom varmt vand i baljen, den ældste kom i først, blev vasket, fik vasket hår, der blev skyllet med rent vand fra en kande. Den næste kom i o.s.v. Mor var den, der vaskede hår og badede os. Far var den, der tørrede os, gav os rent tøj på, og til sidst fik vi æg og sukker, der skulle røres godt til æggesnaps. Når det var spist, skulle vi i seng. Det med, at far tørrede hår på os, det

En »lørdagsvask«, der bortset fra træbaljen ligner vores. Maleri af Viggo Johansen 1888 (Ordrupgård).

fik han lov til, selv efter vi var voksne, for vi syntes, han var så god til det. Efter vi var kommet i seng, vaskede han så håret på min mor.

Brændevin

Min far var dygtig til sit arbejde, men jeg ved også, han kunne tage sig en ordentlig tår over tørsten. Han havde altid en flaske brændevin i sin taske med på arbejde. Den blev købt om fredagen i Brugsen og skulle være hele ugen. Han tog så en dram af den hver dag til sin frokost, og selv om der gik druk i skuret – han var murerarbejdsmand – fik de ikke lov til at få noget af den flaske, for den skulle holde hele ugen ud.

Som børn skulle vi, når vi spiste middag, altid dække bord med rigtig hvid dug. Vi skulle lære at spise rigtigt med kniv og gaffel – og også spise op, men var der noget, vi ikke kunne lide, var der altid vores hund. Den lå under bordet, mens vi spiste, så der røg mange bidder ned til den under dugen.

Under arbejdsløshedsperioder var det småt med penge. Når vi sad ved bordet alle syv, sagde far til mor: »Har børnene fået, ellers skal jeg ikke have«. Så blev der delt af det, der var. Mor var utrolig dygtig til at få alting til at slå til, og til at finde på, hvad mad angik.

Vaskedag

Storvasken foregik i vaskehuset, en sidebygning til selve huset. Der var en stor gruekedel, nogle store træskyllekar og et par bænke. Under

Far på arbejde på Gl. Holtegaard i begyndelsen af 1930'erne. Yderst t.v. min farbror, murermester Amdi Christensen, Holte, og derefter min far Hans Christensen i sit murerarbejdstøj. De arbejdede på taget af Holtegaard efter en brand.

Min mor, Else Jensen, 14 år gammel med sine to yngre brødre Erland og Børge fotograferet i sommeren 1917.

gruekedlen skulle der fyres op med træ. Det måtte vi børn hente i Kohaveskoven, og det var meget, der skulle til. Tøjet blev kogt dagen i forvejen og stod natten over i kedlen. Næste dag skulle det over i baljer, og til sidst blev det skrubbet på et vaskebræt. Så snart vi var store nok til at være med, var det bare om at komme i gang. Det begyndte gerne med, at vi skulle vaske sokkerne. Dem var der mange af til syv personer. Tøjet blev skyllet i koldt vand, enten det var sommer eller vinter. Det

»Vaskekoner« i gården ved Mariehøj i begyndelsen af 1930'erne. Fra venstre: Kamma Godsk, fru Pedersen og Dorthea Olsen, med håndbajere.

var som regel noget, der tog en hel dag, og koldt var det at hænge tøj ud på snorene og på hækken. Om vinteren frøs det næsten tørt, resten måtte tørre inde ved kakkelovnen. Om sommeren var det fuldt af ørentviste, når det lå på hækken, men det lærte vi at leve med.

Alene hjemme

Vi var ofte alene hjemme. Far gik til møde i fagforeningen, mor var ude at koge eller til et eller andet møde. Så måtte vi passe os selv. Engang havde vi fundet på at ride på højskulder. Vi red på vores storebror, da en af os fik tåen ind i lysedugen på buffet'en, hvor alt mors krystal stod – det eneste hun havde af værdi – og det hele væltede ned på gulvet. Dér sad vi og vrælede allesammen, da mine forældre kom hjem.

Der var kun én skål tilbage. Den har min søster endnu. Jeg husker, hvor min mor græd, da hun så hele den ravage på gulvet. Vi fik en gang tæsk og på hovedet i seng. Det med at blive puttet i seng, når vi havde lavet noget galt, blev brugt meget. Engang havde far lagt gammelt brød i blød i en stor balje til hønsene og ænderne. Vi syntes, brødet fint kunne bruges som maling, så vi malede hele køkkenet, der var blåt, brunt med det klister, som brødet var blevet til. – Så da far kom hjem, var den fest forbi.

Fritiden

Vi legede meget på vejen, hvor vi sjippede og spillede bold, rundbold, og langbold. Vi var mange børn, 30-40 stykker alene i de otte lejligheder, hvor vi boede. Men Gud nåde og trøste os, hvis vi gik ned til mosen. Den var vist alle forældres skræk. Om sommeren gik vi til Vedbæk for at bade eller sad bag på en cykel, hvis der var nogen, der havde sådan en. Så fik vi kold te med citronsyre og sukker i med på en sodavandsflaske med patentprop. Det lavede mor altid til os om sommeren som læskedrik, når det var varmt. Vi fik nogle humbler rugbrød med, så vi kunne klare os længe – helst hele dagen. Vores badetøj var nogle gamle bukser og en klud om brystet til de store, men alle så jo næsten ens ud. Senere fik vi rigtige badedragter, der var røde. Men vi var aldrig mellem dem,

Mors symaskine

der så værst ud, for vores mor syede alting om, som hun fik hos dem, hun vaskede for og gjorde rent hos. Så sad hun om natten og syede på den symaskine, som hun havde købt på afbetaling, og hvor der kom en mand og hentede 2 kroner hver uge som afbetaling. Der var også en sygekassemand, der kom og skulle have penge. Det var dog ikke altid, mor havde nogen til ham. Det var, når vores far havde drukket hele ugelønnen op. Men det har vi børn aldrig mærket noget til. Vi skulle altid spise mad på asylet og i skolen – som regel grød eller øllebrød – og i hvert fald ikke altid noget, vi kunne lide. Om vinteren fik vi suppe eller

Spisetid

boller i selleri, som jeg ikke kunne fordrage. Hjemme blev jeg altid fri for sellerierne, jeg kunne simpelthen ikke spise dem, så mor tog dem over på sin tallerken. Det var en værre forestilling, når vi spiste, for

Børnene i Mariehøj, på trappen til nr. 4. Fra venstre mine storesøstre Britha og Bodil med Edith fra første sal stående imellem sig. Derefter naboens børn Lizzie, Jytte og Gurli med lille Irving på skødet. Foto fra 1933.

den største af pigerne var et værre pernittengryn. Rundt i kanten på hendes tallerken lå der altid en hel masse små ting, som hun fandt i maden. Det tog lang tid for hende at spise, men det måtte vi andre bare vente på. Det kunne vi ikke forstå, for vi spise jo bare. Om vinteren tog vores far ud på sundet og pilkede torsk. Stiv af frost kom han hjem, men med nogle store, flotte torsk, som vi fik med sennepssovs og mange kartofler til. Ellers stod middagene på brunkål og flæsk fra sulekarret, grønkålssuppe, gule ærter, om søndagen hønsekødssuppe med peberrodssovs og kartofler eller kaninsteg og budding. Sommetider fik vi sødsuppe og spejlæg, øllebrød og pandekager, eller bare grød, vandgrød

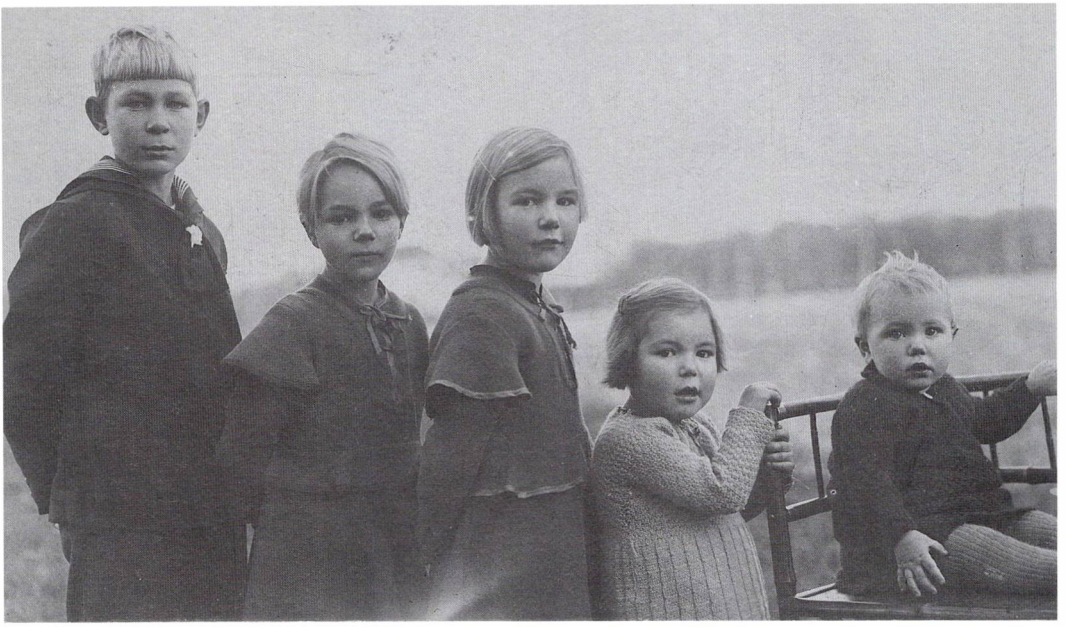

Så er vi blevet fem søskende i Mariehøj, 1934: Hilmar, Bodil, Britha, Else Marie (Lelle) og Kamma.

eller sødgrød (byggryn kogt på mælk). Mælken blev hentet hver dag på Egebækgården. Når der var malket, skulle vi være der med mælkespanden for at få den fyldt op.

Det eneste jeg husker fra min første skole, Gl. Holte skole, er den første skoledag – 1. april 1937 – hvor jeg skulle møde i klasse I.B. Da vi var kommet ind og sidde i klassen, siger lærer Carl Nielsen: »Lelle, kom herop (til kateteret) og syng »Hist hvor vejen slår en bugt« for os«.

Søllerød Sommerlejr

Sommerlejrene med Carl Nielsen har til gengæld bidt sig fast i min

erindring. Mor tog hvert år fra 1937 på Søllerød-sommerlejr i 10 dage. Det var noget, hun glædede sig til. Sommerlejren blev en hjertesag for hende. Jeg kom med fra jeg var 7 år, mens de andre søskende måtte blive hjemme. Jeg glædede mig meget til at være væk hjemmefra, men var alligevel glad for at skulle være sammen med min mor på lejren.

Sommetider blev de andre søskende sure, når hun havde købt nogle store sleve og piskeris til de store gryder på sommerlejren i stedet for til os selv, men det var selvfølgelig mere vigtigt, at det hele fungerede på sommerlejren, hvor mor og far – først i Udsholt og senere på Sjællands Odde – altid var med til at reparere, forbedre og vedligeholde. Alt foregik uden for skoleferierne; fra starten med tog fra Holte til Gilleleje og så en spadseretur på 7 km ud til Udsholt strand. Det var en drøj tur med alle de børn, men der kom hurtigt ild på komfuret og maden blev lavet, når vi var ankommet. Som regel måtte mor og tante Mariane først ud og save brænde – tit også ud og rense lokum'er. Det var vigtigt, når der var så mange, der skulle bruge dem. Alt foregik udendørs, hvor der var et halvtag med nogle vandfade. I gården en pumpe, her foregik opvasken, dog hvis det regnede, under halvtaget. Tante Else (mor) og tante Mariane sørgede for, at vi børn deltog i opvasken.

Lærer Carl Nielsen fra Gl. Holte skole og lærer Rossen var ledere i begyndelsen, men i årenes løb blev det mange forskellige, jeg kom til at være sammen med på sommerlejr – også efter jeg som voksen selv tog med som »tante« i mange år. Far kom på besøg om søndagen og var altid parat til at give en hånd med til alt, hvad der var at reparere på bygninger og lign. Der var altid noget at tage fat på, når han kom derop, og det havde ikke været rigtig sommer, hvis vi ikke havde været på sommerlejr.

Vedbæk strand

Mor var også strandvagt for A.S.F. (Arbejdernes Samaritterforening) – hvor hun sad i bestyrelsen. Mange møder blev holdt hos os. Om søndagen skulle vi enten til Vedbæk eller Skodsborg strand for at være strandvagt hele dagen. Mor skulle forbinde tilskadekomne og holde øje med de badende. Det hændte, vi måtte tage alene hjem, når en eller

anden måtte følges på hospitalet, men det tog vi som en selvfølge. Vi havde jo badet og svømmet hele dagen og var godt trætte.

I HUSVILDEBARAK I ØVERØD

I 1939 flyttede vi fra Mariehøj ud i »barakkerne«, der lå på Højbjergvej over for Højbjerggård. På grund af, at min far ikke havde betalt husleje, var vi blevet sagt ud af lejligheden i Mariehøj. Det græd mor meget over, for det var en slags husvildebarakker, kommunen havde til sådan nogle som os. Dér boede en hel masse familier i bittesmå rum, med et køkken, kun sammentømret af nogle skidengrå brædder og en primus til at koge på. Stuen var tapetseret med noget gråt papir. Her var rigtigt uhumsk, også hvad W.C. angik. Vi var altid bange for at gå derud. Jeg kan huske, hvordan vi fik væggelus, og alle lejlighederne skulle gasses. Vi blev flyttet ud på marken i store militærtelte, og hver dag blev vi vasket i noget, der lugtede forfærdeligt (tjære). I håret kom der noget rædselsfuldt, som blev pakket ind i et stort stykke stof rundt om hovedet. Vi skulle gå med det i nogle timer, til det skulle skylles ud igen, og så blev vi alle fem klippet drengehåret og kæmmet godt.

Væggelus

Fars have

Far fik et stykke jord ved mosen bagved barakken af Prip på Højbjerggården, og her begyndte han forfra med at bygge hønsehus. Siden kom der også geder til foruden ænder, dværghøns (Hans og Grethe), gris og kaniner – og til sidst et får (Bruno). Hver dag, når vi kom fra skole, skulle vi plukke grønt til kaninerne. Det var ikke lige sagen, når de andre børn bare kunne gå ud og lege. Vi plukkede så, til vi kunne ryste sækken, så det så ud, som om den var fyldt. Når far kom fra arbejde og skulle fodre dyrene, var der selvfølgelig ikke mad nok. Så skældte han ud – gik hen og tog leen for at slå noget mere. Men sommetider blev han så gal, at vi blev sendt af sted igen, og vi skulle ikke komme tilbage, før sækken var fuld.

I haven skulle vi også hjælpe til med at luge gulerødder, plukke ærter

og bær, men da jeg var meget bange for edderkopper, var det ikke megen gavn, de fik af mig. Jeg sprang hele tiden væk. Mine søskende blev gale på mig, for det tog for lang tid, inden vi blev færdige og kunne komme ned og bade i mosen sammen med alle de andre børn.

HJEMMET I SØBAKKEHUSET

Da det blev vinter, fik vi en lejlighed på Søbakkevej nr. 31 i Søbakkehuset (den gamle Prinsesseskole), og her begyndte en hel ny tid for os. Til at begynde med gik jeg og de tre store i Gl. Holte skole. Vi skulle igennem Kirkeskoven ud til Attemosevej, eller ad Øverødvej, forbi

Søbakkehuset (den gamle prinsesseskole) på Søbakkevej, som jeg og mine søskende husker det fra vi boede dér i den fredelige idyl ved hulvejen og kirkebakken. Foto fra 1930'erne.

Øverød skole

Brugsen til skolen – det var en lang og drøj tur, og fodtøjet var ikke alt for godt, enten for store træskostøvler eller hullede gummistøvler. Sko havde vi kun til pænt brug. Efter den første vinter blev jeg flyttet til Øverød skole, hvor min lillesøster nu gik. Her var Boas overlærer. Jeg fik lærer Reeslev til klasselærer i dansk, stil og regning og lærer Koudal i naturhistorie. Det var en anderledes kort skolevej: Forbi vaskeriet Sødal op ad Sølbakkevej til skolen. Der var altid nogle at følges med. Børnene der kom fra Søllerød, gik alle forbi vores hus til Øverød skole. Når de store og vores mor var gået, kunne vi lige nå at lave et røræg med sukker, og så ind under madrassen i sengen med koppen, inden vi gik. Sikken en ballade, når mor skulle gøre rent om lørdagen, og hun gik sengene efter.

Hun havde det vist på fornemmelsen, siden det altid var hende, der fandt kopperne, før vi selv fik dem fjernet. Vi skulle altid hjælpe med at gøre rent – før noget andet. Det var under krigen, hvor der var rationeringsmærker på sukker. Selv om vi var mange, havde mor aldrig svært ved at få mærkerne til at slå til. Men de sukkermærker, hun kunne spare op, skulle hun bruge til syltning.

Jeg elskede at lege med dukker. Oppe bag ved en syrenbusk i haven

Øverød skole på den anden side af Søllerød sø set fra vor kælkebakke på hulvejen; til højre skimtes Søbakkehuset og i centrum Drewsens hospital, som »hed« Drewsens Minde, da vi boede i Søbakkehuset. Den høje skorsten bag Drewsens hospital er vaskeriet Sødals. Fotografiet er fra omkring 1905, få år efter, at Øverød skole var blevet bygget til afløsning for den gamle skole oppe ved Søllerød gadekær.

havde jeg en kogeplads, som jeg havde lavet af nogle mursten. Jeg kogte mad til dukkerne, selv om jeg ikke havde noget dukkekomfur, som andre fra klassen, ligesom jeg heller aldrig kom til at eje en dukkevogn. En kasse, der havde været rosiner i, og som vi havde fået varer i fra Brugsen i Gl. Holte, blev min dukkevogn.

Varer fra Brugsen

Fredag morgen – på vej til skole i Gl. Holte – afleverede mine store søskende en indkøbsseddel til Malmberg i Brugsen. Hver fredag eftermiddag kom der så bud hjem til os med varerne. Det var en stor dag, for der var altid et kræmmerhus bolsjer til os og altid et stykke flagchokolade til mor. Når det var vinter, og far var arbejdsløs, havde vi ingen penge til brugsmanden, så måtte vi betale af på regningerne hele sommeren. Men det var en aftale med uddeler Malmberg.

Hver fredag om sommeren kom også skærslipper Wagner. Han var fra Øverød og gik på landevejen hele sommeren. Om vinteren boede han på herberg i Hillerød. Wagner fik til at begynde med 25 øre om ugen. Men jeg kan huske, det steg til 1 krone, inden han holdt op med at komme. Selv om mor og far ikke var hjemme, måtte vi aldrig være bange for at lukke op for Wagner. Han skulle bare have de penge, så gik han igen.

Bageren

På Søbakkevej kom også bager Jensen fra Andelsbageriet i Nærum. Det var altid sidst på hans tur, og hvis vi var hjemme, når Jensen kom, var vi sommetider heldige at få nogle rosinbrød og kanelsnegle fra dagen før. Han satte de søde sager i en stor pose på køkkenbordet, og det hændte, at den, der kom først hjem, fik spist nogle stykker, inden de andre kom. Bageren afleverede også nogle store rugbrød og sigtebrød.

Fiskemanden

Om tirsdagen kom fiskemand Christensen fra Vedbæk. Var der ingen hjemme, havde vi sørget for, at køkkenvinduet stod åbent. Igennem vinduet lagde fiskemanden så sildene i et fad, der stod i vasken. Det skete, at katten var kommet ind før os andre, men det var bare om at komme vand på, for missemor sad der troligt, til mor kom hjem. Missemor havde vi fået af graver Christensen på Søllerød kirkegård.

Vi legede meget på kirkegården, hvor der var mange trapper og en

5. klasse på Øverød skole, 1941, med lærer Reeslev, som jeg husker som en god lærer med mange interesser. Jeg står bag ham til venstre. På lærer Reeslevs højre side står Ruth Nielsen, som sammen med Jytte Christensen i forreste række nr. 2 fra venstre var min bedste veninde i skoletiden. Ruth og Jytte boede begge oppe i Søllerød by.

Bager Chresten Jensen fra Andelsbageriet i Nærum med sønnen Arne og en medhjælper. Den hestetrukne brødvogn er fotograferet under krigen på Øverødvej.

stor græsplæne med et gammelt flaskeæbletræ. Vi spise æblerne, lige så snart de var modne. Den dag vi fik katten, sagde mor, den er da så grim, at vi nok får lov at beholde den. Det var under krigen, og der forsvandt mange katte rundt omkring. Katteskind var meget efterspurgt, man kunne sælge skindene til op mod 8 kr. pr. stk.

Missemor var rød, hvid og sort og blev vores kat i mange år. Hun jagede alle hunde væk fra haven, kun en gammel bulldog, som boede inde i Kirkeskoven i Harders hus, fik lov til at komme på besøg. Når ejerne tog af sted om morgenen, gik hunden ned til mor. Den fik lov til at ligge bagved kakkelovnen hele dagen. Vi kunne aldrig forstå, misse-

mor havde givet den lov. Når klokken blev henad fire om eftermiddagen, gik hunden hjem til sig selv igen. De, der ejede bulldog'en, vidste ikke noget om det.

Hjemlige pligter

Når vi kom hjem fra skole, skulle der vaskes op, skrælles kartofler, og tit lå der en seddel til os – »kog kartofler, far laver resten, når han kommer«. Det blev vi hurtigt vant til, enten mor var ude i barselspleje eller til møde i sygekassen, skolekommissionen eller arbejdersamaritterne, og far var ligeglad, bare han fik lov til at passe sin have og dyrene – det var ikke lige noget for mor. Hun ville kun lave maden til. Til det var hun et rent geni, hun elskede at sylte, bage, og hun henkogte alt fra medisterpølse, rullepølse og flæskestege til grønærter, gulerødder og bønner, som hun saltede – ikke mindst de brune bønner, som vi fik kogt

Min mor med vore katte i døren til køkkenet i Søbakkehuset, 1943.

med røget flæsk, der havde hængt op ad skorstenen sammen med den røgede skinke. Vi skulle altid være med til at lave mad, også vores storebror, som efterhånden blev ret dygtig til det. På den tid var det næsten uhørt, at drenge var med til det huslige, men hos os var det alle, der hjalp til.

Søndag i fars have

Om vinteren begyndte søndagen med, at far stod op og fyrede i kakkelovnen. Der var altid koldt om morgenen, ja, hele året. Så lavede han kaffe og krydderboller, der blev ristet i ovnen. Vi unger krøb så ind i dobbeltsengen hos mor, hvor vi hyggede os med kaffen. Derefter kørte far i haven, og han forventede, at vi kom derud og lavede noget, allerbedst hvis mor var med. Men hun kunne godt finde på at snyde ved at sige, at hun skulle lave noget andet, og hun sendte så os af sted med madpakke og termoflaske. Søndagstermoflasken var dobbelt så stor, som den far normalt havde med på arbejde. Engang min lillesøster og jeg skulle i haven, gik det galt. vi spadserede gennem Kirkeskoven og videre over gærdet ved Havarthigården. Vi svingede med tasken og så sagde det – »bang« – i termoflasken. Vi turde næsten ikke fortsætte ud til haven, men af sted måtte vi. Da far så den smadrede flaske, sagde han: »I kan lige vente, til jeg kommer hjem«. Så vi gik hele dagen og bare ventede på at få lov til at gå hjem. Vi skyndte os ad Højbergvej og gennem Havarthigården ad stien, gennem Kirkeskoven til Søbakkevej og hjem i seng, inden han kom. Hvad der skete efter, far kom hjem, ved vi ikke, for vi ville ikke spørge om noget. Vi lå bare under dynen og ventede, men der skete ikke mere.

Mosen ved Højbjerggård

Ved haven på det åbne areal mellem Højbjerggård og Rygård lå Højbjerggård mosen, hvor vi badede om sommeren og havde det mægtigt sjovt. Vores lillesøster var fars kæledægge, syntes vi andre. Så hun blev gerne kanøflet, når far ikke så det, men han kunne altid høre os på grund af hunden, vi havde, der hed Max. Far havde Max til at passe på dyrene, når han ikke var der. Der var næsten altid nogle, der prøvede på at stjæle enten nogle af hønsene eller grisen. Man kunne sælge alt under krigen.

Søbakkehuset fotograferet omkring 1915, længe før vi kom til at bo dér. Vores lejlighed var i den nærmeste del af huset, hvor man også ser gavllemmen op til loftet.

Men tilbage til mosen. Engang havde vi taget min lillesøsters sko og sat den ud at sejle i mosen, og hver gang den omtrent var inde ved land, tog vi en lang kæp, lavede bølger og fik den til at sejle ud igen. Hunden gøede og skabte sig, sprang ud i vandet for at redde skoen. Til sidst var den helt udmattet, og det kunne far selvfølgelig høre. Han kom farende og gav os en ordentlig røvfuld hver – jeg tror ligeså meget på grund af larmen. Vi måtte i hvert fald ikke være onde ved dyrene, og nu kunne vi ellers godt skrubbe hjem. Hjemme blev der ikke snakket mere om det.

Dejligt var der ved Søbakkehuset – også om vinteren. Min lillesøster Kamma står ved den store slæde oppe i driverne. Vi har pipalukkerne (kyser) på, som vi selv har syet af kaninskind. Foto fra vinteren 1943/44.

»Den tavse dansker«

Vi kunne aldrig forstå, hvordan mor og far blev enige om noget. Far sagde så at sige aldrig noget, det var mor, der talte. Vi sagde, hun både spørger og svarer – det var ikke for intet, at far blev kaldt »den tavse dansker«. Men når han endelig sagde noget, så blev det også hørt. Helst lod han mor sige det, der skulle siges. Men vi måtte altid spørge ham om lektierne, hvis han vel at mærke var oppe, når vi lavede dem. Som regel var han den, der gik først i seng af os allesammen. Far havde en knage ved siden af kakkelovnen. Dér hængte han sit tøj, både sommer og vinter. Vi kunne altid se, om han var hjemme. Havde han været ude og

Søllerød kro som jeg husker den bedst. Vi kom jo mest til køkkendøren, når vi skulle have fat i pigerne. Køkkendøren står åben i baggrunden. Bag den næste dør under buen regerede tjener Olsen. På loftet over hans domæne fandt vi slæden, der straks blev døbt »Olsen«. Foto fra omkring 1950.

ta' sig en tår over tørsten, kom han hjem, ind ad døren, tog sit tøj af, op på knagen med det – og lige ind gennem stuen til soveværelset og så i seng. Så vidste vi, hvad klokken var slået, ingen talte mere om, hvor far blev af. Nu var han jo kommet.

Om vinteren kælkede vi på »Hulvejen« om aftenen – oppe fra Søllerød kro og ned forbi Søbakkehuset til Søllerød sø, men vi måtte passe på ikke at larme for meget, når vi nåede enden af bakken, for så blev vi bare hentet ind. Jeg var altid den, der først måtte ind. Jeg frøs nemlig altid, fordi jeg – som den mindste af de store – fik lov til at stå og vente, mens de andre brugte slæden; så blev de hurtigere af med mig. Vi skulle være inde klokken otte om aftenen, og vi måtte ikke støje, så vi generede naboerne.

Gadekæret i Søllerød

Om dagen, når vi kom fra skole, gik vi op til gadekæret ved Søllerød kro og sprang på isflager, som de store drenge havde hugget løs. Faldt man i vandet, blev tøjet hurtigt stivfrossent. Så var det bare om at komme ned ad bakken i en fart og få skiftet til tørt tøj, inden der var nogen, der kom hjem og opdagede det. Mor og far kælkede af og til med os på Hulvejen. Vi havde en stor slæde, hvor der kunne være fire personer på, og så gik det ned ad bakken. Pigerne på Søllerød kro havde fundet en stor gammel slæde på kroens loft, den var næsten firkantet og havde plads til mange. Vi døbte den »Olsen«, vist nok efter en tjener på kroen. Når pigerne var færdige om aftenen på kroen, kom de ud og kælkede sammen med os.

Om sommeren rejste jeg kegler på kroen, når der var de store firmaskovture. Det syntes jeg var sjovt, og jeg tjente nogle gode penge til slik. Vi holdt nøje øje med, hvornår der kom udflugtsselskaber til Søllerød kro. Vi kunne høre dem helt ned i haven, når de sang efter frokosten, og så var det bare om at komme først op ad bakken til kroen.

Den 9. april 1940 stod jeg i døren med min mor og så tyskerne komme flyvende henover Søllerød sø og Kirkeskoven – i deres store, sorte maskiner. Mor gik stille ind og lukkede op for radioen, der normalt kun blev tændt ved radioavisen, når »familien Hansen« blev sendt, eller når der blev spillet gammel dansemusik med Bror Kalle, som mor og far dansede til. Krigen blev nu ikke så mærkbar for os. Vi var mange i huset, og mor var dygtig til at administrere rationeringsmærkerne. Jeg ved, hun byttede sig til flere ting hos slagter Christensen med vores mel- og smørmærker.

Rationeringsmærker

Mine store søstre kørte med aviser for kiosken i Søllerød, og storebror kørte som cykelbud i Holte. I krigsårene gik jeg i søndagsskole hos frk. Sira. Hun boede til leje hos frk. Hornung og hendes mor på Søbakkevej nr. 32. De syede for folk og havde en papegøje, som vi elskede at råbe efter.

Søbakkehuset, som var ejet af kommunen, havde to lejligheder. I den anden ende af »vores hus« boede den gamle »jordemodermand« Andersen. Jeg var ofte inde og hjælp ham med opvasken og med at rede seng – det fik jeg en 25-øre for, men efterhånden blev han gammel og senil og lidt for nærgående, så til sidst turde jeg ikke gå derind mere. Da han døde, flyttede en sød dame, frøken Nielsen, ind i lejligheden. Hende var vi børn meget glade for.

Sypigen

I 1940 kom min storestøster i lære på en systue i Holte på hjørnet af Stationsvej hos fru Kastberg Olsen. Her syede de kjoler til alle de fine damer i Holte. Hun blev meget dygtig, min søster, men da hendes mester skulle have et barn, fik de fri en måned. Det behagede ikke vores mor, at man sådan skulle holde fri. Så min søster blev sat til at sy til os andre, og en gang om ugen skulle hun med mor til Nærum om aftenen og sy vandresenge hos Dora Hansen. Det var arbejdersamaritterne, der lavede disse senge, der blev udlånt til barsel i et ½ år. Når de kom

Søster Bodil som barnepige på Vester Paradisvej i 1941, inden hun kom i lære på systue.

tilbage, skulle de repareres og fyldes op igen, med bleer, lagner, dynebetræk, små særke og bukser, alt sammen noget, der var skaffet ved indsamling i kommunen.

I 1942 blev min søster sendt til Dansk Ungdomstjeneste i Høng på Vestsjælland. Her boede de unge piger på en skole og blev sendt ud at hjælpe landmændene på gårdene, der lå i omegnen. Hjælpepigerne blev kaldt for »Mariehøner«. Det var et job, som mor havde søgt til min søster. Hun skulle prøve andet end at sy, og mor havde selv været på husmandsskolen i Høng på et kursus.

Jordemoderen

Mor havde flere forskellige arbejder, bl.a. var hun i atten år hos jordemoder fru Bærentsen i Holte. Så når jordemoderen blev kaldt ud til en fødsel og tog af sted i sin bil, skulle mor ringe op på klinikken. Beskeden om den forestående fødsel kom Sparre, der boede over for os i »Drewsens hospital«, med, vi havde nemlig ingen telefon. På den måde blev hun sendt rundt i hele kommunen til de hjem, hvor der var kommet en »lille ny« til verden. Det var i reglen i de hjem, hvor de næsten ingenting havde, at der var mest brug for hjælp. Ofte havde de slet ikke noget at lægge den lille i, eller noget at give den på. Det blev så skaffet, enten gennem kommunen eller jordemoderen, som tiggede sig til det hos de mere velbjergede, som hun jo også kom hos. Det blev i årenes løb til mange børn, som mor havde vasket og gjort i stand og lagt den første ble på. De fleste kendte hun igen, når hun mødte dem som voksne.

Mine forældre var meget alsidige og var med i mange ting inden for kommunen. Far var arbejdsmand med mange interesser. Han var i bestyrelsen i Arbejdsmændenes Fagforening i mange år, og han sad også i bestyrelsen for Andelsbageriet i Nærum. Om vinteren, når han gik arbejdsløs, tog han på kursus inden for byggeri rundt om i landet og sad så og arbejdede videre på opgaverne, når han kom hjem. Mor var i bestyrelsen i sygekassen hos arbejdersamaritterne, og hun var også med i skolekommissionen.

Naboerne i Sødalen

Over for os i Drewsens Minde (Drewsens hospital) boede Haagen Sparre, frøknerne Olsen, tømrer Baes og fru Nielson med Bengta og Tove, som vi var på alder med. Jeg var veninde med dem i mange år frem. Især Bengta kom altid over, når de havde spist. Hun skulle se, hvad vi havde fået. Hun kunne så godt lide mors mad, og hos os var der altid mad til dem, der kom.

Forfatteren Haagen Sparre havde vi meget sjov med. Han digtede små rim til os, som han rakte ud ad vinduet til os. Han var i det hele taget meget spændende for mig, jeg kunne så godt lide at lytte til ham, når han fortalte sine historier, spillede og sang. Hver søndag gik han op

på Søllerød slot kl. 14, hvor han spillede fædrelandssange på klokkespillet i tårnet.

Da jeg i 1942 var 12 år gammel, begyndte jeg at gå til sang hos fru Prom i Søllerød. Det kostede 12 kr. om måneden, så det holdt hårdt med, at jeg fik lov til at få sangundervisning. Det var mange penge, men jeg havde plaget meget og fik til sidst lov. Om foråret havde vi opvisning på Ny Holte hotel, hvor vi opførte, hvad vi havde lært. Jeg gik til sang, indtil fru Prom flyttede ned til tyskerne på Nærum kostskole, som blev bombet i 1943. I 1942, da det nye rådhus skulle indvies, blev der udtaget to elever fra hver skole til at synge en kantate. Det blev Inger Madsen og mig fra Øverød skole, der kom med. Det var en stor oplevelse, med det store, flotte rådhus med elevator, der blev flittigt brugt af alle eleverne. I kantaten var der en sang, der bed sig særlig fast hos mig, for den handlede jo om det sted, hvor jeg boede: »På Øverød torv står der rest af et ting, et levn fra svunden dag, dér satte sig bønder på sten i ring, mens himlen var tingstedets tag. Århundreder svandt og af ord fødtes ord, slægt gav slægt sin arv, så dybt har vi rod, og vi ved at vi gror, i fædrenes retfærd og tarv«. Tingstedet er i dag temmelig forfaldent.

Tingstedet i Øverød

Om dagen skulle vi vaske op og ordne huset, inden mor kom hjem. Sommetider glemte vi det, når vi f.eks. gik op i haven for at skyde til måls efter skorstenen. En dag kom mor hjem og var lige ved at få stenen i hovedet. Det er en af de få gange, hvor mor har slået os med en bøjle, hun gik helt grassat – for hvad kunne der ikke være sket, hvis den havde ramt hende ude på vejen. Det med at slå var ellers ikke noget, vi kendte meget til. Vi kunne ikke forstå de steder, hvor ungerne fik tæsk for et godt ord. Mor blev i stedet for så ked af det, at hun græd, når hun stod der magtesløs over for os. Træt må hun også have været. Vasketøjet, der hobede sig op, blev sendt på Sødal til vådvask. Der var ikke noget vaskehus på Søbakkevej. Når vi havde hentet tøjet på Sødal, var sækken om vinteren stivfrossen. Den blev båret op ad stigen uden på huset, ind ad loftslemmen, og tøjet blev så hængt til tørre på snorene, der var

Sødal vaskeri

Foto fra Øverød torv omkring 1930, før det blev helt spoleret ved vejreguleringen. Endnu er det landsbyidyl med små forretninger og resterne af det gamle tingsted.

trukket oppe under stråtaget rundt om skorstenen. Jeg var ikke særlig glad for at gå derop med den tunge sæk. Der var alle edderkopperne, og sommetider boede der både mår og mus. Der var godt tørt på loftet med masser af halm og andet, der havde samlet sig der i tidens løb. Huset var jo over tohundrede år gammelt. Vi havde også en stor trækasse på loftet, hvor alt vores tøj blev opbevaret. Efterhånden som krigen skred frem,

Vaskeriet Sødal som jeg husker det med sin vældige skorsten og krystalisværk, der leverede is til omegnens husholdninger i før-el-køleskabstiden. Hvor vognene på fotografiet holder, løb vi ned til søen for at soppe, men allerede 2-3 meter ude blev der meget dybt, så min mor var noget nervøs ved, at vi legede dér, men vi havde jo også »Præstelandet« – i forgrunden på fotografiet – med de store græsarealer og dejlige kirsebærtræer.

blev der fundet mange ting i den kasse, som kunne laves om og bruges igen. Det blev så farvet i en gryde i køkkenet med farve fra Nymølle i Ravnholm. Bluser blev trævlet op, rullet om en flaske og vasket i varmt sæbevand – »kvilajabark« – så var det glat og pænt, når det blev tørt. Vi blev sat til at strikke vanter og sokker, huer og tørklæder. Kaninskind

Strygestuen på Sødal omkring 1938. Støjen fra de store maskiner og varmen synes jeg var næsten uudholdelig, når jeg hentede vort vasketøj på Sødal.

havde vi fra kaninerne. Skindene blev sendt til garvning i Virum. Når de kom hjem, blev vi sat til at sy »pipaluk-kyser« til os selv, med foer og bånd til at binde. Dem var vi glade for i de kolde vintre. Resten af skindene blev solgt.

Fars får

Far havde på det tidspunkt også et får – geder havde han altid – men så forlangte tyskerne, at han skulle aflevere fåreulden. Det ville far ikke, så hellere slagte fåret og spise det. Det var ellers en stor sorg for ham, for han gik og hyggede sig med det og havde store planer om fåreavl sam-

men med Prip på Højbjerggården. Mine store søstre var vist glade, for de skulle altid hjælpe med at trække det til vædder – nu var de fri for det. Når det var december, og far var arbejdsløs, tog han ud i haven og skar rødpil. Han kom hjem med kvistene i nogle store bundter, og når det var aften, kom pilebundterne ind og stå ved kakkelovnen. De skulle springe, så vi kunne plukke skallerne af, så de hvide gæslinger kom frem, derefter skulle toppen klippes, så de var pæne, og så bundtes med ti i hver med en snor om. Så var de færdige til torvet, hvor de blev solgt af en kommissionær. Dette gentog sig hvert år. Far må jo have fået noget ud af det, for det var på den måde, vi havde lidt at holde jul for.

JUL I SØBAKKEHUSET

Juleforberedelser

Vores jul har altid stået for os som en dejlig tid. Først i december gik vi i skoven for at finde bog (vi havde ingen mandler). Bogene skulle bruges til hård nougat. De blev lagt til tørre på kakkelovnen, hvorefter de blev pillet, så kernen kunne kommes i karamellen, der var lavet af sukker, der var smeltet og blevet brunt. Når det var færdigt, blev det hældt ud på smørrebrødspapir, her skulle det blive koldt og stift, hvorefter det blev brækket i småstykker og lagt i en kasse. Mor kogte også kvædemarmelade. Kvæder, der havde fået frost, blev kogt med sukker til det var stift, så blev det smurt ud på bradepanden. Når det var tørret, blev det skåret i små firkanter og vent i grøft sukker, kvædebrød. Havregrydskonfekt blev lavet af havregryn, kaffe, sukker, æg og syltetøj. Det blev smagt til med mandelessens og rørt sammen i en skål. Når det var samlet, blev det trillet til kugler og gemt i glas, trøffelkugler. Der blev lavet marcipan af kogte kartofler, flormelis og mandelessens. Det blev rørt sammen og delt i flere portioner, der fik hver sin frugtfarve. Til sidst lavede vi figurer og konfekt af marcipanmassen. Det hele kom i syltetøjsglas. Så kom der lås på spisekammeret, ellers var der ikke noget tilbage til jul, hverken af småkager eller noget andet.

Min mors interesse for syning blev også tilgodeset på skolen i Øverød. Her foto fra systuen på Øverød skole, hvor pigerne fra 4. klasse får syundervisning, mens drengene sikkert fjantede rundt nede i gården med en bold. Det er min søster Kamma, der sidder på anden række i forgrunden ved Gritznersymaskinen. Foto fra november 1943.

Spisekammeret

Spisekammeret var så stort, at vi kunne stå inde i det og smøre vores mad. Det var et dejligt sted, med bord på to sider, hylder over og under. Her stod alle de syltede agurker, asier og rødbeder, fedt i krukker og henkogt mad af alle slags, store brød og kagedåser. Desuden tallerkener, kopper og glas, krukker og fade. Vi havde meget af den slags køkkengrej, noget af det havde min far samlet op på lossepladsen oppe på marken ved siden af hans have. Når det var ordnet og renset, var det så godt som nyt. I spisekammeret stod vi og smurte vores madpakker med leverpostej, spegepølse eller puddersukker. Og der var altid noget at tage af, også syltetøj og saft. Sodavand fik vi aldrig, kun saftevand, og om søndagen hvidtøl til aftensmaden; en stor flaske fra Usserød bryggeri. Den stod i et træstativ og var ikke til at hælde af, uden man var to om det, og når den var tom, måtte vi vente til næste måned med en ny.

Når det blev jul, skulle øllet også bruges, så kom der sukker i. Det fik vi til risengrøden med mandelgaven. De rationerede ris blev gemt til jul.

Moster på besøg

Til jul kom også »moster«, Paula Christiansen. Hun var egentlig mors kusine, men hun kom så tit hos os, at vi kaldte hende moster. Hun var ikke gift og havde ingen børn. Hun boede i København på Vesterbro, hvor hun arbejdede som bogbinder hos Gyldendal i over 50 år. Hun besøgte fatter Hans og Else, som hun sagde, når hun tog ud til os. Af og til havde hun også sine søskendebørn med. De skulle ud til fatter Hans på landet, når det var sommer. Om vinteren kom hun med bukser med lodden vrang og undertrøjer, som hun købte på udsalg i Messen. Til os børn havde hun også altid en masse kasseret papir med fra Gyldendal. Det fik vi til at tegne og skrive på. Mandelgaven bestod af nogle af de ting, hun var kommet med, såsom farver, blyanter, viskelæder og glansbilleder, eller ikke mindst den pose bolsjer, der altid var i hendes taske, og som det lykkedes mor at gemme dele af til jul.

Juleaften

Juletræet blev pyntet om eftermiddagen den 24. med ting, vi selv havde lavet. Mens mor lavede mad, gik vi op i kirketårnet til klokker Christensen og sang julesange, mens han kimede julen ind. Så ned ad

bakken igen, ind og dække bord. Juleaften fik vi først risengrød med kanel, sukker og sødt øl, derefter gåsesteg eller and. Når der var spist, skulle vi vaske op, før træet blev tændt. Så gik vi rundt om juletræet og sang. Bagefter fik vi gaver, ikke store, dyre ting, altid noget vi kunne bruge, og som vi blev glade for.

Julesammenkomst

Juledag havde vi frokost, hvor moster, tante Doris, onkel Erland (mors bror) og Steff, morfar og mormor kom og smagte på alt, hvad mor havde lavet af dejlig mad.

2. juledag blev vi så pyntet. Vi skulle til mormor og morfar i Lyngby til julefrokost med tante Erna, onkel Børge (mors bror), Doris, Erland og Steff. Sommetider også nogle af mormors søstre. Vi var altid mange. Dér fik vi en stor frokost med syltede grisetæer, som var min morfars det bedste. Bagefter dansede vi om juletræet, fik gaver og godter. Efter kaffen spillede de voksne kort, vi børn spillede Ludo eller stod og stablede pengene for de voksne, eller legede med det, vi havde fået i julegave inde i soveværelset.

Mellem jul og nytår var vi til juletræ i Husmandsforeningen og Socialdemokratisk forening enten på Nærum hotel eller Gl. Holte hotel, med nissemand og godteposer, kakao og boller. Bagefter blev der spillet op til bal. Ofte måtte vi gå hjem i bidende kulde, så det var om at have godt med tøj på, når vi skulle gennem Kirkeskoven med mor og far i nattens mulm og mørke. Mor og far havde altid elsket at danse, så vi skulle aldrig tidligt hjem efter sådanne fester.

Nytårsaften blev holdt hjemme hos os selv. Vi fik et glas kirsebærvin til at skåle i, lidt slik og bordbomber med flag – og så i seng.

På skovhugst

Efter nytår tog far i skoven og huggede stød fra de store træer, der var fældet. Stødene blev kørt hjem på den store slæde, og de var meget tunge og drøje at få fra hinanden. Far og hans hjælpere brugte store kiler og økser for at få hul på dem. Men træet var noget, der var god varme i, når det først var skovet og kommet hjem.

En sommer under krigen var far og onkel Erland også i Trørød i

Min far og onkel Erland (med ryggen til) på tørvegravning i Kohaven ved Trørød 1943.

Kohavemosen og sætte tørv. Det skulle vi alle ned og hjælpe med til, men jeg nåede ikke langt, inden de var færdige. Det var især mine søskende, der måtte tage det store slæb. Tørvene var gode at fyre med i de kolde krigsvintre, men hvor kunne de ose, når det slog ud gennem skorstenen. En os, der lugtede fælt længe efter. Det var i disse mørke vinteraftener, hvor vi sad og sang efter Arbejdersangbogen, og mor sang »Sov du lille fattigbarn, i pjaltevuggen ind«, som blev en af mine kæreste sange.

Kortspil

Om vinteren i de lange, mørke aftener sad vi piger og spillede kort. Engang kom vi op og skændes over kortene, så uden et ord rejste min far sig ved 21-tiden, tog kortene og smed dem ind i kakkelovnen. Så gik han

i seng, hvorefter vi skyndte os hen og pillede alle kortene ud igen. De havde fået sorte, svedne kanter på hjørnerne, som de bevarede, til vi var voksne. Det blev der grint meget af i årene, der kom.

Når vi sad og spiste, skulle jeg altid grine ad noget, de andre sagde eller gjorde, så blev jeg sendt ud i køkkenet, til jeg havde grinet færdig. Så fik jeg lov til at gå ind i stuen igen, hvor jeg begyndte forfra. Der var jo altid én, der fik sagt noget, jeg syntes var sjovt.

Vi var fem børn, og vi skulle vaske op to og to efter middagen, men jeg skulle altid have en sangbog stående i vinduet med det resultat, at de andre søskende blev gale på mig. De syntes, det varede for længe, inden vi blev færdige, så det skete, jeg måtte stå der med opvasken helt alene. Min mor, der var træt på det tidspunkt af dagen, skulle altid have sit »kvarter« i stolen efter maden. Når det var gået, kunne hun godt sidde og sy alt vores tøj til langt ud på natten. Hun syede selv alt, både kjoler, bukser og frakker, men det var ikke altid, vi syntes det var lige pænt. F.eks. at få en frakke på, der var syet af en gammel astrakan pels, som var helt grøn af ælde; men syet var den, og bruges skulle den.

Vi forstod ikke altid senere, hvordan hun dog havde klaret det alt sammen, for vi var egentlig altid pæne og lærte også selv at reparere og sy tøj. Allerede som tolvårig blev jeg sat til symaskinen og måtte sy mine egne kjoler. Det har jeg haft glæde af siden. Da min mor som pensionist blev formand for Pensionistforeningen i Søllerød og kom på Vangebo-centret, sagde hun også, når de skulle have deres julemesse, og de ikke var blevet færdige med alt det, de havde lavet: »Lelle, du hjælper os lige med at sy puder og tasker færdig«. Min mor var stadig lige aktiv – også med at sætte os i gang.

Furesø – Svømning

Jeg kom til at gå til svømning i Furesøen. Det var vist gennem skolen, men jeg gik der også, efter jeg var gået ud af skolen. Vi mødte kl. 7 om morgenen for at svømme. Det første år gik vi to gange om ugen ved Frederikslund skov. Jeg skulle slutte med livredderprøven, men den kiksede, fordi jeg ikke ville lukke øjnene op nede i det beskidte vand. Så den fik jeg ikke, men til gengæld fik jeg flidspræmie, en bog der hed »Kære Chester«, og som svømmelærerinde fru Gundersen havde skrevet i. Der var en pige, der kom til prøven i en meget fin balkjole med meget stor vidde. Hun turde ikke springe i på hovedet, så hun sprang i vandet på benene med det resultat, at kjolen låste sig fast over hoved på hende. Hun kunne være druknet, hvis ikke jeg havde set hende og var svømmet hen og fået hende filtret ud af kjolen.

Senere, da vi fik cykler, gik turen om sommeren med madkurv til stranden med mor og far. Et par gange kørte vi op ad Strandvejen til Sletten havn, eller til Nivå, men de fleste søndage havde mor samarittervagt for A.S.F. på stranden i Vedbæk eller Skodsborg, derfor var vi der som regel hele dagen med madpakker og kold te.

I haven begyndte far at dyrke tobak. Han tørrede det hjemme på loftet. Så sad vi om aftenen, bag mørklægningsgardinerne, og rettede bladene ud, lagde dem i bundter osv. De blev skåret på brødmaskinen og lagt i en dåse med en kartoffelskive, så kunne far rulle cigaretter af det.

Gedemælk

Farbror Amdi og tante Marens søn Peter var blevet gift med Gerda. Under krigen fik de em lille dreng, der var meget syg. Lægerne sagde, at han muligvis kunne reddes med frisk gedemælk. Da bad de far om hjælp, og han kørte så i haven hver morgen og malkede en spand gedemælk, som han kørte til krydset i Holte, hvor mælken blev afhentet til hospitalet. Den lille dreng blev reddet.

»Bedste«

Nede på vejen boede Bedste, som vi kaldte hende. Hun var af tysk afstamning, så der kom tit tyskere på besøg. Vi fik besked på at være

Far, tante Doris og Steff med geder og kid i fars have på Højbjergvej 1943.

forsigtige, når vi besøgte Bedste, men hun var en mægtig rar dame, så det var svært helt at holde sig væk. Engang jeg skulle køre i Brugsen efter varer på cykel – det var den første dag af efterårsferien – stod Bedste oppe i vinduet, og jeg skulle lige til at vinke til hende, da tasken kom ind i cykelhjulet, og jeg styrtede ud over styret. Mor havde hørt skriget og kom farende ned ad vejen og fik mig båret hjem. Jeg var bevidstløs og kom til mig selv, da hun hældte jod i et åbent sår, jeg havde bidt i tungen. Lægen fortalte mig senere, at mor havde reddet min tale ved sin hurtige indsats. Jeg var syg i otte dage, én dag længere end ferien. Det var den eneste sygedag i mine 7 skoleår. Vi var næsten aldrig syge – og pjække var der ikke noget, der hed hos os. Vi var vist ret glade for at gå i

skole allesammen, og hjemme blev der snakket med os om mange ting. Mor og far var interesseret i alt omkring os, også ude i verden. De store var da også med mor i teatret i København, men vi andre måtte kun komme med, når der var fest i foreningerne i Nærum og Gl. Holte med teater. Bagved Bedste lå Birklings plantage, det var på Harders jord ved Kirkeskoven. Dér plukkede de store bær om sommeren. Jeg var ikke med, fordi jeg var bange for edderkopperne, som jeg så alle vegne i buskene, så de kunne ikke bruge mig til andet end at bære kasserne op i laden til vejning ved huset i Kirkeskoven.

Hjemmet i Søbakkehuset

Hjemmet i Søbakkehuset, som vi kom til at elske, var stort, syntes vi. Køkkenet, som man kom ind i ad en dør, der var så lav, at en voksen mand, hvis han ikke bukkede sig, knaldede panden lige inde i karmen, var ikke stort, kun et bord under vinduet med en rusten jernvask og tre skabe under. Overfor på den anden væg stod et komfur, som vi aldrig så i brug. Oven på komfuret stod 2 gasapparater (under krigen også en primus). Der var så småt med plads, at der kun kunne være to i køkkenet ad gangen, når man lavede mad eller vaskede op. Den store skorsten fra det åbne ildsted, der ikke længere blev brugt, tog næsten al pladsen. På skorstenen var der en knage til håndklæder og viskestykker. Over komfuret havde vi en hylde til forskelligt køkkengrej. Der var mørkt i krogen ved komfuret. Køkkenet havde kun en lampe over bordet.

I et fad i køkkenvasken foregik al personlig vask og tandbørstning, sommetider kun med groft salt, som altid stod i hjørnet af komfuret for at holde sig tørt. Fra køkkenet gik man ind i stuen. Til højre bag døren stod kakkelovnen med fars knage, på den anden væg en divan, som jeg altid mindes med et dybt hul i midten, hvor man sad. Hullet i den blåstribede polsterdivan var dækket over med et tæppe. Foran divanen stod et spisebord, der var rundt med fem stole om. Ved den anden væg stod der en sort buffet, hvor der en dag under krigen kom til at stå et helt nyt kaffestel, som mor havde været skrevet op til hos isenkræmmer Møller i Holte. Så en dør, en kommode og ved vinduet en gammel

Stuen

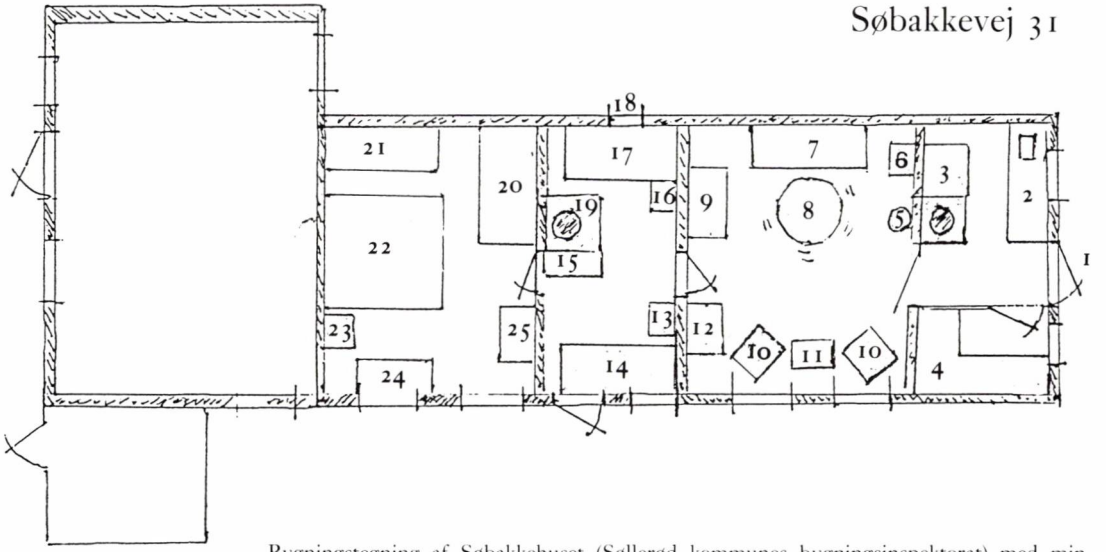

Bygningstegning af Søbakkehuset (Søllerød kommunes bygningsinspektorat) med min indtegning af rumindretningen, da vi boede i husets østside.

1. Køkkenindgangen, der var meget lav.
2. Køkkenbord m. vasken, der blev brugt til alt, også personlig pleje.
3. Komfur.
4. Spisekammerbord med hylder over.
5. Kakkelovn med skorsten.
6. Spisestol.
7. Divan.
8. Rundt spisebord, der kunne sættes plader i, udenom fem stole.
9. Buffet.
10. Lænestole.
11. Rygebord.
12. Kommode.
13. Lille bord.
14. Sofa til at sove på.
15. Skab.
16. Stol.
17. Seng.
18. Vinduet vi brugte til at kravle ind ad over sengen.
19. Tilmuret skorsten.
20. Seng.
21. Køjeseng.
22. Dobbeltseng.
23. Stol.
24. Symaskine.
25. Kommode.

lænestol og et lille bord. Det var i den lænestol, mor altid skulle have sit »kvarter« efter maden, mens vi vaskede op. Om vinteren stod symaskinen i stuen, om sommeren var den i soveværelset.

»Børneværelset«

Fra stuen kom vi ud i en gang. Den blev efterhånden som vi blev ældre, lavet til et værelse, hvor mor blændede døren. En gammel sofa, som vi kunne sove på, blev stillet derind sammen med en stol og et bord samt et skab, der vist nok havde været fars. I væggen var der en åbning ind til et lille rum, der engang havde været brugt som åbent ildsted, dengang da vores lejlighed alene havde bestået af to boliger. Det var muret til, og her stod så en seng og en stol til at lægge tøjet på. Over sengen sad et vindue, der var så lavt, og næsten altid stod åbent, at det blev brugt både af os børn og katten til at kravle ind og ud af. Af den grund så sengen under dette vindue altid godt brugt ud, og der blev hylet en del, når katten kom ind med en mus i munden – på vej ind til mor for at vise hende sit bytte.

Soveværelset

I soveværelset stod der en gulmalet dobbeltseng, en køjeseng og en stor grøn seng, hvor der kunne ligge to i. I kommoden lå mors tøj i øverste skuffe og vores undertøj, livstykker, bukser, undertrøjer og strømper i den næste skuffe. Fars tøj var i den nederste med de lange underbukser, store murerskjorter og hvide veste og bukser af molskin (tætvævet bomuldstøj). Jeg husker fars arbejdstøj som nogle store, hvide molskinsbukser og vest, hvor mor altid syede nogle ekstra lag på skuldrene for at forstærke dem, når han skulle bære mursten på skuldrene op til mureren på stilladset. Far var i øvrigt altid på sit arbejde ½ time før de andre, for han ville have god tid til at forberede mørtel og tilrettelægge dagens arbejde. Han var i 1940 med til at bygge Holte kirke og senere Skoleparken, hvor jeg kom til at bo. Som murerarbejdsmand sled han sig op, der blev altid sendt bud efter ham, når der var en lidt vanskelig opgave. Så kom murermesteren hjem og snakkede med ham om det; han havde lært meget af erfaring og på kurser om vinteren. Under vesten havde far en stor skjorte med vide ærmer, som mor havde syet. Om

Fars udstyr

Far »i byen« i stadstøjet (bryllupsudstyret) med venner i lidt mere moderne udstyr. Foto fra omkring 1940.

vinteren bar han desuden en tyk sweater og tykke, uldne sokker – og både vinter og sommer store træsko. Når han havde fået nye træsko, kom de ikke i brug, før der var sat ekstra såler under. Det kom der også på vores fodtøj, i reglen i form af cykelslanger og dæk, der blev sat på med små, blå søm, som vi selv kunne slå på, da vi havde en skolæst til at holde træskoen på.

I skabet i gangen hang det pæne tøj. Der var også et par skuffer i skabet, som mor brugte til at gemme det, der ikke kom os ved. Når vi så var alene hjemme, skulle vi altid ind og kigge. I skuffen lå lægebogen, som vi tog frem og studerede grundigt for alle de legemlige dele. Som årene gik, faldt de mest intime dele af, og blev væk.

Af læsestof havde vi bøger fra »Fremad« og et »Hjemmets Leksikon«, og vi fik Familiejournalen hver uge. Avisen Socialdemokraten kom hver dag. Vi læste alle meget, og lånte bøger, hvor vi kunne.

Sygdom var som sagt ikke noget, vi har kendt meget til. Kun en gang vores mor kom på hospitalet med en abort. Da syntes vi, at hele vores verden styrtede sammen, men hun kom jo heldigvis godt hjem til os igen.

Gæster

Blandt de mennesker, der kom mest i vort barndomshjem, var gasværksarbejder Carl Olsen, som vi havde boet ved siden af i Mariehøj. Han arbejdede på Holte gasværk. De var altid med til fødselsdage, dog uden børn – de havde syv. Den ene af Carl Olsens døtre traf min fætter til min lillesøsters konfirmation i 1946 og blev siden gift med ham i min fars barndomshjem i Laurbjerg i Jylland. Så var der bogbinder Ejner Nielsen og tante Mariane, der havde to drenge, Erik og Svend Aage, som var et par værre spasmagere. Tante Mariane var mors bedste veninde. Af andre venner var der Røssel, slagter fra Mariehøj, og fagforeningsformand Axel Jensen og fru Dagny, Rasmus Olsen og Alfred Jensen – alle folk, som far kendte gennem fagforeningen og Socialdemokratisk forening. Så var der familien, morfar og mormor, tante Doris og onkel Erland, der havde sønnen Steff. Onkel Erland var på et tidspunkt cykelsmed i Gl. Holte. Derforuden var der tante Erna og onkel Børge, faster Signe med børn, farbror Amdi og tante Maren med deres børn Kurt og Peter samt nogle gamle tanter og onkler fra København; nogle af dem – de der ikke havde så mange børn – var lidt »finere« end os, og dér vankede altid noget andet end det, vi var vant til, når vi besøgte dem.

Is fra Sødal

Det var altid mest om sommeren, der kom gæster, så skulle de i

Mormor i Søbakkehusets have 1944. Efter morfars død kom hun ofte og boede hos os nogle dage – på den betingelse, at hun ikke skulle sove ved siden af »fatter Hans«, vores far.

haven. Om vinteren blev de runde fødselsdage og konfirmationer holdt i soveværelset. Der blev ryddet og sat borde og bænke op, der var lånt hos fagforeningen. Ved sådanne lejligheder fik vi først krustader, som mor selv havde bagt, med røget skinke og grønærter og gulerødder, så flæskesteg og som dessert fløderand eller is. Is fik vi kun, når det frøs uden for, så isen som vi havde hentet på krystalisværket Sødal, kunne røres med salpeter i en stor balje.

Til maden fik vi rødvin og til desserten kirsebærvin. Vi sad om bordet

og spiste og sang. Der var altid én, der kunne en vise. Onkel Peter sang »Den gule lupin« og »En murer på et blåt stakit«. Tante Erna sang »Hvem er det der banker« og »Tubben og Lillemor«. Tante spillede amatørteater i Lyngby, så der var altid en festlig stemning, når der var familiesammenkomst – eller politiske diskussioner.

Konfirmation

Selve vores konfirmation foregik i Odd Fellow Palæet (en borgerlig konfirmation), fordi mor ikke kunne få far med i kirke. Jeg blev aldrig konfirmeret. Da det var i 1944 og derfor knapt med alting, skulle jeg vente på min lillesøster. To år efter, da tiden var inde, ville jeg ikke. Jeg havde været ude at tjene i to år og følte mig nu som voksen. I stedet fik jeg lov til at købe fru Hansens guldur for 125 kr. Hun ejede pensionatet »Landro« i Vedbæk, hvor jeg var blevet kokkepige.

DE FØRSTE ARBEJDSSTEDER

Jeg kom ud af skolen den 31. marts 1944 og skulle i plads hos nogle mennesker, jeg havde fået forbindelse med gennem avisen (Søllerød Tidende). Det var på Poppel Allé. Men jeg var der kun i 14 dage, jeg græd og ville hjem, fordi der var så snavset og rodet. Jeg havde aldrig oplevet noget lignende før, for selv om vi var mange, var der altid rent – og til sidst fik jeg lov til at slippe. I maj måned kom jeg så til hr. og fru Smedegård i Søllerød. De havde en lille dreng og en schäferhund, der blev min trofaste følgesvend. Her fik jeg det godt med eget værelse, og jeg kunne gå til min mor og far hver dag, når jeg gik tur med drengen. Fruen var den første kvindelige konditor uddannet i Danmark, og jeg lærte meget der. Fruens bror var frihedskæmper. Han var »under jorden« hos familien. En dag kom der en besked: »Brænd alt hvad der er af papirer«. Det gjorde vi i pejsen. Dagen efter kom tyskerne brasende, ødelagde stakittet, men det, de søgte efter, var der ikke. Senere fik fruen dog den besked, at hendes bror var taget og sad på Shell-huset.

Hos familien Smedegård i Søllerød

En uventet lillebror

Mens jeg var i huset hos familien Smedegård, fik jeg en dag brev

Politikreds

Nr. 2

Legitimationskort
for
Sikkerhedsomraaderne i Danmark.

Navn Fru Else Flora L. Christensen

Stilling

Bopæl Søbakkevej 31 Holte

Født d. 28/10 1903 i København

Indehaverens Underskrift Else Christensen.

SØLLERØD KOMMUNE

d. 3/9 1943

Rasmussen

Kortet skal altid medføres.

O. O. B. & Co.

Mors legitimationskort fra 1943 i forbindelse med arbejdet for Danske Kvinders Beredskab (DKB).

Foto taget på skråningen neden for Søllerød kirke, 1945, i anledning af vores lillebror Henriks dåb. For os en historisk dag, det var nemlig første gang, far gik med i kirken. Krigen er slut, men vi har alle kjoler på syet af »krigsstof« fra Lyngby gardinfabrik. Fra venstre Lelle, mor, Bodil med Henrik (Mus) på armen (Bodil var gudmor), Far, Britha og Kamma. Vores storebror Hilmar var i Jylland på arbejde.

hjemmefra. Der stod blot: »du har fået en lillebror«. Jeg fik straks lov til at gå hjem og se ham. Hele stuen var lavet om til fødestue, det var i januar måned, så der var for koldt i soveværelset med istapper på væggen. Min søster og min far havde båret en seng ind i stuen, og Sparre havde ringet om natten efter jordemoder fru Bærentsen, som ikke kunne køre selv – »ingen benzin«. Hun måtte gå helt ned på Søbakkevej fra Ernst Bojesensvej i Holte.

Palæet på Søllerødvej 90 ved den nu næsten forsvundne Nitræshøj. Det var her, jeg var ansat som »lille stuepige« = barnepige i 1945. Fotografiet er fra dengang.

I huset på Frederiksberg

Fru Smedegård døde 31 år gammel i vinteren 1945, og vi flyttede til Frederiksberg på Bülowsvej, hvor jeg var, da de bombede den Franske skole. Nu kom krigen lige som nærmere. En aften jeg gik hjem fra moster på Vesterbro, kom nogle hippo'er kørende ned gennem Vesterbrogade. I sidste øjeblik hjalp en mand mig ind i en opgang, da hippo'erne skød vildt til alle sider. Jeg skyndte mig hjem til Bülowsvej og var siden meget forsigtig, når jeg var ude. Det gik ikke rigtig godt med mig og »den gamle dame«, som vi boede hos. Den gamle dame var mandens mor. Jeg kan f.eks. huske, at hun forlangte, at jeg skulle bruget et hvidkålsblad som fejebakke. Det syntes jeg var lige skrapt nok. Så dér blev jeg ikke.

Ung Pige

med Lyst til Madlavning, og som er interesseret i videre Uddannelse, søges til 1. eller 15. April. God Løn. Fri hver Aften. Fru Marie Hansen, Pension »Landro«. Tlf. Vedbæk 35. ***

Udsnit af side fra Søllerød Tidende 28. marts 1946 med annoncen fra Landro: »UNG PIGE med Lyst til Madlavning...«. Jeg fik jobbet.

»Lille stuepige« i Søllerød

I stedet kom jeg ud til skibsreder Christensen i det gule palæ på Søllerødvej, hvor vi var fem tjenestefolk, stuepige, kokkepige, lille stuepige (mig), chaufføren og staldknægt. Her var liv og glade dage med vaskekone og strygekone, fire hunde og en lille pige, som jeg skulle passe. Der var mange gæster, og jeg lærte mange fine retter og manerer – en fremmed verden. Det var gode dage; alle tjenestefolk boede på øverste etage, så var man aldrig alene. Når familien var ude, gik stuepigen mannequin i fruens kjoler.

»Landro« i Vedbæk

I sommeren 1946 kom jeg til Vedbæk på »Landro«, hvor jeg skulle være kokkepige og hver dag lave mad til 25 pensionærer, som var på sommerophold i Vedbæk. Her boede også skuespillerne fra Vedbæk revyen, bl.a. Preben Neergaard og Freddy Albeck. Jeg var på »Landro« i fem sommermåneder i de to år 1946 og 1947. Det var et hårdt job for en 16-års pige, men jeg var glad for at lave mad og kunne i det hele taget godt lide at være der. Arbejdsdagen var lang. Vi begyndte kl. 7 med at lave morgenmad, som skulle på bakker til alle værelser, og i spisestuen til familien. Hver dag kl. 12-13 var der stor frokost, og så var det bare om at få vasket op i en fart, da vi havde to fritimer, når vi var færdige. Så kunne vi gå over til et lille stationshus, hvor vi havde vores værelser, derefter tilbage kl. 16 og i gang med middagsmaden, der altid bestod af to eller tre retter mad.

Engang havde jeg været hjemme hos mor og far og købt 7 høns, dem fik jeg selv lov til at plukke i min fritid. Andre dage fik vi levende rejer

fra Vedbæk havn (5 kg), der skulle være færdige til frokost. I fritiden gik jeg ned og svømmede fra badeanstalten – også om morgenen inden vi begyndte dagens arbejde, og om aftenen når vi var færdige ved 21-tiden.

En svømmetur

En eftermiddag, hvor jeg var nede og bade, svømmede jeg roligt udad, og der kom en ung pige, som svømmede bagefter. Hun spurgte, om vi skulle følges ad, da vi så en båd, som vi ville prøve at nå. De vinkede til os, og vi svømmede efter, men pludselig ser jeg mig tilbage, Vedbæk havn var væk. Jeg foreslog derfor, at vi vendte om, men på tilbageturen blev hun så træt, så når jeg kom lidt fra hende, måtte jeg tilbage og have hende med. På pensionatet kunne de ikke forstå, at jeg ikke var kommet kl. 16, så et af børnene blev sendt ned til stranden efter mig, men i kabinen fandt de kun mit tøj. Der blev stor opstandelse, og en båd fra havnen gik ud for at se, om de kunne finde os. Vi blev fundet oppe ved Nivå, så langt havde strømmen ført os. Jeg kom hjem i seng, helt udmattet, og i flere dage efter var jeg godt mørbanket, men måtte arbejde alligevel. Siden har jeg aldrig badet, hvor der var »sort bund«.

På plantagen ved Gl. Holtegaard

Efter pensionatet kom jeg til at plukke æbler hos Suhr i Gl. Holte og om vinteren til at sy på Ravnholms tekstilfabrik, undertøjsafdelingen, hvor min søster også var. Vor største søster var blevet meget dygtig og syede nu alle vores fine kjoler, når vi skulle have fest, så hun havde nok at se til med fire tøse og vores mor. Den mindste af os var kommet i huset i Holte, og storebror var flyttet hjemmefra.

En snaps for en have

Den sidste have min far havde, var på professor Suensons jord ud ad Lossepladsvej til Rygård. Nu var haveforeningen Solpletten også kommet til, så der var vi ovre til deres sommerfester. Jeg mindes, når far til jul stolt kom hjem med en flaske snaps, som han havde fået af Suenson, der sommetider kom og snakkede med ham i haven. Da han en dag kom og sagde til far, at han ikke mere kunne beholde haven, blev far rasende på ham, og vi sagde: »Nu får du ingen snaps til jul«. Så glad og stolt var han, da han lillejuleaften kom hjem og sagde: »Se, hvad der stod på trappen til hønsehuset«. Så var julen reddet.

Højbjerggårdmosen fotograferet ved mit sidste besøg på barndomens legeplads. Fot. J. H. Tiemroth, efterår 1987.

TILBAGE VED BARNDOMMENS MOSE

Efter jeg havde skrevet dette afsnit af mit liv satte det så meget i gang inde i mig selv. Jeg fik lyst til at gå ud og gense det hele. Derfor gik jeg en sommerdag en tur til mosen ad de grønne stier fra Øverødvej mod Høje Sandbjerg. Bagefter gik jeg hjem og skrev.

Fars have

En sommer der går, men hvor går den hen,
de dage, der svandt, kommer aldrig igen,
i sol og regn, ja selv i blæst,
der trives jeg bedst.
Som dansker jeg ser, det grønnes og gulnes,
og blomsterne gror,
til sidst vi går der, hvor alting trives – endnu –
men hvor længe.
At gå til mosen en sommerdag,
det gav mig et stød i hjertekulen.
Jeg stod der på stedet med følelsen af,
den sagde, goddag igen, for en enkelt dag.
Der var stadig, den dejlige atmosfære,
af leg og glæde, hvor ku' det være.
Jeg vendte mig om, mod marken jeg så,
hvor haven den havde været,
og tænk der i græsset i hegnet
en stikkelsbær groede
med bær, der knap nok var modne.
Det var som en hilsen, fra barndommens dage,
den i live har holdt sig i så mange år,
halvtreds der næsten er gået,
jeg ej det forstår.
Jeg havde så svært ved at gå fra den,
men lovede, jeg kommer snart igen.

Min mor

Fra de grønne stier går jeg,
gennem Harvartigården og Kirkeskoven,
forbi Harders hus til Søbakkevej,
mens jeg gik, tænkte jeg på,
alting her er stadig smukt,
med Søllerød sø der blinkede klart,
dog savnede jeg Sødal, det var ikke rart.
Jeg så op mod kirkegården, nu jeg forstod,
hvorfor mor altid gik hjem om aftenen gennem kirkegården
og sagde, når vi spurgte,
»det er det fredeligste sted i verden«.
For hun under krigen alene gik,
når alarmen lød, fra D.K.B.
og måtte af sted fra hjem og børn,
for ud mellem andre at ta' sin tørn.
Hun elskede også landet sit
og håbede på, det snart blev frit.
Ved kirkegårdslågen nu jeg stod,
og Søbakkehuset foran mig lå.
det altid vækker så mange minder,
her havde jeg levet – for år tilbage,
og fornemmede nu de gode dage
med en mor, der altid på arbejde var,
alligevel havde hun så meget at give af,
med flid og tryghed hun gav det hele,
altid med andre parat til at dele,
hvor fik hun mon dette overskud fra,
det får vi aldrig svar på i dag.

Søbakkehuset, som det ser ud i dag. Fot. J. H. Tiemroth, 1987.

Søllerød Museum

Beretning 1987

Af Janne Laursen

1987 har været et år for Søllerød Museum, hvor museets interne arbejde har været højt prioriteret. Registreringer er blevet ajourførte, sager afsluttede, materialer systematiserede, magasinproblemer sat i udvalgsarbejde. 1987 blev det år for Søllerød Museum, hvor 2 personer af de 3,5 fastansatte gik på orlov og erstattet med vikarer. For museumsinspektør Nina Fabricius vikarierer mag.art. Janne Laursen, og for Bente Jønsson på Vedbækfundene vikarierer stud.mag. Iben Skibsted Klæsøe og stud. mag. Jan Møllerstrøm indtil maj 1988.

Den arkæologiske undersøgelsesvirksomhed gælder hele Københavns amt som i de foregående år, og den arkæologiske afdeling ved Søllerød Museum har haft et travlt år. Foruden 8 prøveudgravninger og mindre undersøgelser er der gennemført 3 store udgravninger i 1987.

Den største fandt sted på Damgårdsarealet i Albertslund. Det var en oplagt lokalitet for en oldtidsbebyggelse, men det var ikke muligt at skaffe penge til en prøveundersøgelse forud for byggeriet på grunden. Der blev holdt øje med byggeriet, og det viste sig nødvendigt at stoppe dette, da der dukkede store koncentrationer af oldtidsstrukturer op i undergrunden. Udgravningen strakte sig over 2 måneder, og der blev afdækket en betydelig del af en jernalderlandsby. Det er den første oldtidslandsby, vi har haft mulighed for at udgrave i Københavns amt. Der udgravedes i alt 40 huse, som tilhører perioden 2.-6. århundrede. Udgravningen vil blive genoptaget på et tilstødende areal i 1988.

I Klovtofteområdet ved Roskildevej udgravedes en overpløjet gravhøj, som skulle fjernes på grund af byggeri. Højen viste sig at indeholde en stenkiste fra begyndelsen af ældre bronzealder.

Den tredie større udgravning fandt sted på arealet for den kommende Torstorp skole i Høje-Taastrup kommune. Museet har i 1983-85 udgravet en enkeltliggende gård, som igennem foreløbig 9 faser har flyttet rundt i Torstorpområdet strækkende sig over en periode på 1200 år fra ca. 600 f.Kr. I 1987 udgravedes endnu en enkeltgård, som muligvis udgør en 10. fase af den omtalte vandrende gård. Denne gård var meget velbevaret og bestod af et 30 m langt hovedhus med mindre tilhørende huse. I 1988 vil der på et tilstødende areal blive udgravet endnu 3 huskonstruktioner, som kan vise sig at være faser i samme system eller i en tilsvarende anden vandrende gård.

Museets formidlende og udadvendte aktiviteter bestod i 1987 overvejende af vandreudstillinger. Pa Mothsgaarden vistes udstillingerne »Kulsviere i Nordsjælland«, flygtningeudstillingen »Vi elsker vort land« og »Arkæologi under vandet«. Museet afholdt årets julearrangement i form af en udstilling af private adventskranse fra egnen arrangeret i samarbejde med »oldemødrene«. Der blev også demonstreret kransebinding, og arrangementet var overordentlig godt besøgt. I forbindelse med særudstillingerne har der været arrangeret lærerkurser og et enkelt kurdisk musikarrangement knyttet til flygtningeudstillingen.

I begyndelsen af året stod museet for en særudstilling på Gl. Holtegaard om buddhistiske klostre i Sikkim. Udstillingen vakte stor interesse også ved sin form, der gav nye og gode erfaringer med udstillingslokalernes flexibilitet på Gl. Holtegaard. På Vedbækfundene har der i hallen været vist en særudstiling om de sidste udgravninger fra Stationsvej i Vedbæk, og i maj måned afholdtes et skoleprojekt med demonstration af arbejdsprocessen fra jægerstenalderen, og i efterårsferien kunne børnene deltage i en tegnekonkurrence med motiver fra den permanente udstilling.

Der har i årets løb været besøg af kolleger fra mange lande og Vedbækfundene fungerer som inspiration for museumsfolk, der skal i gang med nye udstillingsprojekter. Dette varer naturligvis ikke evigt, og da museet i september var vært for et temamøde om udstillingsrealisme og formidling med deltagelse af de danske museumsformidlere, debatteredes udstillingens indhold, form og fremtidsmuligheder. Udstillingens høje kvalitet vækker altid beundring og Vedbækfundene optræder i mange sammenhænge. I 1987 i et amerikansk og et spansk tidsskrift om arkæologi med imponerende farvefotografier, i en canadisk TV-udsendelse, i skoleradio m.m.

Museet har i 1987 fået ny udstillingsbelysning på Mothsgaarden. Dette er en væsentlig forbedring, som dels giver en bedre belysning, og dels sparer tid i udstillingsarbejdet. Også magasinerne under Hegnsgården er taget op til fornyet overvejelse i et lille udvalg. På Hegnsgården skal man selv bruge lokalerne, og de er også blevet for små og er for udsatte for vandskader.

Museets indsamling i 1987 omfatter en tilvækst på ca. 1700 numre. Den største del heraf skyldes en donation fra Bredafonden og omfatter indbo, dragter og tekstiler fra »Lille Frederikslund«. Mange andre givere kan museet takke for deres omtanke og generøsitet, der i årets løb har øget museets samling af især tekstiler fra vort eget århundrede, dragter og indbo fra kommunen.

Søllerød Museum har i årets løb været repræsenteret ved Dansk kulturhistorisk Museumsforenings møder og kurser, foruden ved de møder Statens Museumsnævn arrangerer. Året har været præget af den vigtige debat om revision af museumsloven, og i amtsmuseumsrådet af udarbejdelsen af perspektivplan for fremtidens museumsstruktur i Københavns amt. Planen offentliggøres i 1988.

Søllerød Museum har i 1987 haft ca. 18.500 besøgende. Heraf de 13.500 på Vedbækfundene og de 5.000 på Mothsgaarden.

Byhistorisk Arkiv for Søllerød Kommune

Beretning 1987

Af Niels Peter Stilling

Aktiviteterne i tal ser således ud for 1987:

Tilvækst:	Fotos	Malerier & tegninger	Privat-arkiver	Institutions- & forenings-arkiver	Andet
	1145 + 14 fotoalbums	16	27	7	20

Besøg:	Arkivets læsesal	Arkivets udstillinger og foredrag på Gl. Holtegaard
	1269	ca. 3.000

Arkivets arrangementer:	Udstil-linger	Studie-kreds	Omvisninger og foredrag
	3	2	17

Fotosamlingen

Sammenligner man med de foregående års beretninger, vil det fremgå, at arkivets fotosamling er vokset knapt så stærkt som tidligere. (Dog næppe hvis man talte de mange fotoalbums billeder enkeltvis). Den mere begrænsede vækst, som dog udgør over 1000 nye billeder, er der intet mærkeligt i. Med en fotosamling på over 30.000 enheder er det efterhånden sjældent, at hidtil ukendte ældre fotos dukker op, selv om Søllerødegnen – i lighed med de malende kunstnere – hørte til en af fotografens ynglingsjagtmarker. En del af fototilvæksten hidrører fra arkivets egne optagelser, bl.a. af nedrivningsstruede huse eller miljøer under forandring. Men heldigvis dukker der da stadig »nye« ældre fotos op. I år kan f.eks. nævnes en række herlige fotos fra »rejsegildet« på det nyrestaurerede Næsseslot 1896, en række glasplader med bryllupsbilleder fra Søllerød kirke, modtaget fra vort naboarkiv i Birkerød. Til vor i forvejen omfattende samling af fotos fra den traditionsrige fugleskydning i Vedbæk har vi modtaget 15 hidtil ukendte billeder. Nævnes bør også, at arkivet i samarbejde med Nationalmuseets fotograf Niels Elswing i 1987 foranstaltede den første gennemgribende farvefotografering af Erik Pauelsens enestående malerier fra Dronninggård og Næsseslottet. Pauelsens væg- og dørstykker i den nuværende Håndværkerforening malet 1786 for palæets daværende ejer Fr. de Coninck er kunsthistoriske klenodier. Alle malerierne er gengivet i farver i Historisk-topografisk Selskabs i 1987 udsendte bog om Fr. de Coninck og Dronninggaard. Blandt nye fotoalbums og familiebilleder skal fremhæves fotos fra den i Vedbæk så kendte håndværksmester Per Nilen, fra perioden 1900-40, den i Søllerød ikke mindre kendte skovløber Ole Vallerød og hans omfattende familie omkring århundredskiftet, fotos fra Søllerød præstegård omkring 1920, da Ferdinand Jensen regerede der, en serie fotos fra det nyligt nedrevne Rudershøj fra 1920'erne, da huset endnu var en fornem herskabsvilla, 15 fotos af den fhv. havnefoged i Vedbæk, Knud Andersen, optaget i 1975, samt en række spændende billeder fra Kohave mejeri

Foto af A. Th. Collin, Lyngby, fra rejsegildet på det nyrestaurerede Næsseslot (Dronninggaard)

og virksomhedens succesfulde ejer, Bernhard Petersen, fra 1910 til 1940'erne.

Malerier

Til arkivets malerisamling er kommet et sjovt billede fra Strandmøllebugten med de mange badehuse malet omkring 1920, en tegning af Carl

Baagø fra Holte station ved åbningen 1864 og et dejligt maleri af Emil Orth fra Vejlesøområdet malet i 1861, kort før nordbanen pløjede sig igennem sølandskabet i nutidens Holte. Desuden har vi erhvervet en række litograferede portrætter og arkivets landkortssamling er i stadig udvidelse i forbindelse med byplanlæggeren Jens Johansens arbejde med et atlas over Søllerød kommune 1788-1988, som Historisk-topografisk Selskab agter at udgive i sommeren 1988.

Privatarkiver

Tilvæksten i det utrykte arkivmateriale udgør som vanligt et sammensat billede, fra store kasser fyldt med dokumenter til et enkelt svendebrev fra en lokal håndværker. Blandt privatarkiverne må en morsom samling plakater og dokumenter fra Oluf og Betty Hansens teatervirksomhed på kroerne i Vedbæk, Søllerød og Holte i 1890'erne fremhæves sammen med forskellige privatpapirer fra smeden Matthias Steinlein i Holte/Øverød, en række kopier af skøder fra 1870'erne og frem på Wilhelm Christensens hus på Skodsborg Strandvej, nogle sagsakter vedrørende husmanden Broder Hansen i Nærum 1756 m.fl.

Foreningsarkiver

Afleveringen af foreningsarkiver repræsenterer i mange tilfælde udvidelser af i forvejen eksisterende arkiver, således f.eks. 21 protokoller fra Skodsborg og omegns Arbejderforening (1877-1934) og Vedbæk sogns sygekasse (1934-62), eller 1 protokol fra Søllerød sommerlejrforening (1883-85) og 2 kasser fra Søllerød Grundejerforening fra 1960'erne og frem. Blandt nye foreningsarkiver tælles Nærum kostskoles elevsamfund (1944-), Pensionistforeningen for Søllerød kommune (1940-) og Lystfiskerforeningen Furesøen (1924).

Kommunalarkiver

Til de ældre kommunalarkiver er nu tilkommet de ældste sager og protokoller fra Socialforvaltningen, nemlig fattigvæsenets protokoller fra 1802-42 og arkivalierne fra den efterfølgende periodes kommunale forvaltning af fattigforsorg og socialforhold frem til omkring 1914. De ældre kommunalarkiver udgør en uvurderlig kilde til lokalsamfundets udvikling op gennem 1800-tallet. Efterhånden som det omfattende materiale bliver ordnet og registreret, er det arkivets håb, at stadig flere vil

gøre brug af de ældre kommunalarkiver, der er centrale i snart sagt enhver historisk undersøgelse af 1800-tallets Søllerødegn.

Besøgende

Besøgstallet på arkivets læsesal har siden etableringen på Gl. Holtegaard i 1982 vist en jævn stigning. Det gælder også 1987, hvor der har været omkring 200 flere besøgende end det foregående år. Stadig flere har også valgt at bruge arkivet som arbejdssted ved gennemførelse af større historiske undersøgelser. Det er dog naturligvis stadig udstillingerne, der inden for kortere tidsrum trækker det største antal besøgende. Omkring 3000 har besøgt arkivets 3 udstillinger på Gl. Holtegaard i 1987. Vi lagde ud i januar med en meget beskeden og kortvarig udstilling omkring folkemindeforskeren Hans Ellekildes (1891-1966) virke som lokalhistoriker i Søllerød. Udstillingen blev til i forbindelse med den Ellekildeaften, som arkivet i samarbejde med Historisk-topografisk Selskab og Dansk Folkemindesamling arrangerede den 22. januar. Ved arrangementet fortalte arkivmedarbejderen Jesper Boysen om Ellekilde som lokalhistoriker (se også foredragsholderens artikel om Ellekilde i Søllerødbogen 1985).

Ellekildeaften

Herefter gav den nuværende leder af Folkemindesamlingen, dr.phil. Iørn Piø en personlig erindringsbaseret beretning om Ellekilde som privatmand og som forsker med levende og engageret vægt lagt på det første. Endelig var det lykkedes at fremskaffe nogle gamle lydoptagelser, bl.a. et radiointerview med Hans Ellekilde til denne aften.

Udstillingen
Fotograf og maler

I sommeren 1987 (16.6-26.7) viste vi udstillingen Fotograf og Maler. Sigvard Hansen boede på Morlensvej (Villa Rentforkert) fra 1904-1920. I 1986 forærede fru Julie Wendelboe arkivet en enestående samling glaspladenegativer (ca. 130) optaget af Sigvard Hansen. Blandt disse var omkring 80 farveoptagelser, der hører til blandt Danmarks ældste farvefotos fra perioden 1908 til ca. 1930.

I samarbejde med Det kgl. Bibliotek blev disse optagelser overført til papirbilleder og billedsamlingen fik herefter overdraget glaspladerne. Sigvard Hansens farvefotos var det centrale på udstillingen, men samti-

dig brugte vi anledningen til at fortælle fotografiets historie. Dette kunne også gøres med lokalt udgangspunkt, idet fotograferne i fotografiets barndom ca. 1850-1880 hurtigt gjorde Søllerødegnen og dens befolkning til genstand for deres forsøg udi fotografiets kunst.

Arkivets ældste foto er fra 1852, kun godt 10 år efter at det første foto blev optaget i Danmark (Thorvaldsen). Vort ældste foto er af skolelærer i Søllerød Josias Petersen og familie. Udstillingen viste naturligvis også prøver på Sigvard Hansens kunstværker med vægt på de lokale motiver og hans jyske billeder. Sammenhængen med kunstværk og fotografi var udstillingens bærende ide. Knap 1400 besøgte udstillingen.

Mindeudstilling for Peder Hald

Mens dette skrives løber arkivets tredie udstilling endnu. »Fra Furesøen til Andesbjergene« er en parallel til udstillingen om Sigvard Hansen. Denne gang (fra 12.12.87-10.1.88) er det den alsidige kunstner Peder Hald (1892-1987), der er genstand for arkivets sidste udstilling i 1987. Hald boede fra 1934 ved Furesøen på Fredskovvej. Her havde han eget keramikerværksted og underviste endvidere fra 1925 på Kunstakademiet. På gentagne rejser bl.a. som FN-udsending fik han rig lejlighed til at male eksotiske egne fra Furesøen til Andesbjergene. Udstillingen viser et bredt udsnit af Peder Halds kunst fra ungdomsårene i Jylland, fra Søllerødegnen og fra rejser i Asien og Sydamerika, ligesom vi giver prøver på Halds mangesidige samlerinteresse fra et hovedjægerudstyr fra Burma til sydamerikanske insekter. Endelig vises et udvalg af hans fine keramikarbejder. Udstillingen er alene baseret på værker og genstande i privateje og er blevet til i nært samarbejde med familien Hald. Godt 1000 har gæstet udstillingen.

Endelig har arkivet bidraget ved udstillinger på henholdsvis Nærum og Holte bibliotek. Ved siden af udstillingerne og arkivets daglige opgaver har vægten i år været lagt på den allerede i sidste års beretning nævnte omordning og registrering af fotosamlingen. Arbejdet er langtfra tilendebragt, men skrider dog godt i vej, især i kraft af midlertidig arbejdskraft (jobtilbud). Ligeledes er det omfattende arbejde med ord-

ning og registrering af de ældre kommunalarkiver fortsat ved Palle Bræstrups uegennyttige og ubetalte indsats.

Studiekredse

De to i tidligere beretninger nævnte studiekredse fortsætter på fuld kraft i et inspirerende samarbejde mellem arkiv og lokalborgere, ikke mindst til førstnævntes fordel, idet den viden om Søllerød, som kommunens egne borgere sidder inde med, aldrig kan erstattes med en professionel historiker. Den umiddelbare og nære historie og det personlige engagement er stadig grundpillen i lokalhistorien. I nærværende Søllerødbog er Hans Thueslevs, Peter Ritsholms og Else Marie Larsens artikler skrevet i forbindelse med studiekredsarbejdet. Forfatteren og arkivet er taknemmelig for den interesse, der også i år er blevet udvist for Søllerødegnens historie.

Historisk-topografisk Selskab i året 1986

Af Erik Helmer Pedersen

Formandens beretning på generalforsamlingen 21. maj 1987

Medlemstallet stabiliseres

Atter et år er hengået for vort selskab. Det er gået hurtigt, synes i hvert fald de af os, der som bestyrelsesmedlemmer arbejder på at gøre medlemsskabet af Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune attraktivt. Vi har da i 1986 haft den store glæde, at medlemstallet synes at have stabiliseret sig, ja måske ligefrem viser enopadgående tendens. Det er som bekendt medlemmerne, der bærer et selskab, og ikke andre. Vi er derfor glade for enhver tilkendegivelse fra medlemmernes side om det arbejde, der udføres, selv om også der skulle fremkomme kritiske røster. Kærlig og forstående kritik er at foretrække for en passiv holdning.

En formandsberetning i vort selskab begynder traditionelt med en omtale af sidste års generalforsamling. Da jeg er en varm talsmand for *gode* traditioner, skal jeg da ganske kort omtale denne begivenhed.

Som advokat valgtes for n'te gang advokat H. Bolt Jørgensen. Det er også en af vore gode traditioner. Min beretning, fyldig som den jo var – og er – blev enstemmigt godkendt af de fremmødte.

Som folkevalgt kasserer aflagde ingeniør Werner Ruff derefter sit sidste helårsregnskab. Der blev hertil stillet et enkelt spørgsmål om begrebet »omkostninger«, men efter udtalelser fra såvel kassereren som mig blev regnskabet godkendt.

Kontingentforhøjelse

Vort kontingent, der i flere år havde været fastlåst på 80 kr., blev af

bestyrelsen foreslået hævet til 100 kr. Arkitekt Filip Wanning fandt dog den anvendte motivering: Stigende fremstillingsomkostninger i forbindelse med Søllerødbogen lidt spinkel, men forslaget blev alligevel vedtaget. Kun én stemte imod. På valg var kassereren Werner Ruff, der ikke ønskede genvalg. I stedet valgtes statsaut. revisor Niels Brühl. Ved det første bestyrelsesmøde konstituerede bestyrelsen sig med Niels Brühl som kasserer, idet dog Werner Ruff velvilligt påtog sig at være regnskabsfører indtil årets udgang. Bestyrelsen er Ruff megen tak skyldig for dette fornyede eksempel på hans enestående indsats for vort selskab.

En vemodig afsked

Desuden udtrådte boghandler Mogens Funch af bestyrelsen. Det føltes af de tilbageværende bestyrelsesmedlemmer, som om et stykke af selskabets historie derved blev til – historie. Både han og Werner Ruff blev derefter med akklamation valgt som æresmedlemmer. Det er sjældent, at en forening har så mange æresmedlemmer som vi – hele fire med Annalise Børresen og Roar Skovmand i spidsen – men det er også usædvanligt at have haft fire personer af denne lødighed i ledelsen af en lokalhistorisk forening som denne.

På valg var desuden Nina Fabricius, Albert Gehrke, Karen Lunde Christensen og Niels Peter Stilling. De blev alle genvalgt med akklamation. Desuden blev jeg genvalgt som formand.

Vor daværende 1. suppleant Hans Snitker rykkede op på den ledige bestyrelsespost efter Mogens Funch efter først at være behørigt genvalgt som 1. suppleant. Kirsten Rode avancerede derefter til 1. suppleantposten og som 2. suppleant nyvalgtes fuldmægtig Henrik Støtt.

Revisionsfirmaet Schøbel & Marholt blev også genvalgt.

Nærum 800 år

Derefter havde i hvert fald selskabets formand tænkt sig, at de kommende måneders arbejde skulle stå i Bondefrigørelsens tegn, men i stedet fik flere af bestyrelsens medlemmer ligefrem lagt et stavnsbånd på sig.

Sagen var den, at Nærum fejrede sit 800-års jubilæum den 21. oktober sidste år. Som de fleste af vore landsbyer kan Nærum naturligvis føre sin

historie meget længere tilbage, men det er i oktober 1186, at pave Urban 3. introducerer Nærum i verdenshistorien ved at nævne landsbyen i forbindelse med en større jordegave fra ærkebisp Absalon til kirken i Roskilde.

Vi var en lille kreds af Nærum-borgere, der syntes, at dette jubilæum skulle fejres behørigt. Tiden var imidlertid så knap, at arrangementet fik et noget improviseret skær. Alligevel fik vi gennem et eksemplarisk samarbejde med foreninger og institutioner i Nærum-området sat et større program på benene. Det blev afviklet fra slutningen af august til selve jubilæumsdagen den 21. oktober. Der indgik hele tre historiske begivenheder heri. For det første skrev Niels Brühl og jeg en lille bog om Nærums historie. »Niartharum« kaldte vi den. I dens første del har jeg forsøgt at trække nogle historiske linjer fra istidens mørke til 1900-tallets forholdsvis klarlagte situation. Niels Brühl har derefter genoplevet Nærum, som han har kendt byen gennem et halvt sekel. Niels Peter Stilling sørgede som sædvanlig for, at billedsiden blev dækket på fremragende måde. Jeg vil gerne her på dette sted rette en varm tak til vor arbejdssomme og dygtige redaktør, fordi han altid er rede til at bistå en med råd og dåd, selv når alle rimelige tidsfrister forlængst er overskredet.

Et historisk møde

Det andet historiske Nærum-arrangement var en spadseretur fra Rævehøjene i Jægersborg Hegn (Nærum skov) til det ældste Nærum nede omkring gadekæret. Jægersborg statsskovdistrikt var her så venlig at stille sagkyndige eksperter til rådighed ude i skoven, hvorefter Niels Brühl og jeg overtog rollerne som guider.

For det tredje og sidste omkring Nærum-jubilæet holdt vi endnu en historisk borgeraften i selskabslokalerne ude på Nærumvænge Torv. Ældre Nærum-borgere, såsom fru Gerd Schiøtz, fortalte her om deres oplevelser med Niels Peter Stilling som bagmand. Hele aftenen, der blev overværet af ikke færre end 250 mennesker, blev optaget på videobånd. Dette materiale er senere indgået i arkivets samling, så vore efterkommere med egne øjne kan se, at der også i 1900-tallet blev dyrket

historie på disse kanter. Nærum-jubilæet blev en succes. Hvor farligt det end er at ville gentage en sådan, har arrangementskomiteen, behørigt udvidet med repræsentanter for såvel forretningslivet som foreningslivet i Nærum, taget initiativet til at gøre et sådant Nærum-arrangement til en årligt tilbagevendende begivenhed. I tiden fra 3. til 10. september afvikles da en række arrangementer i Nærum under overskriften »Nærum Festuge 1987«. Af historiske ting kan jeg nævne en spadseretur fra Birkegården til verdensfirmaet Brüel & Kjær, som også denne gang vil lukke dørene op for besøgende. Desuden håber vi på at kunne arrangere et historisk borgermøde.

Topografi også historie

Vort selskab beskæftiger sig iflg. sine vedtægter og navnet også med topografien. I stykke to af formålsparagraffen udtrykkes det således: »Yderligere har Selskabet til formål at støtte bestræbelser, som går ud på at bevare og udvikle, hvad der skønnes at have historisk og æstetisk værdi«.

I erkendelse af denne opgaves omfang og betydning har vi for nogle år siden nedsat et særligt bevaringsudvalg under Albert Gehrkes dygtige og engagerede ledelse. Som sædvanlig har han venligst givet mig sin formandsberetning, således at den gennem min beretning til generalforsamlingen kan indgå som et centralt led i selskabets virksomhed.

Kommunen og de gamle bygninger

Lad mig indlede dette afsnit af min beretning med at sige noget, der står tilsidst i Albert Gehrkes manuskript, noget som ligger udvalget og bestyrelsen i øvrigt meget stærkt på sinde. Vi er rent ud sagt ret foruroligede over den holdning, der lægges for dagen fra ansvarlig hold i vor kommune, når det drejer sig om bevarelsen af de æstetiske værdier. Gang på gang har vi måttet konstatere, at der politisk som administrativt træffes dispositioner eller udvises en adfærd, som efter vort bedste skøn ikke tilgodeser en bevarelse af kommunens historiske værdier. Vi savner en fast – og især en fastholdt – linje i planlægningen af områdets benyttelse. De æstetiske og historiske synspunkter prioriteres for lavt, mener vi. For nogen tid siden har vi derfor foreslået kommunalbestyrelsen, at

der nedsættes et råd til varetagelse af miljø- og kulturværdierne. Vi har endnu ikke modtaget noget svar på denne henvendelse. Jeg vil derfor gentage denne henstilling og for en sikkerheds skyld præcisere, at selskabet er rede til at stille den fornødne sagkundskab til rådighed for formålet.

Af Albert Gehrkes beretning skal jeg i øvrigt fremføre følgende: I tiden maj 1986 til maj 1987 har bevaringsudvalget gennemgået samtlige de 15 lokalplaner, som er blevet fremlagt i perioden. Vedr. de enkelte lokalplaner har udvalget i særlig grad fremført bemærkninger til følgende:

Vedbæk havn stadig et problem

1. Lokalplan nr. 32: Vedbæk, havneprojektet. Selskabet fremsatte 20. maj 1985 nogle bemærkninger hertil. I store træk er selve havneanlægget i overensstemmelse med vore bemærkninger. Desværre har kommunalbestyrelsen ikke fulgt opfordringen til at gennemføre en landskabelig vurdering af Strandvejsudsigten fra syd over sydstranden mod havneområdet og adskillelsen mellem havn og sydstrand.

2. Lokalplan nr. 44: Område ved Vejlesø og Dronningestien. Der har været ønsker fremme om at omdanne et decideret vådområde (Geelsodde, matrikel nr. 15g) til landingsplads for både. Selskabet har over for kommunen påpeget det ønskelige i at bevare vådområdet og lade det fungere som fuglelokalitet. I lokalplanen er området udlagt som fuglelokalitet.

3. I to lokalplaner – nr. 49.1, Rønnebærtoften og nr. 55 – har der været problemer omkring bebyggelsestæthed og brug af tidligere åbne villagrunde. Desværre har vi ikke haft muligheder for at gribe ind.

Forslag til lokalplaner

Når det drejer sig om *lokalplanforslag* har Selskabet især fæstnet sig ved forslag nr. 80 Næsseslottet. Vi finder, at forslaget er i fuld overensstemmelse med de bevaringsmæssige interesser, og vi kan derfor anbefale, at det gennemføres efter de her angivne retningslinjer.

Desuden har bevaringsudvalget arbejdet med en række opgaver såsom lokalplan 29, menighedshuset ved Søllerød kirke. Efter at have set en

bydels-model svandt vore betænkeligheder tilsvarende ind. Udvalget har desuden noteret sig, at det nu skal fremgå af lokalplanen, hvorvidt det i henhold til de gældende regler er tilladt at opholde sig på stranden. Hvis der er kortere afstand end 50 m fra nærmeste bebyggelse til stranden, er ophold ikke tilladt, derimod færdsel. Om Egebækgård har udvalget bemærket sig, at ejendommen er fredet, d.v.s. at der ikke må ske forandringer i området. Det er selskabets håb, at ejeren vil tage sig fredningskendelsen efterrettelig og værne om den smukke gård. Kommunen har udarbejdet et lokalplanforslag. Det går ud på at fastholde de eksisterende forhold med en meget moderat udnyttelse af de bestående bygninger. Der vides endnu intet om resultatet heraf.

Stavnsbåndsjubilæet 1988

Som 3. og sidste del af vor beretning kan jeg fortælle, at vi trods alt har fundet tid til at videreføre planlægningen omkring en af de helt store begivenheder i 1988, 200-året for Bondefrigørelsen. Det vil føre for vidt at opregne alle detaljer heri. Jeg skal derfor her indskrænke mig til at præsentere det foreløbige program i dets hovedtræk.

1. Der afholdes en udstilling på Søllerød Museum på Mothsgården. Den arrangeres af museet, men flere af bestyrelsens medlemmer medvirker aktivt i planlægningen. Udstillingen vil vise udviklingen fra 1788 og til i dag, modelleret op over forskellige fixpunkter i det historiske forløb.

2. En udstilling på Gl. Holtegård, arrangeret i samarbejde mellem Byhistorisk Arkiv og Selskabet. Her vil vi i dokumentarisk form skildre livet i såvel 1700-tallet som i de efterfølgende 200 år.

3. Endvidere vil vi søge at få stablet nogle borgeraktiviteter på benene. I den anledning har vi i samarbejde med en række andre foreninger i kommunen fået nedsat et par komiteer, som i detaljer skal planlægge herfor.

4. Desuden har vi henvendt os til de kommunale myndigheder for at få dem til at medvirke. Områdets skoler og kommunebibliotekerne vil efter vor opfattelse være oplagte deltagere i et eller andet historisk arrangement.

5. Tæt op ad jubilæumsdagen den 20. juni 1988 vil vi afvikle et større arrangement, såsom folkedans, heste- og vognoptog, foredrag m.v. Desuden regner vi med at kunne tilrettelægge en hel foredragsserie over emnet Bondefrigørelsen.

6. Endelig er der vore planer om bogudgivelser. Vort største og mest ambitiøse projekt er her nogle planer om at udgive en kartografisk håndbog, der bylag for bylag viser udviklingen fra de ældste kort og frem til kortene i de fremlagte lokalplaner. Da vi ikke kunne få opbakning til at udsende værket på én gang, går vi den anden vej, idet vi søger at få værket udgivet som delpublikationer område for område. Dermed skulle hver enkelt borger ved selvsyn kunne se, hvorledes netop *hans* lokalområde har udviklet sig gennem det meste af 200 år. En baggrundstekst vil dertil forsøge at trække linjen fra istiden og til dagen af i dag, akkurat som vi har gjort det i bogen om Nærum.

Søllerødbogens fortsatte succes

Søllerødbogen er stadig Selskabets flagskib. Årgangen 1987 er meget godt sammensat, forekommer det mig. Den handler en del om brændevin og øl, men som jeg senere skal præcisere, er netop disse produkter en uadskillelig del af områdets historie. Men ikke alt er øl, heller ikke i Søllerødbogen. Tænk bare på de to fine bidrag af Bodil og Knud Weise om en fælles tilværelse med udgangspunkt i henholdsvis Mølleåen og Skagen. Jeg takker forfatterne og Niels Peter Stilling for den gode og smukke bog, der giver en så prægtige associationer.

Desuden har selskabet udgivet et værk, der har været meget længe på beddingen: Jens B. Friis-Hansens og Finn Slentes tekstsamling om en af de store historiske skikkelser herude fra: Frédéric de Coninck og Dronninggård. Alene de prægtige reproduktioner af Erik Pauelsens dørstykker fra Grev Molktes Palæ gør bogen til noget ud over det sædvanlige.

Holte overdrev

Vi forbereder endnu en publikation, som tænkes at udkomme i forbindelse med stavnsbåndsjubilæet: En tekstsamling omkring brugen af det store fælles overdrevsområde nord-nord-øst for Gl. Holte. Gennem disse tekster får vi et meget konkret indblik i hverdagslivet, sådan som

det formede sig for den stavnsbundne bonde dengang. Bogen udgives i samarbejde med vore nærmeste naboforeninger. Det engang indledte samarbejde har vi fortsat i årets løb og finder nu på søndag d. 24/5 et konkret udtryk, idet vi i samarbejde med Birkerød lokalhistoriske Forening og Arkiv har arrangeret et besøg i kirkerne i Birkerød og Søllerød. Vi begynder turen i Birkerød kl. 13.30, og klokken ca. 15.30 er vi i Søllerød. Hvis vejret er godt, vil de to arrangører bagefter være vært ved en lille forfriskning i Søllerød præstegårdshave. Sognepræst Knud Sloth har her været så elskværdig at stille haven til rådighed herfor.

Beretningen er allerede blevet for lang. Jeg kunne også have omtalt Hans Ellekildes mindeaften, vi arrangerede i samarbejde med Byhistorisk Arkiv 22. januar i år, og som blev meget givende og underholdende. Bestyrelsen har også arbejdet med at få tegnet en logo for selskabet. Vi har besluttet os endeligt for en sådan, men det færdige resultat vil jeg godt vente med at præsentere til næste år.

Tak for samarbejdet

Jeg vil afslutte min beretning med at sige mine kolleger i bestyrelsen tak for et godt samarbejde i det forløbne år. Takken gælder også det daglige, slidsomme arbejde, der udføres på Byhistorisk Arkiv til gavn og glæde for vort selskab. Alene det at pakke de mere end 1.200 årbøger ned til udsendelse før generalforsamlingen er en sand kraftpræstation. Bestyrelsen påskønner dette meget og er godt klar over, at den i fremtiden bliver nødt til at engagere sig direkte i dette arbejde! Tak også til Søllerød Kommune for al støtte og opmuntring, i året der gik.

Selskabets regnskab 1986

Af Niels Brühl

Resultatopgørelse for tiden 1. januar-31. december 1986

		1986	*1985*
Kontingenter		100.817	99.490
Salg af bøger		30.777	33.485
Tilskud Søllerød Kommune		45.000	35.000
Tilskud Nærum Bogen		24.000	–
		200.594	167.975
Udgivelse af bøger			
. excl. årbog	(54.938)		(29.615)
Trykning af årbog	(87.780)		(101.926)
Omkostninger	(70.234)	(212.952)	(48.978)
		(12.358)	(12.544)
Renteindtægter		12.976	16.926
Årets overskud		618	4.382

Til disposition:

Kapitalkonto pr. 1/1 1986	295.172
Årets overskud	618
	295.790

Der foreslås anvendt således:

Overført til kapitalkonto	295.790
	295.790

Balance pr. 31. december 1983

Aktiver

	1986	*1985*
Omsætningsaktiviter:		
Kasse-, sparekasse- og girobeholdninger	214.580	288.527
Tilgodehavende, kontingent	1.040	720
Tilgodehavende, merværdiafgift	25.824	–
Boglager	93.734	93.676
Igangværende arbejde	47.032	–
Tilgodehavende vedrørende salg af bøger	3.580	5.167
Aktiver i alt	385.790	388.090

Passiver:

Kortfristet fremmedkapital:		
Skyldig merværdiafgift	0	2.918
Afsat til udgivelse af årbog (trykkeudgifter m.v.)	90.000	90.000
Egenkapital:		
Kapitalkonto	295.790	295.172
Passiver i alt	385.790	388.090

Foranstående resultatopgørelse og balance, som vi har revideret, er i overensstemmelse med foreningens bogføring.

Skovlunde, den 18. februar 1987

Schøbel & Marholt
Niels O. Marholt
statsautoriserede revisor

BESTYRELSEN FOR HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB FOR SØLLERØD KOMMUNE

lektor, dr.phil Erik Helmer Pedersen, formand, tlf. 02 80 03 82
stadsbibliotekar Karen Lunde Christensen, sekretær, tlf. 02 80 04 86
arkivleder, cand.phil. Niels Peter Stilling, redaktør, tlf. 02 80 01 69
statsaut. revisor Niels Brühl, kasserer, tlf. 02 80 42 44
museumsinspektør Nina Fabricius
arkitekt m.a.a. Albert Gehrke
advokat Eigil Koefoed
skolekonsulent Anita Mikkelsen
zoneterapeut Kirsten Rode
lektor Hans Snitker
lærer Ole Sørensen

UNDERUDVALGET TIL VARETAGELSE AF LANDSKABSBEVARENDE OPGAVER

arkitekt m.a.a. Albert Gehrke (formand)
revisor Niels Brühl (næstformand)
museumsinspektør Nina Fabricius
advokat Eigil Koefoed

FORFATTERE TIL SØLLERØDBOGENS ARTIKLER 1988:

Roar Skovmand, professor, dr. phil.
Hans Thueslev, fhv. assistenshusdirektør
Peter Ritsholm, ingeniør
Else Marie Larsen, fhv. syerske